

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ADANAVİ HÜSEYİN ÂLÎ EFENDİ'NİN GURRETÜ'L-ASR
Fİ-TEFSİRİ SÛRETİ'N-NASR ADLI ESERİ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SÜLEYMAN ÇALDAK
KORKUSUZ

HAZIRLAYAN
YUNUS

MALATYA-2024

**T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ADANAVİ HÜSEYİN ÂLÎ EFENDİ'NİN GURRETÜ'L-ASR FÎ-TEFSİRİ
SÛRETİ'N-NASR ADLI ESERİ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)**

Yunus KORKUSUZ

**Danışman
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK**

MALATYA-2024

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğum “ADANAVÎ HÜSEYİN ÂLÎ EFENDİ’NİN GURRETÜ’L-ASR Fİ-TEFSİRİ SÛRETİ’N-NASR ADLI ESERİ (İNCELEME-TENKİTLİ METİN)” isimli tez çalışmam, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan hazırlanmıştır. Tez çalışması sırasında yararlandığım tüm kaynakların, hem çalışmamda hem de kaynakçada görüldüğü gibi yöntemine uygun bir biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Yunus KORKUSUZ

ÖN SÖZ

Türk edebiyatının tarihî gelişimi, manzum eserlerin yanı sıra mensur eserlerin de kaleme alındığı bir zenginliğe sahiptir. Nesir geleneğinin serüveni, İslamiyet öncesine ait Köktürk Kitabeleri ile başlar. İslamiyet öncesi mensur eserler ile İslamî dönem mensur eserleri arasında bir köprü işlevi gören 12. yüzyıl, neredeyse bir geçiş dönemi niteliğindedir. İslami döneme ait ilk mensur eserlerin 13. yüzyılda yazıldığı bilinmektedir. 16. yüzyıla gelindiğinde ise mensur eserlerin sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Konu açısından son derece geniş bir içeriğe sahip olan nesir geleneği; sade nesir, orta nesir ve süslü nesir (inşâ) olmak üzere üç ana dalda gelişim göstermiştir.

Eski Türk edebiyatında nesir zengin kültürel mirasın önemli bir unsuru olarak öne çıkar. Düz yazı olarak bilinen nesir, Türk edebiyatının özellikle yazılı geleneğinin önemli bir kanadını temsil eder. Eski Türk edebiyatında nesir; öncelikle tarihler, tezkireler, destanlar, masallar, hikâyeler ve meal, tefsir, hadis, fıkıh, akaid, tasavvuf gibi dinî metinler şeklinde karşımıza çıkar. Bu metinler taşıdıkları edebî değerlerin yanı sıra yazıldıkları dönemin sosyokültürel ve tarihsel birikimini de yansıtır.

Nesir, eski Türk edebiyatının gelişiminde önemli bir yer tutar. Nesir, düşünsel derinlik ve estetik değerlerin aktarımında önemli bir görev yüklenmiştir. Nesir türlerinden biri olan tefsirler; başta Kur'an'ın anlaşılmasında rol oynamasıyla beraber İslamiyet'in yayılmasında ve Türklerin İslam kültürüyle bütünleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bütün bu unsurlar, Eski Türk edebiyatının zenginleşmesinde ve çeşitlilik kazanmasında etkili olmuştur.

Tefsir, kelime anlamıyla açıklama veya yorumlama anlamına gelir ve genellikle dini metinlerin, özellikle Kur'an'ın anlaşılması için yapılan yazılı çalışmaları ifade eder. İslamiyetin başından beri tefsir faaliyetleri mevcut olmakla beraber yazılı olarak ilk tefsir 8. yüzyılda görülmüş, ilk Türkçe tefsir ise tercüme olarak 13. yüzyılda kaleme alınmıştır. Dolayısıyla geniş halk kitlelerinin anlayacağı bir dilde yazılan bu eserler bir edebî tür olarak öne çıkmıştır. Eski Türk edebiyatında, İslam dininin ve kültürünün yayılmasıyla birlikte Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması amacıyla yazılan eserler bu kapsamda değerlendirilir.

Türk Edebiyatı nesir geleneğinde tefsir, araştırılması ve incelenmesi gereken bir alandır. Kur'an'ı ve insanlara verdiği sayısız mesajları en doğru şekilde anlamak için

eskiden beri Müslümanlar gayret etmişlerdir. Nüzulundan bu yana farklı farklı tefsir türleri ortaya çıkmıştır. Bunun birinci nedeni Kur'an'ın yapı ve tanzim olarak buna elverişli olmasından ileri gelir. Yani Kur'an, o coğrafyada yaşayan Arapların da bilmedikleri, duymadıkları ya da bildikleri ancak yeni anlamlar yüklenen birtakım kavramlar içerir. Ayrıca hukuk ve ibadetle ilgili ayetlerin ayrıntıya girmeyen genel ifadesi ve Kur'an'ın sembolik dili yorumlamayı zorunlu kılmıştır. Tefsir çalışmaları ile hem Kur'an'ın çok katmanlı anlam dünyasına nüfuz etmek hem de Kur'an'ın değişmeyen evrensel ilkelerinin dışında, yerel ve bölgesel ihtiyaçlara çözümler üretmek amacı güdülmüştür. Zira dünya üzerinde yaşayan her toplumun kendi iç dinamikleri, örfleri, adetleri, gelenekleri, gereksinimleri, iklim ve coğrafi koşulları farklı farklıdır. İkinci nedeni ise Kur'an'ın Arapça olmasıdır. Arapça bilmeyen birçok insan, Kur'an tefsiri ve meali gibi birçok kaynağa ihtiyaç duymuşlardır. Bu doğrultuda birçok değerli eser meydana getirmişlerdir.

Türk edebiyatında çevirilerle başlayan tefsir çalışmaları, zamanla telif eserlerle gelişimini sürdürmüştür. Bu çalışmalar arasında, belli sureleri konu alan tefsirler de bulunmaktadır. 17. yüzyılda Adanavî Hüseyin Âlî tarafından yazılan Gurretü'l-Asr fî-Tefsîri Sûreti'n-Nasr adlı eser de bu tefsirlerden biridir. Eserin üç yazma nüshası mevcuttur. Biri Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 3635 numarada kayıtlı H.1041/M.1632 tarihli nüsha olup müellifin hatt-ı desti (otograf) olduğu değerlendirilmektedir. Diğer nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Bölümü 201 numaralı nüshadır. Üçüncü ve elimizdeki son nüsha ise Şehit Ali Paşa nüshasıdır. Tenkitli metnin oluşturulmasında sayfa düzeni olarak Esad Efendi nüshası esas alındı.

Bu çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, genel bilgilerin yanı sıra yazarın yaşamı ve eserleri hakkında detaylı bilgiler sunulmuş, Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'nin edebî kişiliği, eski Türk edebiyatında nesir ve eski Türk nesrinde tefsir konuları ele alınmıştır. İlk bölümde, mensur olarak kaleme alınan Gurretü'l-Asr fî-Tefsîri Sûreti'n-Nasr'ın biçimsel özellikleri, içeriği, dil kullanımı ve üslubu incelenmiş, bu şekilde dil ve üslup özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, nüshaların sınıflandırılması, çevriyazıda izlenen yöntemler, çevriyazı alfabesi ve metnin çevriyazısı başlıklarına yer verilmiştir.

Tez konusu olarak bu eseri seçerken, bir dizi zorlukla karřılařtıđını ifade etmek isterim. Çünkü Gurretü’l-Asr fi-Tefsîri Sûreti’n-Nasr hem yazma bir eserdir hem de içerisinde Arapça ve Farsça kelimelerin ve řiirlerin yoğun olduđu bir eserdir. Ancak kendimi geliřtirmek ve bilim dűnyasına bu eseri tanıtmak amacıyla her tűrlű zorluđu ařmaya kararlıydım. Ayrıca, danıřman hocamın verdiđi destek ve çaba da bu sűrete bűyűk bir etken olmuřtur.

Bu çalışmayla eseri tanıtmaya ve bu şekilde bilim âlemine yeni bilgiler getirmeye gayret ettik. Her řeye rağmen hata ve kusur, insan için kaçınılmaz bir durumdur. Eksiklik ve yanlışlıklarımızın műsamaha ile karşılanmasını diler, yapıcı eleştirilere her zaman açık olduğumuzu ifade etmek isteriz.

Bu çalıřmada ilmi yűnden katkılarını esirgemeyen ve Arapça-Farsça bűlűmleri dođru okumamda yardımcı olan bařta kıymetli danıřman hocam Prof. Dr. Sűleyman ÇALDAK ve doktora őđrencisi dostum Umut CANBERK olmak üzere maddi-manevi desteklerini aldıđım abim Metin KORKUSUZ’a ve bűtűn aileme teřekkűrű bir borç bilirim.

ÖZET

Bu çalışma ile Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'ye ait Gurretü'l-Asr fî-Tefsîri Sûreti'n-nasr adlı Nasr Sure'sinin tefsirinin tenkitli metninin oluşturulması ve incelenmesi amaçlanmıştır. Kaynaklarda Veysî'ye ait gösterilen eserin aslında Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'ye ait olduğunun kesinlik kazanması ve eserin tenkitli metni oluşturularak incelenmesi önem arz etmektedir. Eserin yazımında dil bilgisi, lügat ve tefsir kitaplarından yararlanılmış, Kazerûnî, Zemahşeri, Beyzavî gibi ünlü şahsiyetlerin eserlerine sıkça başvurulmuştur. Bu, eserin bilimsel ve dini temellerinin sağlam olduğunu gösterir. Dilin başlangıçta ağır, ilerleyen bölümlerde ise daha sade olduğu görülür; bu da yazarın bilgi aktarmayı ön planda tuttuğunu gösterir. Girişte Türkçe etkisi azken, ilerleyen bölümlerde belirginleşir. Müellif, Arapça ve Farsça kelimeleri yaygın anlamlarında kullanarak eserin anlaşılabilirliğini artırmıştır. Giriş bölümünde uzun tamlamalar kullanılmış, daha sonra Türkçe bağlaçlar ve eklerle zenginleştirilmiştir. Bu dilsel çeşitlilik eserin derinliğini artırmıştır.

Çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, genel tanıtıcı bilgilerin yanı sıra müellifin hayatı ve eserleri, eserlerinin çalışılıp çalışılmadığına dair bilgiler detaylı bir şekilde ele alınmış ve Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'in edebi kişiliği, eski Türk edebiyatında nesir ve eski Türk nesrinde tefsir konuları işlenmiştir.

Birinci bölümde, eserin şekil özellikleri, içeriği, dil kullanımı ve üslubu gibi unsurlara daha yakından bakılmış, bu sayede dil ve üslup özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İkinci bölümde; nüshaların tavsifi, çevriyazıda izlenen yol, çevriyazı alfabesi ve metnin çevriyazısı başlıklarına yer verilmiştir.

Sonuçta ise, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'in Gurretü'l-Asr isimli eserinin dil ve edebiyat açısından önemi gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gurretü'l-Asr, Adanavî Hüseyin Âlî, İnceleme, Tefsir.

ABSTRACT

This study aims to establish and examine the critical text of Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 's work "Gurretü'l-Asr fî Tefsîri Sûreti'n-nasr". It is crucial to verify that the work attributed to Veysî actually belongs to Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, and to create and examine the critical text of the work to introduce it to the academic world. The study consists of an introduction, two main sections, and a conclusion.

In the introduction, along with general introductory information, detailed information about the author's life and works, and whether his works have been studied or not, are discussed. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 's literary personality, prose in classical Turkish literature, and commentary on classical Turkish prose are also examined.

The first section delves into the formal characteristics, content, language usage, and style of the prose work Gurretü'l-Asr, aiming to elucidate its language and stylistic features.

The second section covers the classification of manuscripts, the method followed in transcribing, the transcription alphabet, and the transcription of the text.

In the conclusion, the study provides a general evaluation, highlighting the importance of Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 's work "Gurretü'l-Asr" in terms of language and literature, while also indicating potential areas for future research. The sources used in the study are comprehensively presented for further reference.

Keywords: Gurretü'l-Asr, Adanavî Hüseyin Âlî , Examination, Commentary.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. Eski Türk Nesrinde Tefsir	2
2. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi.....	4
2.1. Hayatı	4
2.2. Eserleri	8
2.2.1. Divan.....	8
2.2.2. Münşeat	8
2.2.3. Tarih-i Umûmî.....	8
2.2.4. Riyâzü'r-rahme.....	9
2.2.5. Miftâhü'r-rahme.....	9
2.2.6. Ukûdü'l-ukûl.....	9
2.2.7. Ukûdü'l-cevâhir	9
2.2.8. Riyâzü't-terâcim	9
2.2.9. Gurretü'l-'asr Fî Tefsîri Sûreti'n-nasr	10

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GURRETÜ'L-'ASR FÎ TEFSİRİ SÛRETİ'N-NASR

1.1. Şekil.....	11
1.2. Eserin Özeti	11
1.3. Dil ve Üslup.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

2. METİN

2.1. Nüshaların Tavsifi.....	20
2.2.1. Esad Efendi Nüshası N. 03635.....	20

2.2.2. Revan Köşkü Nüshası N. 000201	20
2.2.3. Şehit Ali Paşa Nüshası N. 00128-001	20
2.2. Çevriyazıda İzlenen Yol	20
2.3. Çevriyazı Alfabesi	21
2.4. Metnin Çevriyazısı.....	22
SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	97

KISALTMALAR

C	: cilt
E.	: Esad Efendi Nüshası
H	: Hicri
H.	: Hazreti
M	: Miladi
No.	: numara
öl	: ölümü
s.	: sayfa
T.	: Topkapı Nüshası
Vr.	: varak

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatında, pek çok manzum ve mensur eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı, özenle korunarak günümüze kadar ulaşmıştır ve kültürel mirasımızın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Fakat yanlış kayıtlar nedeniyle, bazı değerli eserlerin izini sürmek ve bulmak araştırmacılar için zorlu bir süreci beraberinde getirmiştir.

Bu durum, Türk edebiyatının zenginliğinin ve çeşitliliğinin tam olarak anlaşılmasında engel teşkil etmektedir. Ancak kaybolan veya eksik bilgilerle kayda geçen eserlerin bulunması ve doğru bir şekilde kataloglanması, gelecek nesillere daha kapsamlı bir edebi miras bırakma amacını taşıyan araştırmacılar için önemli bir hedef olmaya devam etmektedir.

Klasik Türk edebiyatındaki yüzlerce eser, bu sahanın araştırmacıları tarafından tanıtılmıştır. Fakat gün yüzüne çıkmayı bekleyen başka eserlerin olduğu bir gerçektir. Bu çalışmanın konusu olan Gurretü'l-Asr fî-Tefsîri Sûreti'n-Nasr, bu bakımdan araştırmaya değer bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan eser, "Gurretü'l-Asr" ismiyle Veysî adına kayıtlıdır. Ayrıca, "İzzetü'l-Asr fî-Tefsîri Sûreti'n-Nasr" ismiyle de Topkapı Sarayı Müzesi Revan Bölümü'nde yer almakta ve Gelibolulu Âlî adına kayıtlıdır. İsmail Arıkoğlu'nun 1999 yılında yayımlanan tezi, Âlî'nin hayatı, sanatı, eserleri ve Divanının tenkitli metnini ele alırken, Bayram Ali Kaya'nın 2013 tarihli "Veysî" adlı makalesi İslam Ansiklopedisi'nde yer almaktadır. Ayrıca, Bursalı Tâhir'in "Osmanlı Müellifleri" adlı eseri ve Gencay Zavotçu'nun "Rıza Tezkiresi" de bu eser hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu kaynaklar ve özellikle Süleyman ÇALDAK'ın Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü'ndeki maddesi, Adanavî Hüseyin Âlî Efendi ve eseri hakkında geniş bilgi sunmaktadır.

Eserin yazarı olan Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'nin hayatı ve yazmış olduğu diğer eserleri hakkında çalışmalar vardır. Ne yazık ki bu çalışmaların hiçbirinde Gurretü'l-Asr fî-Tefsîri Sûreti'n-Nasr'dan bahsedilmemiştir. Çünkü bu eserin iki nüshası farklı yazarlar üzerine kayıtlıdır. Bu eserin üç tane yazma nüshası vardır. Biri Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 3635 numaralı nüshadır. Bu nüsha Gurretü'l-Asr ismiyle Veysî adına kayıtlıdır. Diğer nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Bölümü 201 numaralı nüshadır. Bu nüsha ise ismi sehven İzzetü'l-Asr fî-Tefsîri

Sûreti'n-Nasr diye yazılıp bu isimle Gelibolulu Âlî adına kaydedilmiştir. Fakat her iki nüshanın da içindeki bilgiler eserin Adanavî Hüseyin Âlî'ye ait olduğuna şüphe bırakmaz. Üçüncü nüsha ise Şehit ALİ Paşa nüshasıdır.

Bu çalışma; bilim dünyasına yeni bilgiler sunmayı, Gurretü'l-Asr fi-Tefsîri Sûreti'n-Nasr isimli eseri tanıtmayı, nesir ile tefsir alanına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Nesir ve tefsir konularında pek çok akademik çalışma mevcut olduğu için, bu çalışmada bu konulara kısaca değinilecektir.

1. Eski Türk Nesrinde Tefsir

Arapça'da "nesr" kelimesi, bir şeyi el ile saçmak veya serpmek anlamına gelirken, aynı zamanda bir şeyi çoğaltmak anlamına da gelir. Sözlükte "nesr" (nisâr), "dağıtmak, saçmak, sözü çoğaltmak" anlamında bir mastar ve "nazım dışında düzenlenmiş söz" anlamında bir isim olarak geçer. Bu kelimenin karşıtı ise "nazım"dır. Nazımda kelimeler, belirli bir kural ve ölçüye göre ipe dizilmiş bir gerdanlık gibi, mücevher tanelerini sembolize ederken, nesirde kelimeler böyle bir düzen kuralına bağlı olmadan dağınık haldeki mücevher tanelerini temsil eder. Nesirde de edebi güzellik sağlayan düzen kuralları mevcuttur. Bu nedenle, günlük konuşma veya çeşitli bilim dallarında kullanılan dil, edebi değer ifade eden nesir türü olarak kabul edilmez (Durmuş, 2007:6). Başka bir ifadeyle edebiyattaki anlamı ile nesir (düz yazı); manzum olmayıp ahenk ve belli bir ölçü ile sınırlanmayan, dilbilgisi kurallarına uygun anlatım biçimidir. Duygu ve düşünceleri, gramer kuralları çerçevesinde sözlü ve yazılı olarak anlatma yöntemi olan nesir, genelde vezin ve kafiyeli olan nazımın karşıtıdır (Çaldak, 2006:74).

Anlatım yolları ikidir: Nesir ve nazım. Bu herkes için yani bütün milletlerin edebiyatı için geçerlidir. Nesir yani düz yazı veya düz anlatım yazı icat edilmeden önce sanat dışı kabul edilmiştir. Buna karşın nazım ise her zaman sanat sayılmıştır. Çünkü belli bir söz dizimi vardır ve akılda kalması daha kolaydır. Türk edebiyatında yazı öncesi dönemde oluşan ve ancak 11. yüzyılda yazıya geçirilen en eski nesir örnekleri atasözleridir. Tarih ve sanat değeri bakımından Türk edebiyatının ilk yazılı metinleri 8. yüzyılda dikilen Orhun kitabeleri'dir (Yalçın, 2008:205-206).

İslamiyet'in kabulünden sonra Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserler vardır. 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde Türkçe resmi dil olarak kullanılmış; din, bilim ve sanat alanlarında nazımla ve nesirle pek çok eser yazılmıştır. 1860 yılına kadar en yaygın

anlatım nazım olmakla birlikte nesirde de birçok mükemmel eserler verilmiştir. Osmanlı döneminde nesir üç ayrı özellik kazanmış ve üç alanda da örnekler verilmiştir: Sade nesir, orta nesir ve süslü nesir (Yalçın, 2008:205-206).

Bazı çalışmalar nesri sadece sade ve süslü nesir olarak ikiye ayırırlar. Bizim çalışmamızın ana konusu olan Gurret'ül-Asr ise bir orta nesir örneğidir. Zaten orta nesir, bilimsel yazılarda kullanılmıştır.

Türk edebiyatının tarihi seyri içinde manzum eserler yanında mensur eserler de kaleme alınmıştır. Nesrimizin tarihi serüveninin İslamiyet öncesi döneme ait Köktürk Kitabeleri ile başladığı bilinmektedir. İslamiyet öncesi dönem mensur eserleriyle İslami dönem mensur eserleri arasında köprü vazifesi gören 12. yüzyıl, bir geçiş dönemi gibidir. İslami döneme ait ilk mensur eserlerin 13. yüzyılda telif edildiği bilinir. 16. yüzyıla gelindiğinde ise mensur eserlerin sayısında artış gözlenir. Konu itibarıyla da oldukça geniş bir içeriğe sahip olan nesrimiz sade nesir, orta nesir ve süslü nesir (inşâ) olarak üç kolda gelişme gösterir (Ersin, 2020:77).

Eskiden Eski Türk edebiyatı denilince akla sadece divan şiiri ve o şiirin estetiğini taşıyan süslü nesir gelirdi. Süslü nesir dediğimiz inşa dışındaki nesir ancak Tanzimat'tan sonra sınırlı olarak edebiyat sayılmaya başlandı. Gerçek anlamda ise daha evvel dediğimiz gibi nesir paralel olarak üç kolda ilerlemiştir (İz, 1996:5-6).

"Tefsir" kelimesi, "açıklamak, beyan etmek" anlamına gelen "fesr" kökünden türetilmiştir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanmasıyla ilgilidir. Bu terim, "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" gibi anlamları içerir. Aslında, Kur'an-ı Kerim'in açıklaması veya yorumu için "fesr" terimi de kullanılabilirken, zaman içinde tefsir terimi daha yaygın hale gelmiştir. Tefsir, İslam literatüründe Kur'an metnini anlamak ve insanlara açıklamak amacıyla yapılan çalışmaların temel bir unsurudur. Bu yorumlar, dinî metinlerin daha iyi anlaşılmasına ve yaşantıya uyarlanmasına yardımcı olur (Birişik, 2011:281).

Tefsir ilmi hakkında mevcut bilgileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tefsir, dil bilimleri, Kur'an ilimleri, rivayet ilimleri, yöntem bilimleri ve daha birçok disiplinden yararlanarak Kur'an'ın anlamlarını açıklamayı ve ondan hüküm çıkarmayı öğreten bir ilim dalıdır. Bu ilim, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'deki maksadını anlamaya insanların yetenekleri doğrultusunda yardımcı olan bir disiplindir (Birişik, 2011:281).

Yapılan bu tanımlarla başka eserlerin yorumu kapsam dışında tutulmuş ve tefsirin mutlaka bir dayanağının olmasına, tefsir işini yapacak kişinin başta dil ve Kur'an ilimleri olmak üzere pek çok konuda bilgisinin bulunmasına vurgu yapılmıştır. Osmanlı dönemi tefsir kültürü, oldukça zengin bir mirasa sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kütüphanelerinde, telif veya tercüme olarak birçok tefsir kitabı bulunur. Bu eserler arasında Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış olanlar mevcuttur. Ayrıca şerh, haşiye ve talik türünde birçok eser de vardır. Osmanlı âlimleri tarafından yazılan tefsirlerin bir kısmı Kur'an'ın tamamını kapsar, yani Kur'an'ın tüm ayetlerinin tefsir edildiği eserlerdir. Diğerleri ise sadece belirli sure veya ayetleri ele alan tefsirlerdir. Özellikle sure ve ayet tefsirlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu eserlerin bazıları üzerinde ilmî ve akademik çalışmalar yapılmış ve kamuoyuna tanıtılmıştır. Ancak hala tanıtılmayı bekleyen bu türden birçok tefsir bulunmaktadır. Osmanlı tefsir geleneği, İslam'ın anlaşılması ve yorumlanması için büyük bir kaynak oluşturur. Bu eserler, dini bilgiyi derinlemesine anlama ve yorumlama konusunda önemli bir rol oynar ve İslam dünyasının tefsir geleneğinin zenginliğine katkıda bulunur (Aydar, 2022:634).

Türklerin İslam'ı benimsedikten sonra, Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye çevirmeye ve İslam dünyasındaki geleneklere uygun olarak tefsirler yazmaya başladıkları gözlemlenir. Bu tefsirlerin birçoğu Arapça veya Farsça kaynaklardan tercüme edilmiştir. Bazıları, metnin Türkçe karşılıklarını sunmakla sınırlıyken, diğerleri uzun açıklamalar ve hikayelerle konuyu işler. Bu eserlerde, Farsça ve Arapça cümle yapısı oldukça belirgin bir şekilde kendini gösterir. İbni Arapşah'ın (ö. 1450) Semerkandlı Ebu'l-leys Nâsır'ın Arapça tefsirinin *Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-leys* adıyla bilinen tercümesi ve Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey için yazılmış Cevâhirü'l-esdâf adlı muhtasar tefsir, 15. yüzyılın ilk yarısında yazılmış önemli eserlerdir. Bu tefsirler, Türk tefsir geleneğinin oluşturulmasına ve zenginleştirilmesine katkıda bulunmuştur (Çaldak, 2006:76).

2. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi

2.1. Hayatı

Çalışmamıza konu olan eser Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'ye aittir. Geçmişten günümüze kadar yapılan birçok çalışmada şairin kimliğine dair bilgiler vardır. Yapılan araştırmalar neticesinde yazarın Adanalı olduğunu söyleyen olduğu gibi Edirneli olduğunu söyleyen de vardır. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, 17. yüzyılın önemli bir âlimi,

şairi ve münşisi olarak bilinir. Adıyla ilgili kayıtlarda bazı farklılıklar bulunsa da babasının adının Abdullah olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer kaynaklarda babasının adına dair herhangi bir destekleyici bilgiye ulaşılamamıştır. 17. yüzyılın ortalarında yaşayan; âlim, şair, münşi ve müverrih olarak bilinen Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 1648'te (H. 1058) vefat etmiştir. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi; edebiyat, tarih ve İslami ilimler alanında çeşitli eserler vermiştir. Ancak bu değerli eserlere rağmen günümüzde pek tanınmamaktadır. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 'nin eserleri, o dönemin kültürünü ve bilgi düzeyini yansıtan önemli kaynaklar arasında yer alır. Yine onun eserleri tarih ve kültür araştırmalarıyla ilgilenenler için önemli bir kaynaktır (Karaman, 2019: 49).

Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'nin 17. yüzyılda yaşadığı ve çok yönlü bir âlim olduğu kesin olarak bilinmektedir. Ayrıca, yaşamına dair çeşitli kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Kökeni konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar onun Adanalı olduğunu belirtirken bazıları Edirneli olduğunu ifade etmektedir. Eğitimi oldukça iyi düzeyde olan müellif, Arapça ile Farsça'yı iyi derecede bildiği için "Tâlibî-i Rûm" ve "Urfî-i sâni" olarak anılmıştır. Nefî'nin öğrencilerinden biri olarak kabul edilen müellif, müderrislik ve kadılık gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Zeamet sahibi olduğuna dair bilgi kaynaklarda mevcuttur. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, beş farklı padişahın saltanat dönemini görmüştür. Ölüm tarihi hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunsa da 1640 veya 1648 yıllarında vefat ettiği belirtilmektedir. Onun eserleri, dönemin Osmanlı ilim ve kültür dünyasına önemli bir miras bırakmıştır (Çakır, 2014:1).

Farklı kayıtlarda yer alan "Hüseyin Çelebî b. Abdullah Edirnevî" ve " Âlî Hüseyin b. Abdullâh Edirnevî" gibi ifadeler, onun soyadı ve babasının adı hakkında farklılıklar gösterir. Bursalı Mehmed Tahir, bu tür tereddütleri imlayla ilişkilendirerek "Adana" kelimesinin eski imlada "Edene" olarak yazılmasından kaynaklandığını ifade etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1975: 3/5).

Bu tür tereddütler genellikle kayıt ve belgeleme işlemlerinde yapılan yazım hataları veya tercih edilen farklı imlalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak onun önemli bir şair ve âlim olduğu ve dönemine önemli katkılarda bulunduğu bilinmektedir (Cambaz, Karaman, 2020:273).

Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, Doğu klasiklerini ve özellikle İran edebiyatını yakından takip etmiş ve bu edebiyatın edebî şahsiyetlerinden etkilenmiştir. Örfî, Enverî, Feyzî ve Tâlib gibi İranlı şairlerin eserlerinden etkilenmiş ve bu etkileri kendi şiirine

yansıtmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı şairlerinden Nefî'nin etkisi de Hüseyin Âlî Efendi'nin şiirinde belirgindir. Nefî'nin şiir tarzı ve dilini benimsemiş ve bu etkiyi özellikle bir kasidesinde açıkça ifade etmiştir. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 'nin Divan'ında Nefî'ye yazdığı “suhan” redifli bir kaside bulunmakta ve bu kasidede Nefî'nin etkisi oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, Divan'ında yer alan IV. Murad'a yazdığı bir kasidesinde kendisini "Nefî'nin has şakirdi" diye tanıtarak Nefî'den aldığı eğitimi ve etkiyi vurgular. Bu, onun Nefî'nin şiir tarzını ve dilsel yeteneklerini önemseydiğini ve Nefî'nin mirasını sürdürdüğünü gösterir (Karaman, 2019:52-53).

Nitekim şair, divanında yer alan IV. Murad'a yazdığı bir kasidesinde kendisini “Nefî'nin has şakirdi” olarak tanıtmakta ve bununla övünmektedir:

*Ben ol şâkird-i hâs-ı Nef'î-i mu'ciz-dem-i Rûmem
Ki sözde gâlibim üstâd-ı zer-dûz-ı Horâsânem K.4/112*

Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, kendisi hakkında verdiği bilgilerle dikkat çeken bir kasidesinde II. Osman'ı minnetle anarak IV. Murad'a eserlerini bir türlü takdim edemeyişini yaşadığı sıkıntıları anlatır. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, geniş bir bilgi birikimine sahip bir âlimdir ve edebiyat, tarih, biyografi, İslamî ilimler, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok alanda eserler vermiştir. Ancak yaşadığı dönemde beklediği ilgi ve itibarı görmemiş ve kitaplarını padişaha sunma fırsatı bulamamıştır. Kasidesinde, fakirlik ve değerinin anlaşılmamasından dolayı yaşadığı sıkıntılara dair acıklı bir dil kullanır. Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 'nin eserleri sonradan daha iyi anlaşılabilmiş ve takdir edilmiştir. Bugün, onun eserleri Osmanlı dönemi ilim ve edebiyatının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve değerlidir (Karaman, 2019:54-55).

Adanavî Hüseyin Âlî Efendi, Osmanlı döneminde II. Osman, IV. Murad, Dilâver Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Mahmud Paşa, ve Hüseyin Paşa gibi önemli şahsiyetlere toplamda 343 beyitlik kasideler sunmuş bir şairdir. Ancak tüm bu kasidelerine rağmen beklediği itibarı görememiştir. Bu, o dönemdeki birçok şair ve âlimin benzer deneyimler yaşadığı bir dönemin yansımasıdır.

Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 'nin eserleri, daha sonraki dönemlerde daha iyi anlaşılmış ve takdir edilmiştir. Ancak yaşadığı dönemde beklediği ilgiyi ve itibarı görememesi, o dönemin edebiyat ve kültür atmosferinin karmaşıklığını ve zaman zaman değerlerin daha sonraki nesiller tarafından takdir edildiğini gösteren bir örnek olarak

değerlendirilebilir. Bugün, onun eserleri Osmanlı edebiyatının ve ilimlerinin önemli birer parçası olarak kabul edilir (Cambaz, Karaman, 2020:274).

Ne çâre neyleyin ammâ ki olmaz biri de vâsıl

Cenâb-ı âsitân-ı âsumân-fersâ-yı sultâne

Dirîgâ bir vesîle bulmadım kim eyleyim îsâl

Nice gündür tereddüd eylerin eşrâf u a'yâne

Ne denlû feylesof olsam yine dîvânedür dirler

Varup ahvâlimi 'arz eylesem erkân-ı dîvâne K. 4/19-21

Yukarıdaki bilgiler ışığında yazarın nereli olduğu konusunda büyük bir ihtilaf olduğu ve Edirneli olduğunun daha çok kabul gören bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yazarın şu ana kadar daha önce üzerinde hiç çalışma yapılmamış olan Gurretü'l-Asr isimli eserin içerisindeki bilgiler yazarın Adanalı olduğuna ve eserin de ona ait olduğuna şüphe bırakmıyor:

“Bundan akdem müsâ'ade-i lutf-ı Rabbânî ve mededkârî-i feyz-i Yezdânî ile tettebbu'-ı tefâsîr-i şerîfe kılup gülzâr-ı letâyifden dest-i endîşe gül-çîn-i temettu' olurken bu mebhasa müte'allik bir iki sahife nigâste-i kalem-i şikeste-rakam kılınup sühan-şinâs-ı yegâne memdûh-ı efâzıl-ı zamâne merhum sa'îd-i şehîd vezir-i a'zam Hâfız Paşa - ravvaha'llâhu rûhahu- hizmetlerine ithâf olunmuş idi. Nice zamândan sonra (Şi'r):

Diyârın bihâ halle'ş-şebâbu temîmeti

Ve evvelu arzin messe cildî türâbuhâ

yani mahrûse-i Ezene mecma'u'l-bahreyn-i 'ilm u 'irfân matla'u'n-neyyireyn-i lutf u ihsân zü'l-kadri'l-etemm ve's-şâni'l-'azîm [mısra']

Vekîl-i mâl-i şeh-i Cem-serîr-i heft iklim

Ömer Paşa hazretlerinin zıll-ı zalîl-i 'adâletleriyle müstazıl olanda meclis-i Bercîs-pîşekârlarında tefsir-i Câmî'u'l-Esrâr nüshasına nâ'il olup şeref-i mütâla'asıyla müşerref oldukda bu bâbda mir'ât-ı zamîrimizde nümâyân olan sûret-i eşkâl mevlânâ-yı

mûmâ ileyhin dahi âyîne-i pâk-tab’-ı tâbnâklarında cilveger olmuş meşrîk-ı şubh-ı taḥḳîkden âfîṭâb-ı feyz-i ilâhî...” (Esad Efendi 3635: vr.9a).

Bursalı Mehmed Tâhir, Belîğ ve Safâyî gibi kaynaklar Adanavî Hüseyin Âlî Efendi 'nin 1058 (Hicri takvime göre) yani 1648 yılında vefat ettiğini belirtirken, Şeyhî Mehmed Efendi ise 1050 (Hicri takvime göre) yani 1640 yılında İstanbul'da vefat ettiğini kaydeder. Bu tür ihtilaflar Osmanlı dönemi tarihçilerinin ve âlimlerinin yaşamları ve ölüm tarihleri hakkında karşılaşılan yaygın bir sorundur. Tarihçiler ve kaynaklar arasındaki bu tür farklılıklar, belgeleme eksiklikleri, yanıltıcı bilgiler veya kaynakların doğruluğu hakkındaki belirsizliklerden kaynaklanabilir. Önemli olan, Hüseyin Âlî Efendi'nin Osmanlı dönemi kültür ve edebiyatına katkıları, eserlerinin değeri ve bu katkılarının gelecek nesiller tarafından takdir edilmesidir (Çakır, 2014:1).

2.2. Eserleri

2.2.1. Divan

Bu eser oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Divan, mensur bir dîbâce, münacat, tevhid, kaside, gazel, ve rubai gibi çeşitli türleri içerir. Şairin kasidelerini II. Osman, IV. Murad, Dilaver Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Cagalazade Mahmud Paşa, Hüseyin Paşa, Halil Paşa, Nefî ve Sinanzade Mehmed Efendi gibi dönemin önemli şahsiyetleri için yazdığı görülüyor. Bu, dönemin geleneksel şairlerinin hükümet yetkililerine methiyeler sunarak onların himayesine girmeye çalıştığı bir dönemin tipik örneğidir. Bu eser, Osmanlı dönemi edebiyatına ve kültürüne önemli bir katkı sunar. Metin hakkında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Arıkoğlu, 1999).

2.2.2. Münşeât

Âlî'nin *Münşeât*'ının bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü 793 numaralı mecmua içerisinde yer almaktadır.

2.2.3. Tarih-i Umûmî

Adem'in yaratılışından kendi zamanına kadar olan tarihî hadiselerle ilgili eseridir.

2.2.4. Riyâzü'r-rahme

İslam'ın beş şartından bahseden bir eserdir. Metin Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, 102 numarada kayıtlıdır.

2.2.5. Miftâhü'r-rahme

Bu eser, Hazret-i Musa ile Firavun'un hikayesini anlatan bir metindir ve sekiz bölümden oluşur. Ayrıca bir "hatime" kısmı da bulunur. Bu eserin bir kopyası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler Kitaplığı'nda 2999 numaralı mecmua içinde bulunmaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Bölümü'nde 94 numaralı bir nüshası da kayıtlıdır. Bu tür tarihi metinler, İslam kültürü ve Osmanlı dönemi yazılı mirası hakkında önemli bilgiler sunar ve bu nüshaların araştırmacılar ve tarihçiler tarafından incelenmesi büyük bir öneme sahiptir. Nursel CAMBAZ ve Gülay KARAMAN tarafından çalışılmıştır. Eser üzerine Nursel CAMBAZ (2020) yüksek lisans tezi yapmıştır.

2.2.6. Ukûdü'l-ukûl

Bu eser, yazarın Ebî Yakub Yusuf bin Tahir el-Hoyî'nin 532 (H. 1138) tarihinde yazdığı *Ferâyidü'l-harâyid* adlı eserinden seçtiği Arap atasözlerini tercüme ve şerh ettiği bir kitaptır. Eser, içerisinde Hz. Ali'ye isnad edilen vecizelerin yanı sıra diğer atasözlerini de içerir. Eserin bir bölümünde Hz. Ali'nin vecizeleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu kitabın, Vezir Husrev Paşa'ya sunulduğu bilgisi bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Yazma Bağışlar Bölümü'nde 3317 numaralı bir nüshası, ayrıca Hacı Mahmud Efendi Bölümü'nde 5248 numaralı başka bir nüshası da bulunmaktadır.

2.2.7. Ukûdü'l-cevâhir

Harf sırasıyla Arapça darbımeselleri şerh ettiği eseri olup yirmi sekiz akd üzere kurulmuştur. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Bölümü 110 numarada bir nüshası vardır.

2.2.8. Riyâzü't-terâcim

Riyâzü't-terâcim, çoğunlukla tefsir, hadis, fıkıh gibi İslam bilimleri ile Arap dili ve edebiyatı alanlarında eser vermiş birçok önemli şahsiyetin biyografilerini içerdiği için önemli bir eserdir. Önde gelen tabakât ve ensâb kitaplarından faydalanılarak hazırlanan

bu eser, İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinin özellikleri, eserleri, menkıbeleri, ölüm yeri ve tarihleri hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca, bu şahsiyetlerin varsa şiirlerinden örnekler de bu eserde yer almaktadır. Gülay KARAMAN tarafından çalışılmıştır.

2.2.9. Gurretü'l-'asr Fî Tefsîri Sûreti'n-nasr

Bu eser mensur bir eserdir. Nasr suresinin Türkçe tefsiridir. Bir sonraki bölümde geniş bir şekilde ele alınacağı için burada bu kadarıyla yetinildi.

Bunların dışında İbn Hâcib'in *Kafiye*'sini genişlettiği bir nahiv kitabı da bulunmaktadır. Eser üzerine Merve CENGİZ ve Halil İbrahim KAÇAR tarafından yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ayrıca *Şehâdet-nâme* adlı eserinin olduğu da kaydedilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GURRETÜ'L-'ASR Fİ TEFSİRİ SÛRETİ'N-NASR

1.1. Şekil

Adanavî Hüseyin Âlî tarafından 1041/1632 yılında kaleme alınmıştır. Münşi ve şair olan Hüseyin Âlî'nin bu eseri Nasr Sûresi'nin Türkçe tefsiridir. Muhtevası, kaynakları, dil ve üslup özellikleri bakımından dinî, ilmî ve edebî bir özellik gösteren, belli bir oranda anlam sanatlarıyla bezenmiş olan eser, dönemin bilimsel eserlerinde kullanılan yazı dilini temsil eder.

Eserin üzerindeki karalamalar ve düzeltmelerden anladığımız kadarıyla ilk nüsha olduğu anlaşılan Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nüshası 48 varaktan oluşmaktadır. Süleymaniye nüshası yazarın kendi el yazmasıdır. Kağıt özellikleri ve filigran bilgisi olarak aharlı, nohudi, su yolu yatay ve dikey, filigranlı, ince olduğu söylenebilir. Boyut olarak 240x106-185x68 mm. ebatındadır. Cilt özellikleri; mukavva üzeri ebru kağıt kaplı, kenarları ve sırtı şarabi meşin kaplı, çeharkûşe cilttir. Yazı türü ise divanî'dir.

Esad efendi nüshası ilk yazıldığında padişaha sunulmak üzere kurgulanmış ve ona göre mukaddime ve sebab-i telif hazırlanmıştır. Fakat bu nüsha gerekli ilgiyi görememiştir. Bu yüzden tekrar temize çekilmiş olan 32 varaktan oluşan Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi nüshası yazılmıştır. Bu nüsha talik yazı türü ile yazılmıştır.

Bir diğer nüsha olan Şehit Ali Paşa nüshası ise 33 varaktan oluşmaktadır. Talik yazı türü ile yazılmıştır. Boyut olarak 200x135-130x73 mm. ebatındadır.

1.2. Eserin Özeti

Eser üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde Arapça hamd ü salattan sonra eserin yazılış sebebi yer alır:

"... bundan akdem sebab-i pâ-y-bendî-i za'f ile merâtib-i sâmiye-i menâsıba irtikâ ve tesâ'ud eylemeyüp üç bin akçe tımarla ârâm-gîr-i gûşe-i tekâ'ud olduğu[nda]..." (Esad Efendi, 3635: 2a). Yazar bu mukaddemede eserin yazılış sebebini özetle şöyle ifade eder: Kısa bir sürede manzum ve mensur pekçok eser kaleme aldım. Kâh tefsirlerdeki

incelikleri kâh hikmetli ve ibretli sırları ortaya koyan yazılar yazdım. Hastalıklardan dolayı devlet kademelerinde ilerleme kaydedemeyince bir süre önce üç bin akçe tımar ile emekliye ayrıldım. Padişah adına nice kitap kaleme aldım ve kasideler söyledim. Tesadüfen bir gece tefsir alanında bir eser yazma arzusu içimde uyandı. Ancak gördüm ki bu alanda Arapça ve Farsça çok değerli eserler vücuda getirilmiş. Zemahşeri'nin Keşşâf'ı ve Hüseyin Kâşifi'nin Cevâhirü't-tefsîr'i gibi bir eseri yazmaya gücüm yetmediğine göre daha önce benzeri görülmemiş ve işitilmemiş bir tarzda Türk diliyle bir tefsir yazmaya karar verdim. Kur'ân'dan hangi surenin tefsirini yazacağım hususunda bir tereddüt yaşadım ise de nihayet fetih ve zafer müjdelerini barındıran Nasr suresinin tefsirini Türkçe yazıp Sultan Murad Han'a (sal. 1623-1640) takdim etmeye karar verdim. Bundan sonra padişahı övdüğü şiire yer vermiştir:

Yazmış bu resme vasf-ı hümayun-zâtını

Levh-i hayâle hâme-i tab '-ı güher-nisâr

Dârâ-yı Cem-şükûh u cihânbân-ı dâdger

Sultân Murâd Hân u şehinşâh-ı kâmkâr

Fakat Revan nüshasında, eserin gereken ilgiyi görmediği, Cafer Paşa'nın vezir olmasıyla ona takdim edilmek üzere temize çekildiği belirtilir.

Yazar övgüyü şöyle sürdürür: Kaç zamandır unutulmuşluk dükkânının bir köşesine atılmış olan kıymetli söz metâi padişahın döneminde onun herkesi kuşatan lütuflarının pazarında ilgi görmeye başladı. Peri yüzlü düşünce kızlarının yüzüne kimse bakmadığından göz nuru gibi bilinmezlik peçesinin arkasında karanlık gecesinde halvete çekilmişken hayalin nakışlı perdesinin arkasından cihan hükümdarının övgüsüne ziynet, sahipkırın sultanın vâsfına süs olup gün yüzüne çıktı. Yine rengareng süslü kanatlarıyla söz tavusu uzun bir müddettir ki iltifat bahçelerinden uzak düştüğünden [deniz suyunun biteceğinden korktuğu için deniz kenarında melül melül bekleyen efsanevi] butimar kuşu gibi hüznün denizinin kıyısında kalmış idi. Şimdi onun övgüsünün gülbahçelerinin fezasında sevinçle kanat açarak ötmeye başladı. Gönül okşayan nutuk bülbülü itibar görmemenin soğukluğu karşısında ne zamandır resimlerdeki kuşlar gibi lâl olmuş idi.

Padişahın lütfunun devrinde baharın umumi feyzi ile onun övgüsünün çiçeklerinin açıldığı bahçede ötmeye.

Yine bu bölümde düşüncelerini yazmaya karar verdiğinden, hem şiiri hem de nesiri öğrendiğinden ve bir tefsir yazmaya cüret bulduğundan söz etmiştir.

İkinci bölümde besmeleyi ve Nasr suresini tefsir etmiştir. Bu bölümün sonunda buraya kadar zahirî tefsir yapıldığı, bundan sonraki bölümde ise batını ve işarî tefsir yapılacağı dile getirilir. Bu bölümde, surede geçen “feth”, “nasr” vb. kavramlar insanın duygu ve düşünceleri düzeyinde gerçekleşen olaylar şeklinde izah edilir.

En geniş bölüm olan ikinci bölümü şöyle özetlemek mümkündür:

Kur'an-ı Kerim'in surelerine baktığımızda en kısa surenin üç ayet-i celileden oluştuğunu görürüz. Bir sure en az üç ayetten oluşur. Öyle ki bu surelerin farklı vecihleri vardır. Her vecihın kendine ayrı bir belâgatı ve manası mevcuttur. Bu gibi hususlar, Kur'an-ı Kerim'in ne kadar zengin bir manaya sahip olduğunu göstermektedir. Bahse konu olan sure de üç ayetten oluşmaktadır. Surenin nüzul zamanı hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Bu konu hakkında icma olmamakla beraber genel çoğunluğun kabul ettiği görüş ise Mekke-i Mükerremin fethinden önce olmasıdır. Burada delil gösterilen unsur surede geçen “iza” lafzıdır. Bu lafız, müstakbel bir mana içerdiği için fethin müjdesini içinde barındırmaktadır.

Bu surenin nüzul sebebi ve tarihi hakkında ihtilaflar vardır. Bu ihtilaflar ortaya çıkmasının nedeni de Peygamber Aleyhissalatu Vesselam'ın bu konu hakkında herhangi bir hadis-i şerifi bulunmamasıdır. Lakin İmam Buhari'den haber verilmekle beraber her bir surenin ve ayetin nüzul sebebi, yeri ve zamanı bellidir. Peygamber gelen her türlü vahiy ve edindiği her bilgiyi ashabı ile paylaşmıştır. Bu şekilde duyamayanlara da aktarılmıştır ve asırdan asıra nakledilmiştir. Bu hususta en güzel örneklerden biri Hz. Ali'nin her sure ve ayet hakkında bilgi sahibi olduğunu beyan etmesidir. İlmi derinliği çok olan Hz Ali, bu hususta da bir örnek teşkil etmektedir.

Malum olduğu üzere Besmele'nin Kur'an'dan bir ayet olup olmadığı, âlimlerce tartışma konusu olmuştur. Peygamberimizin “Besmele ile başlanmayan işte hayır yoktur.” hadisi ile Müslüman'lar arasında besmele, her işin başlangıcı olmuştur. Bu doğrultuda Kur'an'daki surelerin başında, namazda kıraate başlarken vs. okunan bismelenin ne Fatiha'dan ne de başka bir sureden değildir diyenlerin sunduğu bazı deliller vardır. İlk nüzul olan Alak suresinin öncesinde besmele zikredilmemiştir. Hz. Ayşe'den

rivayetle Peygamberimizin namaza tekbir ile başlaması gibi deliller sunmuşlardır. Bunlar Medine ve Basra delillerindendir. Mekke ve Kufe âlimleri ile bazı sahabiler ise besmelenin Fatiha suresinden sudur ettiğini söylemişlerdir. Şu delilleri ortaya koymuşlardır: Peygamber’imiz, besmelenin Fatiha suresinden bir ayet olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak hadislerden ve fıkhi sonuçlardan sahabe ve âlimler arasında icma oluşmamıştır.

Allah'ın sıfatları ve isimleri birbirinin yerine kullanılabilir. Allah'ın sıfatları ile müsemma olmuş hususi isimleri vardır. Bu hususi isimler, cümle veya metin içerisinde birbirinin yerine kullanılabilir. Bunların kullanımı diğer isimleri yok saymaz ve mana değişikliğini oluşturmaz. Bunun sebebi bu isimlerin Allah lafzıyla müsemma hale gelmesinden dolayıdır. Şu misal açıkça beyan etmektedir ki kişi güneşin doğuşunu görmek için evin perdesini çekmese dahi güneşin, etrafı aydınlatmasından ve ısındırmasından bunu açıkça anlayabilir. Yani gizli kalmaz. Allah'ın isimlerinin birbiri yerine kullanılması da böyledir. Herhangi bir anlamamazlık ya da ihtilaf durumu olmaz. Kişi güneşin doğuşunu açık seçik bir şekilde anladığı gibi Allah'ın isimlerinin birbirinin yerine kullanıldığını da anlayabilir. Örnek olarak besmelenin içinde barındırdığı Rahman ve Rahim sıfatları, Allah'ın rahmetinin delaletidir. Bu iki kelime Arap dilinin kalıplarından dolayı bir mana değişikliğine uğramıştır. Allah'ın rahmetinin neticesi olan Rahman ve Rahim, dünya ve ahiret ilişkisine değinmektedir.

Gelelim “iza” kelimesinin barındırdığı manaya. Ayette “iza” kelimesi zarf görevindedir ve mana olarak gelecek zamanı ifade etmektedir. Ayette Mekke'nin fethine dair açık bir beyan vardır. Açık bir beyan olmazsa dahi fethine bir atıf vardır. Ayet, fethin sebebindendir. Dolaylı bir atıf mevcuttur ve bu da ayetin manasındaki sıhate bir zarar vermemektedir. Şimdi ayette haber verilen olayın durumuna baktığımızda olayın haber verildiği anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde olayın vaki olacağı ve burada bir bekleyenin olduğu haber verilmektedir. Meydana gelecek olay fetih, bunu bekleyen ise Peygamber’imizdir. Bu da Allah’ın yardımıyla mümkündür. Asıl mesele şudur ki olay meydana gelene kadar bekleyen, neyin meydana geleceğini bilmez. Şöyle bir istisna vardır: Allah bir kulunu sevdiğinde ona olan sevgisinden dolayı bunu haber verebilir. Tıpkı Hendek olayında Peygamberin bazı fetihlerin müjdesini vermesi gibi.

"Câ'e" tabirinde iki görüş meydana gelmiştir:

Birincisi; Allah'ın, peygamberine Mekke'yi fethedeceğine dair bir müjde vermesidir. İkincisi ise Mekke'nin fethi tamamlanmıştır, nüzul bu sebeptendir denilmiştir. Çoğunluğun kabul ettiği görüş ise surenin Mekke'nin fethinden önce olduğu ve surenin fethi müjdelediğidir. "İza" zamana taalluk eden bir ifade iken "ve'l-feth" ifadesi ile mekan tanımına işaret vardır. Buradaki kasıt, kabul edilen görüşe göre Mekke'nin fethidir. "Nasrullah'tan" kasıt ise Allah'ın peygamberine fethin tamamlanmasında yardım etmesi ve Kureyşlilere üstün kılmasıdır.

"Efpace" kavramı ile insanların birer ikişer olmayıp artık kalabalıklar şeklinde dini kabul ettikleri görülmektedir. Allahu Teala bir zaman Mescid-i Haramı koca koca fil ordusu ile muhafaza eylemiştir. Fetih ile beraber Araplar bölük bölük İslam dinine dahil olmuşlardır.

Fetihten sonra Peygamber Aleyhissalatu Vesselam, fetih nasip olduktan sonra Kabe'ye geldiğinde Hümayun kapısında sekiz rekat Duha namazı kılmıştır. “Rabbine hamd ederek tesbihte bulun” nidası gereğince bunu yapmıştır. Allah, ayet-i kerimesinde Peygamberi ve kulları için bunu istemektedir. Âlimlerden bir grup, bunun Duha namazı olduğunu bazıları ise ayet-i kerimenin tecellisi olarak Peygamberin şükür niyetine kıldığı bir namaz olduğunu söylemişlerdir. Peygamber Aleyhissalatu Vesselam'dan “Rabbine hamd et” emrinden sonra kendisinden istiğfar istenilmektedir. Peygamberler, İsmet sıfatına sahiptirler. Bu sıfatı neticesinde kendilerinde günah işleme gibi bir durum söz konusu değildir. Böyle bir şeyin istenilmesi, peygamberin günah işlediği veya günahkar olduğu anlamına gelmez. Allah kulundan kendisine itaat ve ibadet istemektedir. Çünkü kulların yaratılma sebebi itaat ve ibadettir. Bunun bir diğer sebebi, Peygamberin kendisinde bulundurduğu örnekliktir. Peygamber, ashabına ve insanlara örnek olduğu için günde yüz defa tövbe ettiğini ifade etmiştir. İsmet sıfatına sahip olmasına rağmen günde yüz defa tövbe etmiştir. Peygamberin, günahkar olan ümmeti için dua ve istiğfara memur olduğu ve ümmetine karşı ne kadar merhametli olduğu ifade edilmiştir.

İstiğfarın yapılması, Peygamberin yüksek şanındandır. Tesbih, hamd ve istiğfarın belli bir ölçüde yapılması lazımdır. Tesbih, selbi sıfatlara işarettir. Hamd ise sıfat-ı subuti'ye işarettir. İstiğfarda olması gereken önemli vazifelerden biri pişmanlığını dışarıya yansıtmaktır. Kişi tevbe etmeli ve bu tevbesi dışarıya vurabilmeli.

Son bölümde ise Mekke'nin fethi anlatılır. Son iki varakta Arapça dualar ve çeşitli âlimlerin vefat tarihleri kaydedilmiştir.

Eserde ayet ve hadisler dışında tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, edebiyat, tarih, felsefe, biyografi, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda kaleme alınmış dinî, tasavvufî, ilmî ve edebî nitelikte çok sayıda eser kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlardan bilhassa tefsir ve hadis alanındaki kaynaklar Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, alanının önde gelen şaheserleridir. Eserde ismi en çok geçen şahsiyetler şunlardır: Ebu Hayyan el Endülüsi, Ebu Bekr Ahmed b. el Hüseyini b. Ali el Beyhaki, Ebul Berekat en Nesefi, Ebul Feyz b. Şeyh Mübarek el Mehdevi , Celaleddin Suyûfî, Ebul Hüseyin el Hayyat, İmam Buhârî, Ebu Abdillâh Vehb b. Münebbih Kamil el San'ani, Ebut Tufeyl Amir b. Vasile b. Abdillâh el Leysi, Hz Ali, Numan b. Sabit, Abdullâh b. Mesud, Hasan ı Basri, Ebu Amr Amir b. Şerahil b. Abdullâh el Hemdani eş Şa'bi, İbrahim Nehai, Katade, Ümmü Seleme, Zemahşeri, İmam Mâlik, Hafız Ahmed Paşa Osmanlı Sadrazamı ö.1632, Molla Câmî (Abdurrahman Câmî), Şerif Cürçani, El Fühüdi ö.791, Zeccac el Bağdadi ö.923, Şirvani ö.1627, Celaleddin Devvani ö. 1562, Ömer b. el Farız ö. 1235, İmam Kaşani ö. 1191, Sibeveyhi ö. 796, İsamuddin Üsküdarî , Ebussuud Efendi, Ebu Ömer b. Abdulberr ö. 1071, Muhaşşî i Fazıl ı Şeyhzade ö. 1543, Mevlana Tibî ö. 1343, Taftazani ö. 1390, İbni Salah ö. 1245, İbni Cevzi, Örfî i Şirazi ö. 1591, Amr b. Salim, Cemaleddin el Hüseyini ö. 1521, Taberani, Firdevsi ve Fahreddin Razi. Muhtevaya uygun olarak eserde Türkçe, Arapça ve Farsça manzum parçalara yer verilmiştir. Eserde ismi geçen isimler ve eserler hakkında kısa bilgiler dipnotlarda verildi.

1.3. Dil ve Üslup

Dil, genel olarak herkesin kullanımına açık olmasına rağmen, sanatçının müdahalesiyle bireyselleşir ve sanatçıya özgü bir hal alır. Bir metni diğerlerinden ayıran üslup özelliklerinin belirlenmesi, detaylı ve derinlemesine bir çalışmayı gerektirir. Klasik nesrin önemli unsurlarından biri olan seci, mensur metinlere şiirsellik katar ve aynı zamanda noktalama işlevi görerek anlamı etkiler, kelime seçimini etkiler. Amacı bilgi vermek, duygusunu ve düşüncesini sade ve anlaşılır bir şekilde vermek olduğu için eserin giriş bölümünde yapmacıklık arz eden seciye rastlanmaz.

Eser, dinî, ilmî ve edebî özelliklere sahip olup dönemin bilimsel yazı dilini yansıtan bir yapıya sahiptir. Müellif, eserinde genellikle seci ve cinalara fazla yer vermemiş, anlam sanatlarından kaçınmış ve okuyucuya karmaşık benzetmelerle yaklaşmamıştır. Aksine, mümkün olduğu kadar anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Az da olsa

seci ve cinaslara yer vermiştir: “çün kevkeb-i hümayün-ı luṭf-i **ezelî** derîçe-i ufḡ-ı fıṭrâtımdan hüveydâ ve sehmü's-sa'âde-i feyz-i lem-**yezeli** derece-i ṭâli'imde rū-nümâ olub”, “debistân-ı süḡanda mu'allim-i sebak-âmûz-ı endîşeden hüner-endûz-ı ḡayâl oldum ve dârü'l-hikme-i ma'nâda üstâd-ı müşkil-güşâ-yı tevḡîḡ-i Rabbânîden meded-kârî-i ifâde-i isti'dâd ile taḡşîl-i 'ilm u kesb-i kemâl eyledim”, “**Gâh** leṭâif-i tefâsîr u siyerde irḡâf-ı meḡâzım-i yerâ'a ḡâh keşf-i esrâr-ı ḡikem ü 'iberde ir'âf-ı maḡâṭım-ı berâ'a kıldım” vb.

Eserde Arapça ve Farsça kelimeler ve terkiplere sıkça rastlanırken, metinde hem mensur hem de manzum bölümler bulunmaktadır:

Eyleye tā ḡüsrev-i şāhib-ḡırân-ı şark u ḡarb

Eşheb-i zer-pālehang-i şubḡ ile cevḡāngerî

Ḥaḡ ser-efrâz eyleyüb rāyât-ı dîn u devletin

Ḳande 'azm eylerse olsun fetḡ u nuşret rehberi (E5a)

Anlatımı güçlendirmek amacıyla, klasik Türk, Arap ve Fars edebiyatlarının önde gelen eserlerinden alıntılar yapılmıştır: Sultānu'l-'āşīḡîn eş-şeyḡ 'Ömer bin el-Fārız efāzehu'llāhu bi'r-raḡīḡi'l-fāyız daḡi buyurmuşdur.

Fe-kullu melîḡin ḡusnuhu min-cemālihā

Mu 'ārun lehu ev ḡusnu kullu melîḡetin

Bi-hā Ḳaysu Lübnā ḡāme bel kullu 'āşīḡîn

Ke-Mecnūni Leylā ev Kuşseyri 'Azzeti

Bedet bi'ḡticābin ve'ḡtefet bi-mezāhir

'Alā-şıbgî't-tekvîn fî-kullu berzeti (E13a)

Eserin yazılmasında dil bilgisi, lügat ve tefsir kitapları gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Özellikle Kazerûnî, Zemahşeri, Beyzavî, Neseî, Molla Câmî, Suyûtî gibi tanınmış şahsiyetlerin eserlerine sıkça başvurulmuş ve bu kaynaklardan alıntılar yapılmıştır. Bu, eserin bilimsel ve dini temellerinin sağlam olduğunu gösterir ve bu eserin dönemindeki ilmî düşüncüyü ve yazı dilini yansıttığını gösterir.

Bu eserin dil açısından daha sade ve anlaşılır bir üsluba sahip olduğu, aynı zamanda üslubun da sade ve gösterişsiz bir tarza büründüğü ifade edilebilir. Giriş bölümündeki ağır dil, ilerleyen bölümlerde daha basit ve anlaşılır bir forma dönüşmektedir. Kısaca söylenecek olursa müellifin, sanat ve beceri sergilemeye yönelik bir amacı olmamıştır.

Giriş bölümünde Türkçe kelimeler ve eklerin varlığı, hemen hemen hissedilmez. Ancak eserin ilerleyen bölümlerinde, bu etkileşim nispeten belirginleşmeye başlar: “olub”, “şöyle ki”, “içinde”, “buldum”, “imdi” vb.

Müellif, metin içinde Arapça ve Farsça kelimeleri başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu kelimeler genellikle yaygın anlamlarında kullanılmıştır, bu da eserin daha anlaşılır olmasına katkı sağlamıştır: “Emmā ba’d”, “hüner-endüz-ı hayāl oldum”, “ammā hemîşe kur’a-endāz-ı tahta-i tereddüd idim ki”, “zihî sultân-ı ‘ālî-şân u kerem-güster habbeza pâdişâh-ı dânişver u hüner-perver ki”, “el-minnetu li’llâh perverde-i nihân-ḥâne-i tabî’at olan” vb.

Arapça ve Farsça kelimeler genellikle tamlamalar içinde kullanılmıştır. Özellikle giriş kısmında tamlamaların yoğunluğu ve uzunluğu, esere belirgin bir üslup ağırlığı kazandırmaktadır. Tamlama yapıları incelendiğinde, Farsça temelli tamlamaların öne çıktığı, ardından Arapça tamlamaların geldiği gözlemlenir. Türkçe tamlama yapıları ise genellikle bu uzun tamlamalarda belirgin değildir. Ancak genel olarak uzun tamlamalarda üç dilin tamlama yapılarının iç içe geçtiği görülür. Yazarın, bu tamlamalar aracılığıyla tek düzeliği engelleyerek ifadeye ritmik bir akış katma amacıyla olduğu söylenebilir: “hezeme'l-aḥzābe”, “fî-sebîli'lâh”, “kevkeb-i hümāyûn-ı luṭf-i ezeli”, “sehmü's-sa'ade-i feyz-i lem-yezeli”, “hüner-endüz-ı hayāl”, “taḥşîl-i ‘ilm u kesb-i kemal”, “zîver-i nām-ı şerîf-i pâdişâhî”, “şüküfte-i ‘ibâret-i pâkîze-i Türkâne” vb.

Eserin özellikle giriş bölümünde, zincirleme yapılar sadece tamlamalarla sınırlı kalmamıştır. Arapça ve Farsça yapıların belirgin olduğu bir ortamda, Türkçe yapılar da bağlaçlar, ekler ve fiilimsiler aracılığıyla kullanılarak eserin zenginleştiği gözlemlenir.

Yazarın sanatlı ifadesini yansıtan bu farklı dilsel yapılar, yapı ve anlam tek düzeliğini kırarak esere derinlik kazandırmaktadır. Metinde genellikle uzun cümleler bulunur ama zaman zaman kısa cümleler de göze çarpar: “Emmā ba’dçün kevkeb-i hümāyūn-ı lutf-i ezelī derīçe-i ufķ-ı fıtrātımdan hüveydā ve sehmü's-sa’āde-i feyz-i lem-yezelī derece-i tālī’imde rū-nümā olub debistān-ı sühanda mu’allim-i sebak-āmūz-ı endīşeden hüner-endūz-ı hayāl oldum ve dārü'l-hikme-i ma’nāda üstād-ı müşkil-güşā-yı tevfiķ-i Rabbānīden meded-kārī-i ifāde-i isti’dād ile tahşīl-i ‘ilm u kesb-i kemāl eyledim”, “Besmele ne Fātiḥadan ve ne sā’ir süreden olduğuna iķāmet olunan edilledendir” vb.

Bu eserin önemli bir özelliği, manzum parçaları içermesidir. Mensur yapı içindeki bu manzum kısımlar, metnin bir parçası olarak yer alır ve belirli bir işlevi vardır. Mensur metindeki bu manzum parçalar, anlatılanı güçlendirir ve ifade edilen düşüncelerin sonuçlarıyla değerlendirilmesini sağlar. Bu parçalar, metinden çıkarıldığında genellikle metnin anlamında bir eksilme olmaz. Yazar, ara sıra metni süslemek veya duygularını daha etkili bir şekilde ifade etmek amacıyla bu yöneme başvurur. Bu manzumeler; anlatıyı destekleyen, pekiştiren ve açıklayan bir rol üstlenerek estetik bir fonksiyon icra etmektedir. Bu parçalar, tek düzeliği kırarak esere çeşitlilik katmaktadır. Yazar, eserde titizlikle seçilmiş, yazılmış veya derlenmiş manzum parçaları, mensur pasajlar içinde özenle yerleştirmiş ve neredeyse anlatılan konu için özel olarak yazılmış bir manzum parça özelliği eklemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. METİN

2.1. Nüshaların Tavsifi

2.2.1. Esad Efendi Nüshası N. 03635

İlk nüshadır. Süleymaniye Kütüphanesindedir. 48 varaktan oluşmaktadır. Müellifin hatt-ı destidir. Kağıt özellikleri ve filigran bilgisi olarak aharlı, nohudi, su yolu yatay ve dikey, filigranlı, ince olduğu söylenebilir. Boyut olarak 240x106-185x68 mm. ebatındadır. Cilt özellikleri; mukavva üzeri ebru kağıt kaplı, kenarları ve sırtı şarabi meşin kaplı, çeharkûşe cilttir. Yazı türü ise divani'dir. Dili Türkçedir. Tasnif numarası 297.22'dir.

2.2.2. Revan Köşkü Nüshası N. 000201

32 varaktan oluşur ve Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesindedir. Bu nüsha talik yazı türü ile yazılmıştır. Dili Türkçedir. Esad Efendi Nüshası ile benzer ve farklı yerleri çeviri bölümünde dipnot olarak verilmiştir.

2.2.3. Şehit Ali Paşa Nüshası N. 00128-001

Şehit Ali Paşa nüshası 33 varaktan oluşmaktadır. Talik yazı türü ile yazılmıştır. Boyut olarak 200x135-130x73 mm. ebatındadır. Dili Türkçedir. Tasnif numarası 297.1'dir. Bu nüsha diğer iki nüshadan daha farklı yazılmıştır. Muhteva aynı olmakla beraber kelimeler, tamlamalar ve paragraflar başta giriş bölümü olmak üzere farklı şekilde yazılmıştır. Ayrıca bu nüshanın sonunda "Şehadetname-i Veysi" adıyla tamamen ayrı bir eser vardır.

2.2. Çevriyazıda İzlenen Yol

- Farsça ön eklerin tamamı (-) ile ayrılmıştır.
- Farsça son ekler bitişik yazılmıştır.
- Birleşik kelimeler (-) ile ayrılmıştır.
- Uzun ünlüler üzerine uzatma (-) işareti konularak gösterilmiştir.

- Metne yapılmış eklentiler köşeli ayraç [] ile, okunamayan yerler üç nokta (...) ile, anlam veya okunuşundan şüphe edilen yerler ise soru işareti (?) ile gösterilmiştir.
- Dipnotta önce kelimenin veya ibarenin tercih edilip tenkitli metne alınan şekli yazılmış, sonra diğer nüshadaki farklar verilmiştir.
- Tenkitli metinde tercih edilen kısmın uzun olması durumunda dipnotta gösterilirken ilk ve son kelimeler yazılmış, bu durumu belirtmek için de üç nokta (...) işareti kullanılmıştır.
- Bütün yazmaların varak numaraları köşeli ayraç [] içinde verilmiştir.
- Manzum parçalardan şairleri tespit edilebilenler, ayet ve hadislerin kaynağı dipnotta gösterilmiştir. Arapça ve Farsça ibareler, atasözleri, manzum parçalar, ayet ve hadisler transkrip edilmiştir ve bunların anlamları dipnotta gösterilmiştir.
- Bir yazmada olmayan kelime ve ibareler (-) işaretiyle gösterilmiştir.

2.3. Çevriyazı Alfabeti

ء	ʾ
ا	A, a, E, e, Ā, ā
ب	B, b
پ	P, p
ت	T, t
ث	S, s
ج	C, c
چ	Ç, ç
ح	H, h
خ	H, h
د	D, d
ذ	Z, z
ر	R, r
ز	Z, z
ژ	J, j
س	S, s
ش	Ş, ş
ص	Ş, ş
ض	Ž, ž, Đ, đ
ط	T, t
ظ	Z, z
ع	ʿ
غ	Ġ, ġ

ف	F, f
ق	Q, q
ك	K, k, G, g, N̄, n̄
ل	L, l
م	M, m
ن	N, n
و	V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, Ū, ū
ي	Y, y, Ī, ī, I, i

2.4. Metnin Çevriyazısı

[E1b/T1b] *El-ḥamdu li'llāhi'llezi naşare 'abdehu ve hezeme'l-aḥzābe vaḥdehu ve's-şalātu 'alā kâ'idî'l-guzāt ve'l-mücāhidîn ve kâtîlî't-ṭuġāt ve'l-cāhidîn ve huve'n-nebiyyü'l-meb'ûş bi's-seyf Muḥammed Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve ālihî ve şaḥbihî ellezîn nezele fî-se'nihim “ve'llezîne āmenû ve hācerû ve cāhedû fî-sebîli'lāh”.*¹ Emmā ba'd² çün kevkeb-i hümāyûn-ı luṭf-i ezelî derîçe-i ufq-ı fîtrâtımdan hüveydâ ve sehmü's-sa'āde-i feyz-i³ lem-yazelî derece-i tâlî'imde rû-nümâ olup debistân-ı sühanda mu'allim-i sebak-âmûz-ı endîşeden hüner-endûz-ı ḥayāl oldum ve dârü'l-hikme-i ma'nâda üstâd-ı müşkil-güşâ-yı tevfiḳ-i Rabbânîden meded-kârî-i ifāde-i isti'dād ile taḥşîl-i 'ilm u kesb-i kemāl eyledim.⁴ Şöyle ki çāşnî-girân-ı h'ân-ı suḥan, ya'nî daḳîka-sencân-ı zebân-ı tâze vü kühen nevāle-i güftâr-ı lezzet-baḥşuma râġıb olub nev-bāve-i bâġ-ı âşârımda meyve-i naḥl-ı ümîdden ziyāde lezzet buldular. Hakkâ Şî'r:

Nev-bāve-i ḥadîka-i i'cāzdır sözüm

*Gelse 'aceb mi za'ika-i ṭab'a ḥoş-güvār*⁵

¹ Kuluna yardım eden ve [düşman] topluluklarını hezimete uğratan Allah'a hamdolsun. Azgınları ve inkârcıları kahreden, gazi ve mücahitlerin komutanı ve cihatla görevlendirilen peygambere, onun ailesine ve haklarında “İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda [mallarıyla, canlarıyla] cihat edenler...” (Tevbe 9/20) ayeti nazil olan arkadaşlarına salat ve selam olsun.

² emmā ba'd: -T

³ feyz-i sa'ādet-i: T

⁴ debistân-ı sühanda ... kesb-i kemāl eyledim: debistân-ı sühanda üstâd-ı müşkil-güşâ-yı endîşeden sebak-âmûz-ı ḥayāl ve dârü'l-hikmet-i ma'nâda mededkârî-i ifāde-i isti'dād ile ḥakîm-i feyz-i 'amîm-i Rabbânîden hüner-endûz-ı maḳāl oldum. T

⁵ Hakkâ (Şî'r) Nev-bāve-i ḥadîka-i i'cāzdır sözüm /Gelse 'aceb mi za'ika-i ṭab'a ḥoş-güvār: -T

[E2a] El-minnetü li'llāh⁶ biraz müddet içinde hem ber-best-i 'ıkd-ı güher-bār-ı nazma kâdir oldum [T2a] hem güşād-ı silk-i sitāre-peyvend-i neşre⁷ dest-res buldum. “*zālike faẓlu'llāhi yū'tīhi men yeşāu va'llāhu zū'l-faḍli'l-'aẓīm*”⁸ Gāh letāif-i tefāsīr u siyerde irhāf-ı meḥāzim-i yerā'a gāh keşf-i esrār-ı ḥikem ü 'iberde ir'āf-ı maḥāṭım-ı berā'a kıldım. Bundan aḳdem sebeb-i pāy-bendī-i za'f ile merātib-i sāmiye-i menāşıba irtika vü teşā'ud eylemeyüb üç biñ aḳçe tımār ile āram-gīr-i kūşe-i tekā'ud olduğumda⁹ zīver-i nām-ı şerīf-i pādişāhī ile¹⁰ nice kitāb u kaşīde[y]i imlā ve pirāye-i vaşf-ı hümāyūn-ı şahīnşāhī ile pīraste¹¹ müte'addide resā'il-i nazīde inşā eyleyüb gerden u güş-ı rüzgārı le'ālī-i medāyih-i celīle ve cevāhir-i meḥāmid-i cemīleleri¹² ile tezyīn u teşnīf ve bālā-yı bütān-ı efkārı nesīc-i¹³ medḥ-i şerīfleri ile perniyān-pūşānīde-i teşrīf eylerdim. İttifāḳ bir şeb revgāndān-ı ṭabī'ata çerāğ-ı fikret efruhte kılup raḳam-zen-i şāḥife-i taşavvur idim ki 'arş-i ilm-i tefsīrde ki ecell-i 'umūm-ı 'ulūm ve netīce-i her muḳaddemāt-ı fūnūn u rūsūmdur¹⁴, şeb-dīz-i kilik-i güher-rīze cevelān virüb bu fenn-i şerīfe-i celīlū's-şānda daḥi nesīc-i berā'ate [S2b] bir naḳş-ı nev-āyīn tarḥ eyleyeyin.¹⁵ Lakin gördüm ki ol şāhid-i ḥacle-i lā-raybı gāh ḥulle-i ğarrā-yı ta'bīr-i 'Arabī gāh dībā-yı zībā-yı takrīr-i 'Acemī ile cılve-ger-i sāhet-i gülşen-sarāy-ı tefsīr olub kārġāh-ı lisān-ı 'Arabī'de nesc olunmuş ne perend-i hoş-tarḥ-ı büleġa-pesend ola ki 'allāme-i mü-şikāf Ḥazret-i Şāḥibu'l-Keşşāf'ın¹⁶ nesīc-i deffe-i kilik-i siḥr-bāflarına berāber ola ve kār-ḥāne-i zebān-ı 'Acemī'de doḳunmuş

⁶ li'llāh: -E

⁷ ber-best-i 'ıkd-ı sitāre-peyvend-i neşre: hem güşāde ber-best-i 'ıkd-ı nazma kâdir oldum hem ber-beşte güşād-ı 'ukde-i neşre: T

⁸ Bu, Allah'ın dilediği kişilere verdiği lütfudur. Allah büyük lütf sahibidir. (Cuma 62/4) -T

⁹ *zālike faẓlu'llāhi* āram-gīr-i kūşe-i tekā'ud olduğumda: Lākin muktezā-yı pāy-bendī-i za'f-ı ten ve mūcib-i dāmengerī-i süstī-i beden ile merātib-i sāmiye-i menāşıba teşā'ud eylemeyüp kūşe-nişīn-i āramġāh-ı tekā'ud olduğum eşnāda T

¹⁰ nām-ı şerīf-i: vaşf-ı cemīl-i T

¹¹ vaşf-ı hümāyūn-ı şahīnşāhī ile pīraste: medḥ-i celīl-i pādişāhī ile āraste T

¹² medāyih-i celīle ve cevāhir-i meḥāmid-i cemīleleri: evşāf-ı kerīmeleri T

¹³ bütān-ı efkārı nesīc-i: her bīkr-i nigār-ḥāne-i fikri nesīc-i T

¹⁴ bir şeb... raḳam-senc-i: bir şeb tā şubḥ-dem revgāndān-ı ṭabī'ata çerāğ-ı tefekkür efruhte kılup raḳam-zen-i T

¹⁵ şeb-dīz-i kilik-i güher-rīze cevelān...tarḥ eyleyeyin: şeb-dīz-i sebük-ḥīz-i kilik-i güher-rīze cevelān virüb bir eşer-i tāze nigāşte-i kalem-i siḥr-āşār ve raḳam-zede-i ḥāme-i mu'ciz-nigār-ı kalem ya'nī bu fenn-i şerīfe-i celīlū's-şānda daḥi bir şīve-i garīb-i nā-dīde ibda' ve bir tarz-ı tāze-i nā-şenīde ihtirā' eyleyüp nesc-i mülemma'-ı tār [u] pūd-ı ibāretde bir naḳş-ı bedī'-i dil-keş tarḥ eyleyem. T

¹⁶ Ebü'l-Kāsım Mahmūd b. Ömer b. Muhammed el-Hārizmī ez-Zemahşerī (ö. 538/1144), *el-Keşşāf* adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi (Öztürk, 2013: 44/235).

ne kumaş-ı gül-rîz-i hüsn-i beyân ola ki Hüseyn Kâşifî hazretlerinin Cevâhiru't-tefsîrleri¹⁷ silkinde intizâm bula. Pes murâd eyledim ki ben daği bir şîve-i garîb-i nâ-şenîde ibdâ' ve bir tarz-ı tâze-i nâ-dîde ihtirâ' eyleyüb perniyân-ı gül-rîz-i 'ibâret-i Rûmîyâne ile bâlâ-yı câme-zîb-i tefsîrine teşrîf-pûş-ı leţâfet olan ya'ni şükûfte-i 'ibâret-i pâkîze-i Türkâne ve dil-keş-edâ-yı hoş-âyende-i Rûmîyâne ile ki silk-i tahrîre güher-keş-i ta'bîr olam.¹⁸ Ammâ hemîşe kur'a-endâz-ı tahta-i tereddüd idim ki âyâ bülbül-i destân-zen-i nâţika ol gülşen-i vahy ü tenzîlin ne gülî üzere nağme-senc-i tefsîr ve zemzeme-perdâz-ı te'vîl [T2b] ola.¹⁹ Hemân kâ'id-i takdîr zimâm-ı cemmâze-i endîşemi bu semte cezb eyledi ki envâ'-ı âlâ-i feth u nuşret ve eşnâf-ı [S3a] na'mâ-ı kadr u kuvveti müştemile olan sûre-i kerîme-i Naşr tefsîr olunub *Ğurretu'l-'aşr* ismi ile müsemmâ ve hezâr niyâz u ibtihâl ile ber-dâşte-i dergâh-ı mu'allâ kılma, ya'nî ol pâdişâh-ı 'âlî-câh-ı Süleymân²⁰-bârgâhıñ merfû'-ı âsitân-ı 'adâlet-destgâhları ola ki atlas-ı güher-tâb-ı âsumân serâ-perde-i şukûhunda âvihte bir zer-beft perde ve perniyân-ı sîmîn-târ-ı şubh-ı nûrânî bârgâh-ı iclâlinde ber-efrâhte bir âk dîba serâ-perdedir.²¹ **Şi'r:**

¹⁷ Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-yi Sebzevârî (ö. 910/1504-1505), İranlı müfessir, mutasavvîf ve şair. İran'ın Horasan bölgesindedir. *Cevâhirü't-tefsîr li-tuhfeti'l-emîr* eserin tam ismidir (Karaismailoğlu, 1999: 19/16).

¹⁸ Lakin gördüm ki...silk-i tahrîre güher-keş-i ta'bîr olam. -T

¹⁹ Ammâ hemîşe... te'vîl ola: Ammâ hemîşe kur'a-endâz-ı tahta-i tereddüd idim ki âyâ bülbül-i hezâr-edâ-yı nâţika ol gülşen-i pür-bahâr-ı vahy ü tenzîlin ne gülî üzere nağme-senc-i tefsîr ve destân-zen-i te'vîl ola. T

²⁰ Hz. Süleyman. Hz. Dâvûd'un oğlu, İsrâiloğulları'na gönderilen hükümdar-peygamber.

²¹ Hemân kâ'id-i takdîr zimâm-ı cemmâze-i endîşemi...bir âk dîba serâ-perdedir: Hemân maşrıķ-ı endîşeden bu bârika-i hâtır-fürûz-ı ma'nâ işrâķ eyledi ki sûre-i kerîme-i *izâ câ'e naşru'llâhi* ki mecmu'a-i mehâsin-i mekârim-i ilâhîdir. 'İşve-i dil-keş-i türk-i perîveş gibi ta'bîr-i dil-peşîr-i Türkâne ile tefsîr ve ma'nâ-yı latîfî mânend-i miyân-ı nâzik-i dil-ber hoş-âyende edâ-yı zibâ-yı Rûmîyâne ile ta'bîr olunup *Ğurretu'l-'Asr fî Tefsîri Sûreti'n-Naşr* ile müsemmâ kılındıktan sonra ber-pişgâh-ı ârâ-yı câh u iclâlîñ bârgâh-ı bülend-mekârim dest-gâhlarına bu bende-i nâ-çîz ya'nî, **Şi'r:** *Cüyende-i feyz-i lâ-yezâlî/Ser-mest-i suhan Hüseyn Âli*, müstmendâne dest-âvîz eyleye çün bi-'inâyeti'llâh bu nev-arûs-ı tutuķ-ı ârâ-yı lâ-râybî câme-i muşķ-fâm-ı sevâddan çıkup libâs-ı kâfûr-gûn-ı beyâz ile ber-vech-i dil-hâķ cilveger-i sâha-i itmâm oldı. Ya'nî mededkârî-i tevfk-i perverdigarî ile gavvâs-ı güher-senc-i endîşe ka'r-ı deryâ-yı güher-zây-ı dilden bu cevâhir-i zevâhir-i nevâdiri ihrâc idüp târ-ı harîr-i tahrîre intizâm verdî. Zebân ki dellâl-i bülend-âvâze-i çarşû-yı şehr-i bedendir, her hâce-i girân-mâye-i bâzâr-ı devlet u câh-ı zamâneye 'arz eyledikde nakkâd-ı müşķil-pesendâne her biri şüret-i istiğnâ gösterüp ol 'ıkd-ı güher-bâr-ı bülend-i i'tibâra ki pervîn-i sipîhr-i berrîn-i belâgatdır. Bir harîdâr pedîdâr olmamağla ki [T3a] güher-fürûş-ı âkile hemvâre küşe-i dükkân-ı endîşede ser-endâhte-i zânûyî tahayyür iken nesîm-i subh-ı âgâhî ki ser-cüş-ı feyz-i ilhâm-ı ilâhîdir, bu güne gül-efşân-ı beşâret oldı ki niçün garķa-i deryâ-yı şûr-engîz-i ıztırâb olup ser-gerdân-ı bâdiye-i dür-dest-i hasretsin. Hiç gülşen-i hâtırına âsîb-i hâzân-ı melâl irmesün ki inşâ'a'llâhu te'âlâ 'anķarîb ol müşîr-i müşterî-tedbîr ü âfitâb-dîdâr gelüb bu 'ıkd-ı semîn-i mürvârid-i belâgata harîdâr olur ki gülçîn-i fezâil u ma'ârifî İbn-i Verdî ve Ebû Tâlib-i Mekî ve der-yüzeğer-i der-i beste-i mekârim u 'avârifî Hâtem-i Tâyyî vü Ca'fer-i Bermekî'dir. Maķbûl-ı tab'-ı dürer-bârî cevâhir-i gencîne-i sūhan-perverî ve merdûd-ı keff-i güher-nişârî sîm-i nâb-ı dehdehî vü zer-i kâmilül-'ayâr-ı Ca'ferî'dir. **Şi'r:** *Muhtî-i âlem-i*

Felehu celālün leyse fevka celālihi
İllā celālu'llāhi celle celālühü

Ve lehü nevālün leyse fevka nevālihi
İllā nevālu'llāhi 'amme nevāluhu²²

Zihī sultān-ı 'ālī-şān u kerem-güster ḥabbeza pādişāh-ı dānişver u hüner-perver
ki²³

Nazm:

Yazmış bu resme vaşf-ı hümayun-ı zātını
Levh-i ḥayāle ḥāme-i ṭab '-ı güher-nişār

cūd u kerem ki olmuştur / Sefīne-i ceberūtunda āsümān yelken, bes hemīşe nigh be-rāh-ı intizār ve gūş nihāde-i peyām-ı kudüm-āşāf-ı Cem-i iktidār olmuş idim. [Mısra]: “Büşrā le-kad enceze'l-iqbālū mā-ve 'adā” [Müjde! Talih vadini yerine getirdi.] mışdākınca şāhid-i ra'nā-yı müdde'a āgūş-nişīn-i ḥuşūl oldu ve ḥadeng-i rāst-rev-i du'ā nişāne-i ḥüsn-i kabūle vuşūl buldu. Pes bu 'ikd-ı güher-bār-ı bülend-i 'tibār ol āşāf-ı Cem-cāh u Süleymān-bārgāh-ı ber-daşte-i pīşgāh-ı 'azāmet-destgāhları kılınur ki atlās-ı güher-tāb-ı āsumān serā-perde-i şükūhunda āviḥte bir zer-beft perde ve perde-i sīmīn-tār u şubḥ-ı nūrānī [T3b] bārgāh-ı iclālinde bir ak dibā serā-perdedir. Şi'r: Şubḥ-ı rūşen mi şu 'ā-ı mihr-i ālem-tāb ile / Yā serā-yı devletinde perde-i dibā mıdır // Kehkeşān mıdır felekde nesr-i tāyirle yaḥūd / Şakf-ı evvānında resm-i ejder u 'anḳā mıdır, Ol şehsuvār-ı meydān-ı kerr u fer ve kār-fermā-yı zī-şān baḥr- u ber ki Şi'r: Böyle kılmış kalem-i nādire pervāz-ı ḥayāl / Varak-ı ḥāṭıra evşāf-ı şerīfın inşā // Mültecā-yı fuḫalā kām-revā-yı şu 'arā / Āfitāb-ı vüzerā Ḥazret-i Cāfer Paşa, Lā-yezālū bābu ihsānihi li-küllil'-mütezarri'İne ileyhi meftūhan ve mā-berihā cenābu şānihi bi-eşnāfi'l-evşāfi'l-cemīle ve envā' i'l-medāyihi'l-celīle mevşūfen ve memdūhan [Onun ihsan kapısı ondan ricada bulununlara hep açık olsun! Yüce zatı çeşitli güzel sıfatlar ile nitelensi ve türlü türlü kıymetli övgüler ile övülsün!] ol cihān-bān-ı bī-ḳarīne-i dehr kim bi'l-ittifāk şāhib-ḳırān-ı zafer-iḳtirān-ı berr u baḥrdır, saṭḥ-ı şūr[e]zār-ı deryā-yı fuyūzāt şehāb-ı tīg-i āb-gūnı benefşezār-ı emn u amān eyledügi gibi sāhire-i ḡabrāyı daḥi inşā'a'llāh reşehāt-ı ebr-i şimşir-i şa'sa'a-bārı ile lālesitān-ı asāyiş eylemek muḳarrerdir. Zevrāk-ı zer-nigār-ı hilāl deryā-yı bī-sükūn-ı sipihr-i sīmāb-gūn üzre sārī ü keştī-i nüh-bādbān-ı āsumān baḥr-ı bī-kerān-ı kudret-i Bārīde cārī olaldan daḥi bir böyle zereh-i neheng-i şir-çeng-i baḥr-ı āşub-ḥiz-ı veḡā ve derende-i neheng-i pīl-çeng-i kūhsār-ı kibriyā sefāyin-i cibāl-şāhiḳa timsālī pençe-i teşhīre almamışdır [T4a] ve 'ādū-yı 'ifrīt-sīmāya çengal-i zehr-şikāf-ı şavlet salmamışdır. Ḥaḳḳa bu ḥayme-i dū-reng-i bādreng efrāḥte-fezā-yı lā-mekān olub ḳahramān-ı zerrīn-miḡfer-i ḥāver-zemīn kürsī-i zümürūd-nigār-ı çarḥ-ı çārümīn üzre ḳarār eyleyelden ne bir böyle vezīr-i āşaf-tedbīr ve Süleymān-teşhīr-i dād-ger serā-perde-i cāh u iclālde sandalī-nişīn-ı şadāret ve ne bir bunuñ gibi destūr-ı İskender-şukūh ve Dārā-dār u gīr-ı kerem-güster dīvān-ḥāne-i şān-ı şevketde mesned-ārā-yı vezāret olmuştur. Şi'r: Böyle bir destūr-ı kāmīl gelmemişdir 'āleme / Cümle tārīḥ-i selef ḥātır-nişānımdır benim. T

²² Şanı yüce olan Allah'ın celalinden daha yüce bir celal; herkesi kapsayan O'nun ihsan ve ikramının üzerinde bir ikram yoktur. -T

²³ Zihī sultān-ı 'ālī-şān u ... u hüner-perver ki: Zihī destūr-ı keremkār u dānişver, ḥabbeza müşīr-i şehā-pīşe-i hüner-perver ki T

Dārā-yı Cem²⁴-şükūh u cihānbān-ı dādger

Sulṭān Murād Hān u şehinşāh-ı kāmkar²⁵

*Mede'llahu zılāle rāyāti iclālihi 'alā-kāffeti'l-enām ve şedde etnābe hıyāmı
ikbālihi bi-evṭādi'l-ḥulūdi ve'd-devām.²⁶ [E3b] Hakkā bir cihānbān-ı kār-dān-ı kāmīl ve
bir ḳahrāmān-ı kāmkar u 'ādildir ki zamān-ı bā-emān-ı 'adlinde nergis-i bīmār-ı bütāndan
ḡayrı nā-tüvān u dijem ve ḡīsū-yı 'anber-şiken-i dil-berāndan özge perīşan u der-hem
görünmez oldu.*

li-münşi 'ihi'l-fakīr²⁷

Kimesne görmedi ağlar zamān-ı lutfunda

Meḡer ki ḥālet-i keyfile çeşm-i mestānı

Harāb ḳalmadı bir yer 'umūm-ı 'adlinden

Meger ki 'āşık-ı zārın dil-i perīşānı²⁸

El-ḥamdü li'llāhi nice zamān pes-mānde-i kūşe-i dükkān-ı nisyān olan metā'-ı
girān-ḳadr-i suḡen rūz-bāzār-ı devr-i hümāyūnunda cūş-ı ḡerīdārān-ı elṭāf-ı
'amīmelerinden revāc-ı tāze buldu. El-minnetu li'llāh perverde-i nihān-ḡāne-i ṭabī'at olan
ebkār-ı perī-'izār-ı efkār temāşā-yı cemāl-i dil-ārālarına ḡiḡ rāḡib olmamaḡla mānend-i
nūr-ı dīde zīr-i niḡāb-ı ḡafāda perde-nişīn-i şebistān-ı sevād iken şimdi her biri verā-yı
perde-i pūr-naḡş u nigār-ı ḡayālden zīver-i medḡ-i celīl-i cihānbānī ve pirāye-i vaşf-ı
cemīl-i şāḡib-ḡirānī ile her ni'metlerde cilveḡer-i sāḡet-i zuḡūr oldu.²⁹ [4a] Ya'nī ṭāvus-ı
mülemma-perr u muraşşa'-bāl-ı sūḡan müddet-i medīd riyāz-ı behişt-i berīn-i iltifātdan

²⁴ İran'da hüküm süren ilk sülâlelerden Pîşdâdiyân'ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında çokça anılan efsanevi İran hükümdarlarından biri. Divan edebiyatında Cem genellikle kadehiyle birlikte ve şarabın mücidi olarak anılmıştır (Albayrak, 1993: 7/279).

²⁵ Yazmış bu resme vaşf-ı hümāyun-ı zātını / ... / Sulṭān Murād Hān u şehinşāh-ı kāmkar. -T

²⁶ Allah, sancaḡının gölgesini tüm insanların üzerine yaysın ve çadırın iplerini bahtla sonsuzluk ve devamlılık direklerine bağlasın.

²⁷ [Yaratamına] muhtaḡ yazarına ait.

²⁸ Kimesne görmedi ağlar zamān-ı lutfunda / ... / Meḡer ki 'āşık-ı zārın dil-i perīşānı. -T

²⁹ Mede'llahu zılāle rāyāti iclālihi... cilveḡer-i sāḡet-i zuḡūr oldu. -T

bîrûn olmağla bûtîmâr-ı sâhet-i deryâ-yı hüzn ü melâl olmuş idi.³⁰ Şimdi fezâ-yı gülşen-i pür-bahâr-ı şenâlarında bâl-efşân-ı sürûr u ibtihâc olub dil-ferîbâne cîlve-i nâza âgâz eyledi ve bülbül-i dil-keş-nevâ-yı nâtika hayli rûzgâr sermâ-yı hîred-fersâ-yı ‘adem-i i’tibârdan mânend-i murğ-ı taşvîr lâl olmuş idi.³¹ Feyz-i ‘amîm-i nev-bahâr devr-i lutfunda ser-âgâz-ı terâne-i dil-keş-i hamd u sîpâs idüb bâğ-ı şükûfte [vü] ezhâr-ı medâyîh-i kerîmelerinde bu zemzeme ile şeker-rîz-i belâgat olunmağa başladı.³² (Şî‘r)

Metâ‘-ı ma‘rifet geldi revâcın bulduğı demler

Zer-efşân eylesün nergisler evrâk-ı gülistânı³³

Çünkü [T4b] Şî‘r:

Lâ-yudriku‘l-vaşıfu‘l-muṭrî ḥaşâyîşahu

Ve in yekun bâliġen fî-kullî mâ-vaşafâ³⁴

mazmûnı üzre ḥatır-ı fâtır ki üstâd-ı çâbuk-dest-i kârgâh-ı sühândır, rişte-i bârik-i fikret ve süzen-i ser-tîz-i dîkḳat ile bâlâ-yı kadr-i vâlâsına³⁵ [E4b] münâsib perniyân-ı gül-rîz-ı ‘ibâretden³⁶ teşrîf-düz-ı medḥ u sitâyiş olmak muḥâldir. Demdir ki âfitâb-ı tâbân-ı devletden³⁷ hemîşe pertev-endâz-ı sâhat-i kâ‘inât olmak du‘âlarına dergâh-ı ber-ârende-i ḥacâta ber-dârende-i dest-i münâcât olavuz.³⁸ Şî‘r:

Eyleye tâ ḥüsrev-i şâhib-ķırân-ı şark u ġarb³⁹

Eşheb-i zer-pâlehang-i şubh ile cevâlângerî

³⁰ Ya‘nî tāvus-ı... hüzn ü melâl olmuş idi: tāvus-ı mülemma-bâl-ı sühân ravza-i behîşt-i berîn-i iltifâtdan bîrûn olup bûtîmâr-ı sâhil-i hüzn ü melâl idi. T

³¹ Şimdi... olmuş idi: Şimdi gülşen-i pür-bahâr-ı şenâlarında bâl-efşân-ı sürûr u ibtihâc olub dil-ferîbâne cîlve-i nâza âgâz eyledi ve bülbül-i dil-keş-nevâ-yı nâtika hayli rûzgâr idi ki sermâ-yı hîred-fersâ-yı bi-i’tibârdan dem-fürübest-i hayret olub mânend-i murğ-ı taşvîr lâl olmuş idi. T

³² Feyz-i ‘amîm-i nev-bahâr... başladı: Feyz-i ‘amîm-i nev-bahâr lutfunda ser-âgâz-ı terâne-i dil-keş-i hamd u sîpâs idüb Mısra: *Ḥamd Ḥüdâvend-râ‘st “ezhebe ‘anna‘l-ḥazen”* [*Ḥamd “bizden tasayı gideren” (Fâtır 35/34) Allah‘a mahsustur.*] mezâk-ı telḥ-i dile şeker-rîz-i şafâ olmağa başladı. T

³³ Metâ‘-ı ma‘rifet geldi revâcın bulduğı demler / Zer-efşân eylesün nergisler evrâk-ı gülistânı. -T

³⁴ *Onun özelliklerini abartarak öven onu nitelerken her ne söylese de onu hakkıyla övmüş olamaz.*

³⁵ bâlâ-yı câme-zîb-i kadr-i vâlâlarına. T

³⁶ ‘ibâretden: ‘ibâret ve nesîc-i mülemma‘-târ [u] pūd-ı mecâz u isti‘âretten T

³⁷ tâbân-ı devletden: devlet-i rûz-efzûnları T

³⁸ dergâh-ı ber-ârende-i ... münâcât olavuz. : ber-ârende-i dest-i münâcât olavuz. T

³⁹ *şark u ġarb: baḥr u ber T*

Hak ser-efrāz eyleyüb rāyāt-ı dīn u devletin

Qande 'azm eylerse olsun fetḥ u nuşret rehberi

[E5a] Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm⁴⁰

Süre Qur'an-ı Kerīmu's-şāndan süre-i şerīfe-i İhlāş ve süre-i kerīme-i Kevşer gibi bir t̄a'ife-i mütercededen 'ibārettir ki eḳalli üç āyetdir. "Vāv"ı aşliyye olduğu taḳdīrce iki vech üzre "sūretü'l-medīne" den menḳüledir. Vech-i evvel ḥāiṭ zıkr olunub maḥūṭa olan bustān murād olunduğu gibi "süre" "müsevvere" ma'nāsına kılınub soñra Qur'an-ı şerīfden bir t̄a'ife-i maḥdūdeye nakl olunmaḳdır. Vech-i şānī "sūretü'l-medīne" mā-fī-hāyı muḥīṭe olduğu gibi "süre" daḥi Qur'an-ı 'azīmden t̄a'ife-i muḳarrereyi daḥi nice envā'-ı 'ilmi muḥtevēye olduğundan "sūretü'l-medīne"den menḳüle olmaḳdır. Yāḥūd süver-i Qur'an şeref u belāḡatda ve şevāb-ı kırā'atde ve t̄ul u ḳaşrda merātib u menāzil gibi biri birinden mütefāvit u mütefāzıl olduğundan Nābiga'nın⁴¹ (Şi'r)

Elem-terā enna'llāhe a'tāke sūreten

*Terā kulle melikin dūnehā yüzzebzebu*⁴²

ḳavlindeki "rütbe" ma'nāsına olan "süre"den menḳüle olmaḳdır. "Vāv"ı "hemze"den mübeddele olduğu taḳdīrce bir şeyden baḳıyye ma'nāsında olan "suret"den munḳalibedir. Ammā bu vechi muḥaḳḳiḳīn mercūḥ görmüşlerdir. Ma'lūm-ı ṭab'-ı derrāk u nigāşte-i şāḥife-i pākıdır ki Qur'an-ı 'azīmu'l-ḳadr **[E5b]** u celīlu's-şān süre süre taḳṭī' olunduğu tenvī'-i cins beyān-ı vāḥid ile olmaḳdan aḥsen u ecmel ve kārī için ziyāde neşāt-baḥş ve ḥıfza esheldir. Meşelā şol misāfir ki ser-menzil-i maḳşūda vāşıl olmaḡa ne ḳadar menāzil ḳat' eyledüğünü mülāḥaza ḳıldıkça mesrūr u ḥurrem olur, ḥvānende-i kelām-ı mu'ciz-nizām daḥi rāḥ-rev-i Ka'be-i rızā-yı rabbānī olub süre süre kırā'at eyledikce ya'nī Qur'an-ı şerīfden bir t̄aife-i müstaḳilleye fā'iz olduğça sürūr-i nā-maḥşūr bulduğundan mā-'adā nā'il-i envā'-ı fevāid-i celīle ve ḥā'iz-i eşnāf-ı menāfi'-i cemīle olur.⁴³ Bu süre-i kerīme

⁴⁰ Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm: āmīn yā Rabbe'l-'ālemīn T

⁴¹ Ebû Ümāme (Ebû Akreb) Ziyād b. Muāviye b. Dabāb (Dıbāb) b. Cābir en-Nābiga ez-Zübyānī (ö. 604 [?]) Cāhiliye devri şairi. Bilgeliliği sebebiyle Arapçada "dāḥī" veya "büyük sanatçı" anlamındaki Nābiga lakabıyla ünlenmiştir (Tülücü, 2006: 32/262).

⁴² Allah'ın sana bütün kralların altında gidip geldikleri bir yüce mertebeyi verdiğini görmüyor musun!

⁴³ Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm Süre-i Qur'an-ı Kerīmu's-şāndan süre-i şerīfe-i İhlāş...ḥā'iz-i eşnāf-ı menāfi'-i cemīle olur. -T

bi'l-icmā' üç âyetdir. Zer-düz-ı⁴⁴ efa'zıl-ı Rûm merhûm Sa'dî Çelebi Tefsîr-i *Envâru't-tenzîl*⁴⁵ üzere hâşîye-i garrâsında böyle buyurmuşdur ve bu güne rişte-i 'ibârete⁴⁶ Ebû Hayyân'dan⁴⁷ güher-keş-i rivâyet olmuşdur ki bu sûre-i kerîme Hâzret-i Hâbîb-i⁴⁸ Ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem bir gâzâdan insirâf buyurdıkları zamânda⁴⁹ nüzûl eylemiştir. Ammâ Beyhakî⁵⁰ İbn-i 'Ömer Hâzretlerinden⁵¹ rivâyet buyurmuşdur⁵² ki Minâ'da hacetü'l-vedâ' da eyyâm-ı teşrîkde⁵³ nâzile olmuşdur. İmdi bu taqdîrce⁵⁴ [T5a] nüzûl-ı sûre feth-i Mekke-i Mükerrmeden sonra⁵⁵ olmağla kelime-i "izâ" zarf-ı mustakbel olmağdan ihrâc olunmak lâzım gelüb nice tekellüfât irtikâb olunur. Meşelâ "lâm"-ı ve'l-feth 'ale'l-aşl [E6a]' ahd için olmak evlâ ve kelime-i "izâ" 'ale'l-aşl ibkâ olunub zarf-ı mustakbel kılınmak ahsen u aqvâ iken terk olunmuş olur ve daği kable'l-vukû' i 'lâm-ı feth-i Mekke a'lâm-ı nübuvvetden olmağda fâ'ide-i celîle-i ta'zîm-şân-ı nübuvvet mevcûde iken fevt⁵⁶ olur. Efa'zıl-ı⁵⁷ müfessirinden ser-hayl-i muhakkiğin Hâzret-i Kâzî

⁴⁴ Zer-düz-ı: sâlâr-ı T

⁴⁵ Sadi Çelebi (ö.945/1539), Osmanlı şeyhülislamlarından olup eğitim, yargı ve fetva görevlerindeki dirayeti, sağlam akidesi, güçlü ifadesi ve ilkeli davranışlarıyla tanınır. Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl* adlı meşhur tefsirine yazdığı ve tam adı *Hâşîye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (el-Fevâ'idü'l-behiyye)* olan hâşîyesi en meşhur eseridir (İpşirli, M. ve Z. Demir, 2008: 35/404).

⁴⁶ 'ibârete: -T

⁴⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)

Endülüslü dil âlimi ve müfessir. Ebû Hayyân sekizinci tabaka müfessirlerinden olup eserlerinin çoğu, bu arada tefsiri daha çok gramer, lugat, belâgat ve fesahat ağırlıklı açıklamalarla doludur. Aynı zamanda şair olan Ebû Hayyân'ın bir divanı vardır. Şiirlerinin bir kısmı âlimane ve hakîmane, bir kısmı da âşıkane'dir. Şiirleri içinde müveşşahları daha parlaktır. Kâ'b b. Züheyr'in Kaşîdetü'l-bürde'sine yazdığı nazîre oldukça başarılıdır (Kafes,1994: 10/152).

⁴⁸ Hâbîb-i: Reşul-i T

⁴⁹ bir gâzâdan insirâf buyurdıkları zamanda: gâzve-i Hayber'den insirâf buyurdıklarında T

⁵⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066) Muhaddis ve Şâfiî fakihî. Beyhakî 406 (1015-16) yılından itibaren eserlerini telif etmeye başladı. Hadis ilmindeki sağlam bilgisi ve güçlü hâfızasıyla kendini kabul ettirdi. Hadislerde mevcut gizli kusurların tesbiti ile birbirine zıtmış gibi görünen rivayetlerin uzlaştırılmasında ve hadislerin fikhını kavramada devrinin otoritesi oldu (Kandemir, 1992: 6/58).

⁵¹ Abdullah b. Ömer (ö.73/693); Hz.Ömerin oğlu, en çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren Abdullah isimli yedi sahabiden biri (Kandemir, 1988: 1/126).

⁵² buyurmuşdur: eyler T

⁵³ eyyâm-ı teşrîkde: -T

⁵⁴ bu taqdîrce: İmdi Beyhakî rivâyeti üzere T

⁵⁵ sonra: muqaddem E

⁵⁶ nâ-bûd. T

⁵⁷ Efa'zıl-ı: Kirâm-ı T

Beyzâvî⁵⁸ ve şâhibu'l-Medârik⁵⁹ Medeniyye⁶⁰ olduğuna zâhib u sâlik olub fuḥūl-ı müteahḥirinden Şeyḥ Feyzî-i Hindî⁶¹ efâza'llāhu 'aleyhi şehābe gufrānihi bî-nuḳaṭ tefsîrinde “mevridühâ mışru resûli'llāh” deyü anlara iktidâ eylemişdür⁶². Mezheb-i eslem u meslek-i akvem daḥi budur. Zirâ bu taḳdirce kelime-i “*izâ*” ma'nâ-yı eşherden ki⁶³ zarf-ı mustakbel olmaḳdan iḥrâc olunmayub bu sûre-i kerîmede olan “*feth*”den⁶⁴ muḳteżâ-yı ma'nâ-yı akvâ-yı lâm-ı 'ahd ile bu sûre-i şerîfede olan fethden murâd⁶⁵ feth-i Mekke-i Mükerreme olur. Mevlânâ⁶⁶ Celâle'd-dîn Suyûtî *Kitābu'l-İtkān*'da⁶⁷ şâhibu'l-*İntişār* Kâzî Ebû Bekir'den⁶⁸ bu resme naḳl eyler ki âyât-ı Mekkiye vü Medeniyyeniñ ma'rifetinde ḥıfz-ı aşḥâb-ı kirâm ve naḳl-i tâbi'în-ı fiḥâma mürâca'at olunur. Zirâ ḥabîb-i Ekrem'den⁶⁹ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem her âyetiñ **[T5b]** Mekkiye vü Medeniyye olmasında ḥadîs-i şerîf vârid olmamışdır. İmâm Buḥârî⁷⁰ İbn-i Mes'ûd'dan iḥrâc eylemişdir ki ol sultân-ı

⁵⁸ Nasîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.685/1286), Şiraz kadılıkudatlığı yaptığı için “Kadı” diye bilinir. Birçok eseri olup *Envârü'l-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl* adlı tefsiri en çok bilinenidir. Eşarî kelamının ve Şafîî fikhının önemli bilginlerindendir (Yavuz, 1992: 6/100).

⁵⁹ Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310), Hanefî mezhebinin klasik sonrası döneminde çok etkili olan bir âlim. *el-Medarik*'in yazarıdır (Bedir, 2006: 32/567).

⁶⁰ Medeniyye: عربيه T

⁶¹ Ebû'l-Feyz b. Şeyḥ Mübârek el-Mehdevî (ö. 1004/1595), Ekber Şah döneminin önde gelen şair, âlim ve düşünürlerindendir (Ansarı, 1995: 12/524).

⁶² eylemişdür: kılmışdır. T

⁶³ ma'nâ-yı eşherden ki. -T

⁶⁴ bu sûre-i kerîmede olan “*feth*”den -T

⁶⁵ bu sûre-i şerîfede olan “*feth*”den murâd -E

⁶⁶ Mevlânâ. -T

⁶⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî (ö. 911/1505), Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi. Süyûtî, İbn Hacer el-Askalânî'den hemen sonraki dönemde hadis ilmini temsil eden birkaç önemli şahsiyetten biridir. Hayatının bazı devirlerinde hadis hocalığı yapmış, daha çok hadis alanında eser vermiştir. Hadis ilminde mutlak müctehid sayılmanın hâfızlık makamına erişmekle mümkün olduğunu söyleyen Süyûtî kendisinin 200.000 hadis ezberlediğini ve bu ilimde müctehidliğe ulaştığını ifade etmiştir (Özkan, 2010: 38/188).

⁶⁸ Ebû'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât (ö. 300/913 [?])

Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup kelâm âlimi. Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât, ilmî şahsiyeti ve bazı görüşleri sebebiyle Mu'tezile'nin Bağdat ekolü içerisinde önemli bir yer edinmiş, burada Hayyâtîyye olarak adlandırılan bir grubun kurucusu kabul edilmiştir. Ma'dûm konusundaki farklı görüşlerinden dolayı bu gruba Ma'dûmiyye de denilmiştir (Gölcük, 1998: 17/103).

⁶⁹ faḥr-ı âlemden. T

⁷⁰ “Buḥârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870). Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmi'u's-şâhiḥ* adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis.” (el- A'zamî, 1992: 6/368).

gayb-dân-ı serâ-perde-i ulûhiyyete ve dâdâr-ı dâru'l-mülk-i rubûbiyyete için ki ne zât-ı kerîminden gayrı bir âferîdkâr-ı rûzî-dehinde ve ne bir perverdigâr-ı [E6b] rûzî-dehinde-i her çerende vü devende vardır, hiç bir âyet-i kerîme nâzile olmadı ki ol kimiñ hakkında ve ne maḥallde nüzûl eylemişdir, nigâşte-i şahîfe-i ḥâtırım olmaya.⁷¹ Emîru'l-mü'minîn 'Alî bin Ebî Tâlib kerremu'llâhu vechehu ḥazretleriniñ daḥi ihâta-i 'ilm-i 'âlem-şümülları ol mertebe idi ki Vehb bin 'Abdu'llâh⁷² Ebû Tufeyl'den⁷³ rivâyet eyler ki Ḥazret-i Murtaẓâ⁷⁴ râdıya'llâhü 'anh eşnâ-ı ḥuṭbede “*Selûnî fe-va'llâhi lâ-tes'elûnî 'an-şey'in illâ uhbirekum ve selûnî 'an-kitâbi'llâhi fe-va'llâhi mâ-min-âyetin illâ ene a'lemu bi-leylin nezelet em bi-nehârin em fî-sehlin ev fî-cebelin*”⁷⁵ deyü buyurmuşlardır. Demdir ki kümeýt-i siyeh-zânû-yı kalem'arşa-i pehn-i tefsîr-i besmele-i kerîmede⁷⁶ muṭlaḳu'l-'inân kılına. Ya'nî ḥâme-i nâfe-güşâ-yı nâtıkâ şâne-zen-i ṭurra-ı dil-âvîz-i ta'bîr olub bu şâhid-i perde-nişîn-i gaybiyeniñ tezyîn u teşbîl[bi]nde şarf-ı maḳdûr eyleye Ḥaḳḳâ ne bundan a'lâ medd-i itnâb-ı kelâm etmeḡe bir feẓâ-yı 'arş-pehnâ bulunur ve ne bundan özge şeb-dîz-i kill-i güher-rîze [T6a] türk-tâza bir meydân-ı vesî' olur.⁷⁷ (Şi'r)

Le'in kâne yecri haze'd-dem'u sabâbeten

*'Alâ-gayri Leylâ fe-huve dem'un muẓayye'un*⁷⁸

⁷¹ İmâm Buḥârî... ḥâtırım olmaya: İmâm Buḥârî İbn-i Mes'ûd'dan râdıya'llâhü'anh rivâyet eyler ki ol sultân-ı gayb-dân-ı serâ-perde-i ulûhiyyet ve dâdâr-ı 'ale'l-ıtlâḳ-ı dâru'l-mülk-i rubûbiyyet için ki ne zât-ı kerîminden gayrı bir âferîdkâr-ı rûzî-dehinde ve ne bir perverdigâr-ı rûzî-dehinde-i her çerende vü devende vardır, hiç bir âyet-i kerîme nüzûl eylemedi ki ol âyet-i kerîme kimiñ hakkında ve ne maḥallde nüzûl eylemişdir, ḥâtır-nişânım olmaya. T

⁷² Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), aslen Horasan'ın Herat şehrinden olan Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî, Kisra tarafından Yemen'e sürgün edilen ve Hz. Peygamber zamanında Müslüman olan bir ailenin çocuḡu olan Yemenli meşhur tâbiî. (Demir ve Özafşar, 2012: 42/608)

⁷³ Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile b. Abdillâh el-Leysî (ö. 100/718-19) Uhut savaşı'nın gerçekleştiḡi yılda doğan, hayatının ilk sekiz yılını Hz. Peygamber döneminde geçiren ve ondan hadis rivayet eden, en son vefat eden sahabi. (Koçkuzu, 1994: 10/346)

⁷⁴ Ali (ö.40/661), ilk Müslümanlardan olup künyesi Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Hz. Peygamberin amcası oḡlu, damadı, Hulefâ-i Raşidîn'in dördüncüsüdür. İlmi, takvası savaşıllıḡı, Hz. Peygambere yakınlıḡının yanı sıra efsanevî şahsiyeti ile bilinir. (Fıḡlalı, 1989: 2/371)

⁷⁵ *Bana sorun, Allah'a yemin ederim ki bana her ne sorarsanız size cevap vereceḡim. Allah'ın kitabı hakkında sorun, Allah'a yemin ederim, hiçbir âyet yoktur ki onun gece mi gündüz mü, daḡda mı, ovada mı nazil olduḡunu bilmiyeyim.* (İbn Sa'd, Tabakât, 2/338)

⁷⁶ besmele-i kerîmede. T

⁷⁷ şeb-dîz-i kill- ... olur: şeb-dîz-i sebûk-ḥîz-i kill-i güher-rîze [T6a] cevelâna bir meydân-ı vesî' olur. T

⁷⁸ *Akan bu gözyaşları Leyla'dan başkası için akıyorsa bu gözyaşları boşa gitmiştir.* (İbnü'l-Bedîr)

Pes imdi dest-i gül-çîn-i derrâka⁷⁹ gülistân-ı letâ'if-i tefsîrinden bu güne iktitâf-ı ezhâr-ı bedâ'iyi⁸⁰ ma'ânî kılur ki⁸¹ 'ulemâ-ı Medîne vü Basra katında besmele ne Fâtîha-ı kerîmeden ve ne gayr süreden olub hemân fazl u tefrîk ve emr-i zî-şân-ı “*küllî emrin zî-bâl*”a imtişâlen tahrîr u tenmîk olunmuşdur. Sirâcu'l-ümme sultânı'l-e'imme İmâm-ı A'zâm⁸² [E7a] rağıya'llâhü 'anh ve aşhâb-ı kirâmından mütekdimmün buña zâhib olub şalâtda cehren kırâ'at eylemezler ki çâr yâr-ı güzîn ve İbn-i Mes'ûd⁸³ rağıya'llâhü te'âlâ 'aleyhim ecma'in ve tâbi'inden Hasan⁸⁴ ve Şa'bî⁸⁵ ve İbrâhim Nehaî⁸⁶ ve Katâde⁸⁷ 'aleyhimu'r-raḥme ihfâ eylediler. Besmele ne Fâtihadan ve ne sâ'ir süreden olduğuna ikâmet olunan edilledendir. Hadîs-i ümmü'l-mu'mînîn 'Âyişe-i Şiddîka rağıya'llâhü te'âlâ 'anhâ ki buyurmuşlardır: “*Kâne Rasûlu'llâh śalla'llâhu 'aleyhi ve sellem yeftetiḥu's-salâte bi-tekbîr ve'l-kırâ'ete bi-el-ḥamdü li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn*”⁸⁸ daḥi eşaḥḥ-ı aqvâl üzere evvel nüzûl eyleyen 'âyet-i kerîme “*İkra' bi'smi Rabbike'lleẓi ḥalak*”⁸⁹ nazm-ı kerîmi olub evvelinde besmele-i şerîfe zikrolunmamışdır. 'Allâme-i Mekke vü Kûfe katında besmele-i şerîfe Fâtîha-i kerîmeden daḥi her muşaddar olduğu süredendir. Hazret-i İmâm Şâfi'î ve aşhâbı buña zâhib olub şalâtda cehren kırâ'at ederler. Aşhâb-ı kirâmdan Ebû Hureyre ve 'abâdile rağıya'llâhü te'âlâ 'anhüm tâbi'inden Sa'îd Bin Cübeyr ve Zührî ve 'Aṭâ ve Mücâhid 'aleyhimu'r-raḥme cehr eylediler. Hazret-i Kaẓî Beyzâvî besmele-i kerîme sûre-i Fâtihadan cüz' olduğuna delîl îrâd eylediği hadîs-i

⁷⁹ derrâka: nâṭıka. T

⁸⁰ bedâ'iyi⁸⁰ -i. -T

⁸¹ Buradan E15a'nın sonlarına kadarki **Besmele**'ye dair kısım T nüshasında yoktur.

⁸² Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767). Hanefî mezhebinin imamı, büyük müctehid. İslâm'da hukukî düşüncenin ve ictihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olup daha çok Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam diye şöhret bulmuştur (Uzunpostalcı, 1994: 10/131).

⁸³ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî (ö. 32/652-53). İlk müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden biri, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu (Cerrahoğlu, 1988: 1/114).

⁸⁴ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728). Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid. Pek çok sahâbîden hadis rivayet eden Hasan-ı Basrî tâbiînin en faziletliyelerinden biri olarak kabul edilir (Uludağ, 1997: 16/291).

⁸⁵ Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd(illâh) el-Hemdânî eş-Şa'bî (ö. 104/722) Hadis âlimi, tâbiî. Güçlü bir hâfızaya sahip olan ve rivayetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan Şa'bî duyduğunu hemen ezberler, bu sebeple hadis yazmaya gerek duymazdı. Hocalarından rivayetlerini bir defa daha tekrar etmelerini istemezdi. Sünnete göre yaşamaya gayret eden Şa'bî müttaki bir âlimdi (Kandemir, 2010: 38/217).

⁸⁶ Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî (ö. 96/714). Muhaddis ve fakih, tâbiî. İmâm-ı Azam'ın hocasıdır (Özen, 2006: 32/535).

⁸⁷ Ebû'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735). Müfessir tâbiî. Siyasî bakımdan büyük çalkantıların olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen Katâde herhangi bir tarafın yanında yer almadı, ölünceye kadar ilimle meşgul oldu. Güçlü hâfızası insanlar arasında darbimesel haline geldi (Birişik, 2022: 25/22).

⁸⁸ Allah'ın Resul'ü (sav) namaza tekbir ile, kıraate ise “el-ḥamdü li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn” ile başladı.

⁸⁹ Yaratan Rabbin adıyla oku! (Alak 96/1)

şerîfler budur ki Ebû Hureyre⁹⁰ rağiya'llāhü te'ālā 'anh Hāzret-i Fahr-i Kā'ināt 'aleyhi efdalü's-şalāt ve ekmelü't-taḥiyyātdan bu gūne rivāyet buyurmuşdur ki “*İnne'n-Nebî salla'llāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem [E7b] ḳāle fātihatü'l-kitāb seb'u āyātin evlāhünne bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm*”⁹¹ Hāzret-i Ümmü Seleme⁹² rağiya'llāhü te'ālā 'anhā rivāyet eyler ki Resül-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Fātiḥa-i kerīmeyi kırā'at kılub “*Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm el-ḥamdüli'llāhi rabbi'l-'ālemīn*”⁹³ bir āyetdir deyü buyurdular. Pes bu ecilden besmele-i şerīfe *bi-re'sihā*⁹⁴ yāḥūd *bi-mā-ba'dehā*⁹⁵ bir āyet olduğunda ihtilāf olundu. Fāzıl Kāzerünī buyurmuşdur ki ḥadīs-i evvel besmele-i şerīfeniñ mustakilleten bir āyet ve ḥadīs-i ṣānī cüz'-i āyet olmasına delālet idüb 'ulemādan anıñ ḳatında ki ḥadīs-i evvel muḥaḳḳaḳdır, mustakilleten āyet olduğuna zāhib oldu. Anıñ ḳatında ki ḥadīs-i ṣānī ḳarār-dādedir, cüz'-i 'āyet olduğuna cāzim oldu. Bernigāşte-i ḥāṭır-ı hurde-şinās, ya'nī peṣrūrte-i ṭab'-ı mū-şikāfdır ki mezheb-i Şāfi'ī besmele-i şerīfe Fātiḥa-i kerīmeden ve sā'ir süreden cüz' olmaḳdır. Nitekim şāhibu'l-Keşşāf ḳurrā-ı Mekke ve'l-Kūfe ve fuḳahā “*Hümā 'alā ennehā mine'l-Fātiḥati ve min-küllü suretin ve 'aleyhi's-Şāfi'ī ve aṣḥābuhu*”⁹⁶ deyü taṣrīḥ buyurmuşdur. Lakin Hāzret-i Ḳāzī ki ecille-i aṣḥāb-ı Şāfi'ī'dendir. Hemān besmele-i şerīfe Fātiḥa-i kerīmeden cüz' olduğuna zāhib olub ne her süreden cüz' olduğunı daḥi Fātiḥa-i şerīfedan cüz' olduğunı [E8a] taḳdīrce ne müstakille āyet ve ne ba'z-ı āyet olduğunı beyān buyurub taḳrīr-i mezhebinde taḳṣīr eylemişdir deyü Ebū'l-Ḳāsim-ı Kāzerünī Hāzret-i Ḳāzī'ye eyledikleri i'tirāza ḥāṭır-ı fātıra cevāb bu gūne sāniḥ olur ki şāhib-i tefsīr-i *Lübābu't-te'vīl* hazretleriniñ “*li's-Şāfi'ī kavli ennehā leysat min-evā'ili's-suver ma'a'l-kat' bi-ennehā mine'l-Fātiḥati*”⁹⁷ deyü buyurdıkları İmām-ı müşārün ileyh rahmetu'llāhi 'aleyh ḳatında ercaḥ u aḳvā olmaḡla ol ḳavle zāhib olub besmele-i şerīfe hemān Fātiḥadan cüz' olduğunı beyān buyurmuşlar. Gālibā ol iki ḥadīs-i şerīf mi'yār-ı ḥāṭır-ı mū-şikāflarında berāber

⁹⁰ Ebû Hüreyre Abdurrahmān b. Sahr ed-Devsī (ö. 58/678). Çok hadis rivayet etmesiyle tanınan saḥābī. Ebû Hüreyre başta Resûlullah olmak üzere Übey b. Kā'b, Ebû Bekir, Ömer, Üsâme b. Zeyd, Âişe, Fazl b. Abbas b. Abdülmuttalib gibi saḥābīlerden ve Kā'b el-Ahbār gibi tâbiīlerden hadis rivayet etti. Kendisinden de sayıları 800'e varan pek çok saḥābī ve tâbiī rivayette bulunmuştur. (Kandemir, 1994: 10/160)

⁹¹ Peygamber (sav) dedi, [Kur'an'ın ilk suresi] Fatihatü'l-Kitāb yedi ayettir, ilk ayeti de Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm'dir.

⁹² Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugīre el-Kureşīyye el-Mahzûmiyye (ö. 62/681). Hazreti Peygamber Sallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarındandır (Kandemir, 2012: 42/328).

⁹³ Rahman ve Rahim olan allahın adıyla. Hamd alemleri rabbi Allah'a mahsustur. (Fatiha 1/1)

⁹⁴ Başlı başına

⁹⁵ Sonrasiyla

⁹⁶ İki de Fatiha'dandır ve her sureden [bir ayettir]. İmam Şafi' ve arkadaşları da bu görüştedir.

⁹⁷ Şafi'ye göre [besmele] Fatiha'dan bir ayet olduğu kesin olmakla beraber, surelerin başlarındaki [besmeleler] ayet değildir.

bulunub ehadühümā āherden kemāl-i şihhatde mütefāvit olmaduğundan mutlakā Fātiḥadan cüz' olduğunu beyān idüb fātiḥadan ne ayet-i mustakille ve ne cüz'-i āyet olduğunu taşriḥ u ta'yīn eylediler. *Allāhu Te'ālā a'lemü bi-ḥaḳāyiki'l-umūr, ennehu alīmün bi's-sudūr*.⁹⁸ *Mevlānā Abdu'l-muḥsin el-Kūrānī Cāmi'u'l-esrār* tefsirinde buyurmuşdur ki ol rivāyet ki besmele-i şerīfe aşlen Kur'ān-ı Kerīmu's-şāndan değildir deyü elsine-i nāsda mezkūr ve ba'zı şaḥāyifde meştūrdur. İbn-i Mes'ūd'a nisbet olunur ki İmām Mālik Ḥazretleri⁹⁹ daḥi buña zāhib olmuştur. Hatta İmām-ı müşārun ileyhdn mervīdir ki şalāt-ı mektūbede lā-cehren ve lā-sırrān kırā'at-i besmele lāyık değildir daḥi mevlānā-yı mezbūr buyurmuşdur. Baña bu maḳamda bir şübhe **[E8b]** 'ārız olmuştur ki besmele-i şerīfe sūre-i Neml'de mevcūde ve Kur'ān-ı şerīfdn olduğına ittifāḳ eyleyen 'ulemā-ı kirām ğayr-ı maḥşūra vü ma'dūde iken Kur'ān-ı şerīfdn değildir deyü nice denilür. Bundan akdem müsā'ade-i lutf-ı Rabbānī ve mededkārī-i feyz-i Yezdānī ile tettebbu'-ı tefāsir-i şerīfe kılup gülzār-ı letāyifden dest-i endīşe gül-çin-i temettu' olurken bu mebhasa müte'allik bir iki sahife nigāşte-i kalem-i şikeste-rakam kılınup sühan-şinās-ı yegāne memdūh-ı efāzıl-ı zamāne merhum sa'īd-i şehīd vezir-i a'zam Hāfız Paşa¹⁰⁰ - ravvaha'llāhu rūhahu- hizmetlerine ithāf olunmuş idi. Nice zamāndan sonra (Şi'r):

Diyârun bihâ halle's-şebâbu temîmeti

*Ve evvelu arzin messe cildî türâbuhâ*¹⁰¹

yani mahrûse-i Ezene¹⁰² mecma'u'l-bahreyn-i 'ilm u 'irfân matla'u'n-neyyireyn-i lutf u ihsân zü'l-kadri'l-etemm ve's-şâni'l-'azîm [mısra']

Vekîl-i mâl-i şeh-i Cem-serîr-i heft iklim

Ömer Paşa hazretlerinin zıll-ı zalîl-i 'adâletleriyle müstazıl olanda meclis-i Bercîs-pîşekârlarında tefsir-i Cāmi'u'l-Esrār nüshasına nâ'il olup şeref-i mütâla'asıyla müşerref oldukda bu bâbda mir'ât-ı zamîrimizde nümâyân olan sûret-i eşkâl mevlānâ-yı

⁹⁸ *İşin içyüzünü en iyi bilen Allah'tır, çünkü o gönüllerdekini bilir.*

⁹⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795). Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis (Özel, 2003: 27/506).

¹⁰⁰ Hafız Ahmed Paşa, Osmanlı sadrazamı (ö. 1041/1632). İyi bir münşî ve hânende olan Ahmed Paşa Hâfız mahlasıyla şiirler yazmıştır. Şiirlerinin toplandığı divanın bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Köprülü, 1997: 15/84).

¹⁰¹ *Doğup da toprağına ilk temas ettiğim ve gençliğin boynuma muska astığı, yani gençliğimi geçirdiğim bir diyar.*

¹⁰² Ezene, Adana'nın Araplar tarafından kullanılan ismidir. (Şemseddin Sâmî, 1306: 2/819)

mûmâ ileyhın dahi âyîne-i pâk-ı tab'-ı tâbnâklarında cilveger olmuş meşriğ-ı şubh-ı tahkîkden âfitâb-ı feyz-i ilâhî [E9a] işrâk idüb “ve eşrakati'l-arza bi-nûri Rabbihâ”¹⁰³ mışdaķınca sâha-ı dil-i ğille bu gûne ziyâ-pâş-ı ma'nâ olur ki besmele-i şerîfe evâyil-i süverde Qur'an-ı Kerîmu's-şândan deĝildir dedikleri her sûrede meşûre olan besmele ol sûreden cüz' deĝildir demektir ki yoħsa besmele-i şerîfe sûre-i Neml'de mevcûde iken Qur'an-ı Şerîfden deĝildir demek deĝildir. İmdi ĥulâşa-i kelâm besmele-i kerîme sûre-i Neml'den bir âyet yâħûd ba'zı âyet olub Berâtdan ĝayrı evâyil-i süverde fazl u teberrük içün kitâbet olunmuşdur. Nâşıru'd-dîn Beyzâvî 'aleyhimu'r-raħme besmele-i şerîfe Fâtihâ-i kerîmeden cüz' olduğuna ĥadîs-i şerîfler ile istidlâl eyledikten soħra “ve'l-icmâ' 'alâ enne mâ-beyne'd-deffeteyni kelâmu'llâhi ve'l-vifâķ 'alâ-işbâtiħâ fi'l-meşâhiķ”¹⁰⁴ ma'a mübâlagatihim fi-tecrîdihi ĥattâ lem-yükteb âyâtin”¹⁰⁵ kavli ile ba'zı aķvâl-i Şâfi'î üzre her sûreden cüz' olduğuna da istidlâl eyleyüb şübût-ı müdde'âsına istiħkâm vermişdir. Bu delîliñ te'ħîri ve evvel-i tefsîrde “bi'smi'llâhi'r-raħmâni'r-raħîm mine'l-fâtihâ”¹⁰⁶ ta'bîri besmele-i şerîfe hemân sûre-i Fâtihadan olduğunı beyân ve delîl-i tecrîd-i Qur'an ile ba'zı aķvâl-i Şâfi'î üzre daħi her sûreden cüz' olduğunı keşf u 'ayân eylemişdir. Hazret-i Kâzî Beyzâvî meşâhiķde esmâ'-i süver ve a'dâd-ı âyât meşûre iken [E9b] nice mâ-beyne'd-deffeteyn cümle kelâmu'llâh deyü teveccüh eyleyen i'tirâza meşâhiķde esmâ'-i süver ve a'dâd-ı âyâtı şebt eyleyenler temeyyüzen levn-i âher ile şebt eylemişlerdir deyü buyurduķları cevâbı Fâzıl-ı Kâzerünî temrîz eyleyüb Cenâb-ı fazîlet-me'âbları bu gûne mücîb olmuşlardır ki mâ-beyne'd-deffeteyn kelâmu'llâh olan zamân-ı cem'-i Qur'an-ı şerîfde olandır. Ol zamânda esmâ'-i süver ve a'dâd-ı âyât kitâbet olunmayub soħra ĥalef-i şâlih kitâbet eylemişdir. Kitâbu'l-itķân'da Mevlânâ Celâle'd-dîn Suyûtî 'aleyhimu'r-raħme mufaşşalan beyân buyurmuşdur.

Faşl: bi'smi'llâh mezheb-i eşaħh u aķvâ üzre fi'l-i maħzûfa müte'alliķ olub taķdîri “bi'smi'llâhi eķra'u” demektir. Taķdîm-i ma'mûl bu maħallde “bi'smi'llâhi mecrâhâ ve mürsâhâ”¹⁰⁷ daħi “iyyâke na'bûd ve iyyâke nesta'în”¹⁰⁸ nazm-ı şerîfde vâki' olduğı gibi

¹⁰³ Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır. (Zümer 39/69)

¹⁰⁴ meşâhiķ: Qur'an (Derkenar)

¹⁰⁵ [Kuran'ın] iki kapaĝı arasındakilerin Allah'ın kelâmı olduğunda icma ve mushaflarda ayetten başka bir şeyin yazılmaması hususunda oldukça duyarlı davranmalarına rağmen [surelerin başında besmelenin] yazılmasında ittîfâķ vardır.

¹⁰⁶ Bi'smi'llâhi'r-raħmâni'r-raħîm Fatiha'dandır.

¹⁰⁷ Onun yüzüþ gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. (Hûd 11/41)

¹⁰⁸ Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. (Fâtihâ 1/5)

ehemm ü ihtîşâş üzre evvel ve ta'zîmde edhaldır. Keşşâf'da mestûrdur ki bâ' -i bi'smi'llâhi "*ketebtü bi'l-kalemi*"¹⁰⁹ kavliñdeki gibi ya isti'ânet içündür yâhûd Hakk Te'âlâ'nın "*tenbuti bi'd-duhni*"¹¹⁰ kavli-i şerîfindeki gibi muşâhebet içündür. Şâhibu'l-Keşşâf vech-i şânî a'reb u ahsendir deyü buyurmuşdur. Molla Câmî¹¹¹ kuddise sirruhu'l-'azîz hazretleri dahi "*el-bâ'u immâ li'l-isti'âneti nahve ketebtü bi'l-kalemi ev li'l-muşâhabeti nahve tenbutu bi'd-duhni ve'l-âhîrî ilâ-husni'l-edebi akrebu*"¹¹² [E10a] deyü şâhibu'l-Keşşâf'a ittibâ' eylemişdir. Şerîf 'Allâme¹¹³ kuddise sirruhu vech-i şânî a'reb u ahsen olduğunu bu gûne beyân buyurmuşdur ki a'reb olduğu lûgat-i 'Arab'a edhal u efşah olduğudur. Zîrâ bâ' -i muşâhebe vü mülâbese isti'mâllerinde bâ' -i isti'ânenen ekserdir. Ahsen olduğu muktezâ-yı makâma enseb u efvak olduğudur. Zîrâ teberrük cemî' -i eczâ' -i fi'liñ mülâbesesi üzre edelldir. Ammâ Hazret-i Kâzî Beyzâvî katında "bâ" isti'âne için olmak muşâhebe için olmakdan akvâdır. Nitekim Fâzıl Kâzerünî Hazret-i Kâzî'nin "*ve kîle el-bâ'ü li'l-muḥāṣebe ve'l-ma'nâ müteberriken bi'smi'llâhi*"¹¹⁴ kavli-i şerîfinin taḥkîkinde "*fe-fî kelâmihi iş'ârun bi-enne kevne'l-bâ'i li'l-isti'âneti akvâ min-kevnihâ li'l-muşâhabeti ve hazâ ihlâfu mâ-fi'l-Keşşâf fe-innehu şarraḥa kevne'l-bâ' li'l-muşâhabeti ve'l-mülâsebeti a'rabu ve ahsenu*"¹¹⁵ deyü buyurmuşdur. Ba'zı müdaḥḳîkîn gencîne-i taḥkîkde bu gûne güher-senc-i tedkîk olmuşdur ki bi'smi'llâh vârid olub bi'llâh vârid olmadığı teberrük ü isti'ânet zîkr-i ism ile olduğındandır. Yâhûd yemîn u

¹⁰⁹ Kalem ile yazdım.

¹¹⁰ ...[zeytin ağacı] yağlı [meyve] verir... (Müminûn 23/20)

¹¹¹ Nûrûddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492) Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair. Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî, üstün şairlik kabiliyeti yanında dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvuftaki derin vukufundan bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konuları çok rahat ve sade bir dille anlatma gücünü göstermiştir (Okumuş, 1993: 7/94).

¹¹² "Bâ" ya "Kalem ile yazdım." cümlesindeki gibi "istiane/yardım, vasita" anlamındadır ya da "yağ ile birlikte [meyve] verir" ayetinde olduğu gibi "musahabet/birliktelik" anlamındadır. İkincisi edebi ifadeye daha yakındır.

¹¹³ Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi. Cürcânî, yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir. Başlıca ilgi alanı kelâm, Arap dili ve edebiyatı olmakla beraber felsefe, mantık, astronomi, matematik, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi dinî ve aklî ilimlerin hemen hepsine dair telif, şerh ve hâşiye türünde eserler vermiş, bundan dolayı "allâme" unvanını almaya hak kazanmıştır. Kaynaklar onun zeki, müdekkik, muhakkik, derin anlayışlı, fesahat ve belâgat sahibi, münazarada mahir bir âlim olduğunda ittifak eder. Cürcânî'nin bilhassa Arap dili, ferâiz ve kelâmıla ilgili eserleri medreselerde nesilden nesile intikal ederek el kitabı haline gelmiş, kendisi ulemâ arasında büyük bir itimat kazanarak otorite sayılmış görüşleri medreselerin ilmi ve fikrî hayatında asırlarca süren tesirler meydana getirmiştir (Gümüş, 1993: 8/134).

¹¹⁴ "Ve "bâ" musahabe (birliktelik) için, yani "Allah adının uğurlu olacağını dileyerek" anlamındadır.

¹¹⁵ Onun sözünde "bâ"nın istiane (yardım/vasita) için olması musahabe (birliktelik) için olmasından daha isabetlidir, iması vardır. Bu [görüş], Keşşâf'ta açıkça dile getirilen "bâ'nın musahabe ve mülâbese (birliktelik) için olması daha anlaşılır ve daha güzeldir." ifadesine aykırıdır.

teyemmün beynini fark içündir. İmām Beyzāvī buyurdukları ma‘nā üzre Fāzıl Kāzerünī Şerīf ‘Allāme’den bu güne güher-feşān-ı gencīne-i rivāyet olmuştur ki teyemmün ism-i şerīf Hāzret-i Barī ‘azze ismühü ile olub bi-zātihi olmaz daḥi ism-i kerīmi ālet-i fi‘l kılınub zāt-ı muḳaddesī kılınmaz. Ammā yemīn [E10b] zāt-ı pākına olub elfāz olan esmāsına olmaz. Hāsıl-ı kelām bu maḳām-ı jerf bir baḥs-i şegerfdır ki taḥrīrinde fuzelā-yı müteḳaddimīn ve müte‘aḥḥirīn mānend-i devāt engüşt-i ḥayret der-dehān ve taḳrīrinde ḡarḳa-i deryā-yı taḥayyūr olub dehān-ı şādef gibi lāl u bī-zebān olmuştardur. Serā-perde-i vaḥdet maḥremelerinden ve mesned-i bārgāh-ı ḳurbet muḥteremlerinden ‘allāme-i rabbānī Hāzret-i Mollā Cāmi‘ kuddise sirruhu buyurmuştur ki Hāḳ te‘ālānıñ serādiḳat-ı sera-perde-i sübūḥātda estār-ı envār-ı ‘āzamet u kibriyā ile iḥticābından ‘uḳūl-i ‘uḳalā idrāk-ı zāt u şifātında ser-gerdān-ı tīh-i taḥayyūr oldukları gibi lafzatu’llāhda daḥi gūyā ol envārdan bir lem‘a mün‘akis olub ‘uyūn-ı mustabşırīne hüveydā olmaḡla müteḥayyir olub ba‘zı ‘ulemā ‘İbrī ba‘zı fuzalā ‘Arabīdir dediler. Mezḥeb-i Hāḳḳ daḥi budur. ‘Arabī olduḡı taḳdīrce ba‘zı muḥaḳḳikīn şıfat ve ba‘zı müdeḳḳikīn isimdir dediler. İsim olduḡı taḳdīrce de ba‘zı müfessirīn müştakḳ ve ba‘zı mütebaḥḥirīn ḡayr-ı müştakḳ dediler. İnşā‘a’llāhu te‘ālā beyān olunur. Keşşāf’da mestūrdur ki “nās”dan hemze ḥazf olunub ḥarf-i ta‘rīf hemzeden ta‘vīz kılundıḳdan soñra “en-nās” olduḡı gibi lafzatu’llāh’ın aşlı “ilāh” olub hemze ḥazf olundıḳdan soñra hemzeden ḥarf-i ta‘rīfden ta‘vīz kılındı deyü buyurmuştur. “İlāh”, “recül” ü “feres” gibi [E11a] esmā’-ı ecnāsdan olub her ma‘būd üzre vāḳi‘ olurken soñra ma‘būdun bi-ḥaḳḳa ıtlāk olundu. Nitekim her kevkebe “necm” denilürken soñra “süreyyā” üzre ḡālib olup kevkebi-āḥere şümül ḳalmadı. Ba‘zı tefāsīrde mezkūrdur ki Ḥalīl¹¹⁶ ve Zeccāc¹¹⁷ lafzatu’llāh ḡayr-ı müştakḳ olduğuna zāhib olmuştardır. Uşūliyyūn lafzatu’llāh ḡayr-ı müştakḳ olub min-ḡayri iştikāḳın ve mülāḥazatın ma‘nen min‘el-me‘ānī ibtidāren Cenāb-ı Bārīnıñ zāt-ı pāki içün ‘alemdir deyü buyurub müdde‘alarına delīl irād eylediler ki zīrā bu lafza-i kerīme mevşūf olub āḥere hīç şıfat vāḳi‘ olmaz. Meşelā Allāhu'l-ḥayyu'l-ḳayyūm denilüb el-ḥayyu'l-ḳayyūmu’llāh denilmez. Bir delīl daḥi bunu sevḳ etdiler ki şifāt-ı sūtüdesi icrā olunmaḳ içün ḥāzret-i bārīye bir isim lāzımdır. İmdi eḡer bu lafz-ı şerīf daḥi şıfat olsa ‘Arab beyninde eşyā-yı mu‘tebereden nā-müsem mā bir şey’ nā-būd iken mübdi‘-i eşyā ve

¹¹⁶ Ebū Abdırrahmān el-Halīl b. Ahmed b. Amr b. Temīm el-Ferāḥidī (el-Fürḥūdī) (ö. 175/791) Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat ālimi (Topuzoḡlu, 1997: 15/309).

¹¹⁷ Ebū İshāk İbrāḥīm b. es-Serī b. Sehl ez-Zeccāc el-Baḡdādī (ö. 311/923) Arap dili ve edebiyatı ālimi, müfessir (İşler, 2013: 44/173).

āferīdkār-ı kâ'inât için bir isim olmamak lâzım gelürdi. Ğayrı esmâ'-ı kerîme ise bi-lâ-hilâf şifât-ı müştakqadır. Bir delîl dahî bunu baş eylediler ki eger vaşf olsa küllî olub¹¹⁸ *lâ-ilâhe illâ'r-raḥman*¹¹⁹ gibi, tevḥīd ifâde eylemezdi. Zîrâ bu kavî şirketî men' eylemez. *Lâ-ilâhe illâ'llâh* kelime-i tevḥīd olduğuna ise icmâ' mün'aķıd olmuştur. [E11b] Ḥazret-i Kāzî Beyzâvî bu edille ile ṡābit olan mezhebi mercūḥ görüb muhtârî olan mezheb-i kudemâ'-i ḥükemâyı bu gûne beyân buyurmuştur ki “*el- ḥaḳḳu ennehu vaşfun fî'âşlihi lakinnehu lemmâ ḡalebe 'aleyhi bi- ḥayṡu lâ-yüsta 'melu fî-ḡayrihi şāre ke'l- 'alemi mişle ṡ-şüreyyâ ve'ş-şa'ik*”¹²⁰. Ba'zı tefâsīrde mezkûrdur ki lafzatu'llâh'ın iştikâķında ihtilâf olunub ba'z-ı 'ulemâ dirler ki 'uķûl-i 'uķalâ ma'rifetinde müteḥayyir olduğundan kesr-i lâm ile mütaḥayyir ma'nâsına olan “ālîh”den müştakqdır. Ba'zı perde-ḡüşâyân-ı ḥarem-serây-ı ḥaḳḳat derece-i süḥandan bu gûne ref'-i perde-i iştibâḥ kıldılar: Ḥaḳḳ Te'ālâ ebşârdan maḥcûb olub şân-ı şerīfine lâyıķ olmayandan 'ālî olduğundan “iḥtecabe” ma'nâsında olan “*lâhe yelîhu*”dan maşdar olan “*lâh*”dan müştakqdır. Merḥûm Şadre'd-dīn-zāde¹²¹ 'aleyhimu'r-raḥme Ḥazret-i Kāzî'nîñ “*li-ennehu maḥcûbun 'an-idrâķi'l-ebşâr*”¹²² ta'bīr-i dil-peẓīrine mu'teriziñ “*Kîle fî- 'ibāreti'l-muş[annıf] ḥatâ'un lâ-yeḥtemilu'ş-şahîḥ li-enne'l-maḥcûbe hüve'l-maḥḥûr 'alâ-mâ-şurriḥa fî-Şerḥi'l-mevâķıf hüve ta'ālâ ḡālibu kulle şey'in ve hüve'l-kāḥiru fevķa 'ibādihi*”¹²³ teveccūḥ eyleyen [E12a] bu gûne cevâb virüb Ḥazret-i Kāzî'nîñ kelâmını taşvīb eylemişdir ki Kāmus'da “ḥacebe”, “setere” ma'nâsına gelüb Ḥaḳḳ Te'ālâ mestûr olmak zât-ı kerîminde şādiķ olur. Ol ma'nâya ki ebşâr dünyâda kemâl-i işrâķât-ı envâr-ı sübuḥât ve ḡāyet-i zuḥûrât-ı āşâr-ı kibriyâdan idrâķ eylemeyüb dâr-ı āḥiretde dāḥi sürâdiķât-ı serâ-perde-i celâl-i ḳudsinden kūnh-i zâtını başâyir idrâķ eylemez. Bir şey'in mestûr u maḥcûb olmasından muḥtecib u mestûr olması lâzım gelür. Ma'a hazâ lafza-ı muḥtecibden maḥcûb ta'bīrine 'udûlde fâ'ide-i celîle vardır ki Ḥaḳḳ Te'ālâ'nîñ idrâķdan iḥticābı kūnh-i zât-ı pākını nûr-ı celâl-i kibriyâsı mestûr kılub fâ'il-i āḥerin fî'li ile müfta'al deḡildir. Fezâ-yı ṡab'-ı hurde-bîne

¹¹⁸ “olurdu imdi lâ-ilâhe illâ'llâh ” yazılıp üstü çizilmiş.

¹¹⁹ Allah'tan başka ilah yoktur yalnızca Rahman vardır.

¹²⁰ Doğrusu o aslında sıfattır, başkası için kullanılmadığı için isimleşerek “süreyya” ve “saik” gibi özel isim olmuştur.

¹²¹ Şirvani. Osmanlı âlimi. (ö. 1036/1627). 1021-1027 (1612-1618) yılları arasında çeşitli medreselerde müderrislik, ayrıca kadılık yaptı; dersleri bazan kazaskerler ve ulemâ tarafından da takip edildi. 1024'te (1615) Halep pâyesini aldı ve ertesi yıl Mekke pâyesiyle ödüllendirildi. (Altıntaş, 2010: 39/208).

¹²² Çünkü o gözlerin görmesine kapalıdır.

¹²³ Müellifin ibaresinde bir hata var, doğru olma ihtimali yoktur, denildi. Çünkü “mahcup” Şerḥü'l-Mevâķıf'ta açıkça ifade edildiği gibi “maḡlup” demektir, nitekim yüce Allah herşeye kadirdir ve o kulları üstünde her türlü tasarrufa sahiptir.

sehâb-ı feyz-i ilâhî bu gûne kaçre-bâr-ı ma'nâ olur ki maḥcûb ta'bîrinden muḥtecib ta'bîrine 'udûle bâ'is yokdur. Zîrâ Ḥazret-i Bârîniñ celle celâlühü ihtifâsı çeşm-i dili beste-i ğışâve-i ğaflet ve dîde-i derûnı ḥ'âb-âlûde-i hevâ vü şehvet olanlara nisbetdir. Fi'l-cümle nûr-ı tevfiḳ-i rabbânî ile mûnevver olan çeşm-i [E12b] başîrete Ḥaḳḳ Te'âlâ'dan cümleden aẓhar u eclâdır. Nitekim filosof-ı rabbânî mû-şikâf-ı yezdânî Mollâ Celâle'd-dîn Devvânî¹²⁴ *ḳaddasa'llahu nefsehu ve tayyebe remsehu*¹²⁵ dîbâce-i *Şerḥ-i Heyâkilü'n-nûr*'da¹²⁶ “*Yâ nûra'n-nûr yâ ḥafiiyyen min-farṭi'z-zuhûr*”¹²⁷ deyü buyurmuşdur. (Şi'r)

Mecnûn ola gör 'aşk ile tek ey dil-i şeydâ

Her kande bakarsañ görinür şûret-i leylâ

Sultânü'l- 'âşikîn eş-şeyḥ 'Ömer bin el-Fârîz¹²⁸ *efâzeḥu'llāhu bi'r-raḥîḳi'l-fāyîz*¹²⁹ daḥi buyurmuşdur.

Fe-kullu melîḥin ḥusnuhu min-cemâlihâ

Mu 'ârun lehu ev ḥusnu külli melîḥetin

¹²⁴ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö. 908/1502) Dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren Eş'arî kelâmcısı (Anay, 1994: 9/257).

¹²⁵ *Allah ruhunu aziz, kabrini pürnur eylesin.*

¹²⁶ Hacmi küçük ama anlam ve içerik bakımından oldukça yoğun bilgiler ihtiva eden Nur Heykelleri, Sühreverdî'nin işrâk felsefesinin bir kısmının özeti mahiyetindedir. Bu risale üzerine beş şerh, üç de haşiye yazılmıştır. (Kâtip Çelebi, s. 348) Muhtasar oluşu ve İsraki düşünceye hazırlık bilgileri ihtiva etmesi açısından Nur Heykelleri Sühreverdî'nin en çok ilgi gören eserleri arasında yer almıştır. Sühreverdî hem eserine hem de eserin bölümlerine heykel ismini vermiştir. Bunun sebebini şârihler şöyle açıklamışlardır: Devvânî'ye göre heykel suret demektir. Eski filozofların inancına göre yıldızlar ve gezegenler soyut nurların gölgeleri ve heykelleri kabul edilmekteydi. Sühreverdî'nin eserine Nur Heykelleri adını vermesinin sebebi soyut nurların hallerini gaye edinmesinden ileri gelmektedir. Zira her bir fasıldaki ibare ve lafızlar tılsımlar gibi olup, onların düşünülmesi ile soyut nurların düşünülmesi sağlanmış olmaktadır. Gıyaseddin Mansûr'a göre heykel, büyük bina, mecaz olarak beden anlamına gelir. Ayrıca nurların gölgesi olan yıldızların heykellerinin yani onlar adına yapılan binalara heykel denir. Bu ilişkiden dolayı Mansûr, nur manaları içerdiği için yedi bölüm halinde yazılan lafız ve ibarelere heykel adını vermiştir. Sühreverdî'nin bu isimle kastı aslında kapalı değildir. Nur, sadece soyut nurlar değil aynı zamanda varlıkta tanımlanmaya muhtaç olmayan apaçık şeydir. Heykel ise bir şeyin kendisi değil yansıması veya taklidi demektir. Bu anlamda Sühreverdî'nin eseri genel olarak nuru anlatmaktadır ancak bu risale nurun bizatihi kendisi değil yansımasıdır (Göktaş, Hatice, "Sühreverdî'nin Heyâkilü'n-Nûr Adlı Risalesi Üzerine Yazılan İki Şerhin Karşılaştırılması", Türkiye Lisans Üstü Çalışmalar Kongresi, Yozgat, 2020, ss.442.;<https://www.academia.edu>).

¹²⁷ *Ey nurların nuru, ey şiddet-i zuhurundan gizlenmiş olan!*

¹²⁸ Ebû Hafs (Ebû'l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî (ö. 632/1235). Sultânü'l- 'âşikîn olarak tanınan mutasavvıf-şair. (Uludağ, 2000: 21/40).

¹²⁹ *Allah onu coşkun [aşk] şarabına nail eylesin!*

Bi-hā Kaysu Lübnā hāme bel kullu 'āşıkîn
Ke-Mecnûni Leylā ev Kusseyri 'Azzeti

Bedet bi'hticābin ve'htefet bi-mezāhir
'Alā-şıbgî't-tekvîn fî-kulli berzeti¹³⁰

bu ebyāt-ı kudsiyyenin şerhinde İmām Kāşânî¹³¹ 'aleyhimu'r-raḥme buyurmuşdur ki bu ihticāb u zuhūruñ mişālî āfitābıñ ihticāb u zuhūrı gibidir ki meşelā bir ḥānede bir cemā'at farz u taqdīr olunsa ki hiç anlar ol ḥāneden çıkmayub āfitābı müşāhede kılmamış olalar. Belki hemān nūr-ı vāhid u basīṭ olub bī-levn u şekl deyü evşāfını işitmiş olalar. Ol ḥānede hiç revzene olmasa illā muḳābele-i āfitābdan muhtelifetu'l-elvān ve mütenevvi'atü'l-eşkāl zücāceler [E13a] vaz' olunmuş olsa ki āfitāb ṭālî' oldukca ol ḥāneniñ içine āfitābdan elvān-ı zücācāt ile mülevvene envār mün'akis olduğda ba'z-ı cemā'at ol müşāhede eyledikleri envārı zücācāta münāsib görüb işitdikleri evşāf-ı envār-ı āfitāba muḥālif bilmekle ol envārı zücācātıñ envārı zann idüb ḥaḳīḳatde envār-ı āfitāb olub zücācātıñ elvān u eşkālî ile mütelevvin u müteşekkil olduğına mühtedī olmaz. İmdi bu ṭā'ifeye nisbet āfitāb zuhūrı ile ihticāb eylemiş olur. Ol cemā'atden ba'zı dīdever ḥaḳīḳat-i ḥāle muṭṭalî' olub bu müşāhede eyledüğü envār āfitābıñ olub elvān u eşkāl-i zücācāt ile televvün ü teşekkül eylemiş görüb ol ihtilāf-ı elvān u eşkālî āfitābıñ vahdet u besāṭat u ihātasına kādiḥa görmez. İmdi ol envārıñ ol ḥānede mezāhir-i zücācāt sebebi ile zuhūrı bu ṭā'ifeye nisbet āfitāb ihticābı ile tecellî eylemiş olur. Tefsīr-i Cāmi 'u'l-esrār'da bu gūne mestūrdur ki "ğazbān" "ğazabe"den şıfat-ı müşebbehe olduğı gibi "raḥmān" "raḥime"den şıfat-ı müşebbehedir. Fî'l-i mütē'addiden şıfat-ı müşebbeheniñ ṭarīḳ-i bināsı bu vech ile olur ki fî'l-i mütē'addi lāzım kılinub ğazāyir muhtaşş olan zamm-ı 'ayn ile fî'l şıgasına naḳl olundukdan soñra [E13b] andan şıfat-ı müşebbehe kılinub zātıñ müstemirren kāyim olduğı şey ile ittishāfına mübālağa üzre delālet eyler, şıfat-ı müşebbehe olur. Ammā "Raḥīm" eğer şıga-i mübālağa kılinursa nitekim Sībeveyhi¹³² 'Arab'ın "ḥüve

¹³⁰ Her güzelin güzelliği onun güzelliğindendir; hatta her alımlı güzelin güzelliği ondan ödünç alınmıştır. Kays'ın Lübnā'ya, Mecnun'un Leyla'ya, Kūsseyr'in Azze'ye aşkı, hatta bütün âşıkların aşkı ondandır. Evrenin rengine bürünmüş her tecellisinde perdelerde göründü, mazharlarda gizlendi.

¹³¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâşânî (ö. 587/1191). Hanefî fakihî (Koca, 2001: 24/531).

¹³² Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sībeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796). Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi (Özbalıkcı, 2009: 37/130).

rahīmü fülān" kavlinde şığa-i mübālağa olmasına tenşîş eylemiştir, işkāl yokdur. Eğer şıfat-ı müşebbehe kılınursa kelām-ı kelām-ı Cāru'llāh-ı 'Allāme¹³³ daḥi Keşşāf'da buni iş'ār ile vechi "*rahmān*"da zıkr olunan gibidir. Bu daḥi ser-rişte-i beyāna muntazam ve şahīfe-i beyāna mürtesemdir ki¹³⁴ "*rahmet*" lügatde mizāca tābi'keyfiyātdan rıkkat-i kalb ü tefāzzul u ihsānı muktezī in'itāf ma'nāsınadır hattā şāhibu'l-Keşşāf ve Ḥazret-i Kaẓi Beyzāvī bu ma'nāya olduğu te'yīd için *rahmet li-in'itāfi mā-fi-hā rahm*¹³⁵ tesmiye olundu deyü taḥkīk buyurmuşlardır. Ḥazret-i Bārīye 'azze şānūhu¹³⁶ "*rahman*" ve "*rahīm*" denmekden "*raḳīku'l-kalb*" olması murād olmayub belki "*muḥsin u mütefaẓzıl bi'l-iḥtiyār*" denmekdir. "*Muḥsin u mütefaẓzıl bi'l-iḥtiyār*" olmaḳ rıkkat-i kalbden müsebbeb olmaḡla ıtlāk-ı sebeb 'ale'l-müsebbeb kabīlinden Cenāb-ı Ḥazret-i Bārīye Raḥman u Raḥīm ıtlākı mecāz-ı mürsel tarīkesi üzre olur. Ma'lūm-ı tab'-ı ḥurde-şināsdır ki Raḥīm'den Raḥmān'da min-ciheti'l-binā mübālağa vardır. Zīrā keşret-i ḥurūf iki lafz "*ḳat'a*" ve "*ḳaṭṭa'a*" gibi nev'-i vāhidden olsa keşret-i ma'nāya delālet eder. Bu ḳā'ide müselle-i daḳīḳa-sencān-ı lügāt-ı Arab ve maḳbūl-ı tab'-ı mü-şikāfān-ı fenn-i edebdir. **[E14a]** İmdi mün'amün 'aleyhde ziyāde i'tibārı ile "*Ya rahmane'd-dünyā*" derler. Zīrā ni'am-ı dünyeviye, **Mısra'**:

*Ber-în ḥ'vān-ı yaḡmā ḳi düşmen ḳi dost*¹³⁷

vezni üzre mü'min u kāfire şāmildir.¹³⁸ Raḥīmde i'tibār-ı kıllit-ı mün'amün 'aleyh üzre "*Yā Raḥīme'l-āḫire*" derler. Zīrā ni'am-ı uhreviyye mü'mine muhtaşş olmaḡla efrādı ḳalīl olur. *Ya Raḥmane'd-dünyā ve'l-āḫireti ve rahīmehümā*¹³⁹ du'asında Raḥman-ı dünyā vü āḫiret olduğu bi-i'tibār-ı keyfiyyetdir. Zīrā celāyil-i ni'am dāreynde bulunur. Bu vechile ki ba'z-ı ni'am-ı dünyeviye celīle olub kendü ile sa'ādet-i ebediyyeye tevessül olunur. Raḥīm-i dünyā vü āḫiret olduğu ḫalt-ı i'tibār-ı kemiyyet u keyfiyyet iledir. Ya'nī bi-i'tibār-ı keyfiyyet ni'am-ı āḫirete nisbet ba'z-ı ni'am-ı dünyā ḫaḳīre olmaḡla Raḥīm-i dünyādır ve bi-i'tibār-ı kemiyyet ya'nī "*min ḫayṣu iḫtişāşi ni'amihā bi'l-mü'min*"¹⁴⁰ āḫiretde mün'amün 'aleyh ḳalīl olmaḡla Raḥīm-i āḫiretdir. Bazı mü-şikāfān-ı ma'ānī

¹³³ Keşşāf adlı tefsirin müellifi Zemahşerī'nin lakabıdır.

¹³⁴ Bu daḥi ser-rişte-i beyāna muntazam ve şahīfe-i beyāna mürtesemdir ki (Derkenar)

¹³⁵ "*Rahmet*" ondaki "*acıma, meyletme*" anlamından dolayı "*rahm*" diye adlandırıldı.

¹³⁶ Şanı yüce oldu.

¹³⁷ Bu herkese açık sofrada (han-ı yaḡma) ister düşman ister dost [olsun herkes yararlanır].

¹³⁸ Burada "şāmil olup efrād-ı medlūl-ı tazammunisi ki "terku 'uḳūbeti men yesteḫikḳuhā ve irādedü'l-ḫayri li-ehlihi" ta'bīri ile tefsīr olunan rahmetdir, keşir olur" ibaresinin üzeri karalanmıştır.

¹³⁹ Dünyā ve ahiretin Rahmanı, dünyā ve ahiretin Rahimi.

¹⁴⁰ Nimetleri mümine özgü olması bakımından.

bugüne tahkik eylediler ki “*fa lān*” vezni üzre olan “*Rahmān*” ‘azm-i şıfat-ı Rahmet üzre delâlet idüb “*fa līl*” vezni üzre olan “*rahīm*” ol şıfatıñ devāmı üzre delâlet eder. Pes bu iki kelime-i celile şıfat-ı cemile-i Rahmetiñ ‘azm u devāmı üzre delâlet eder ki silk-i tahrîre keşide olan cevâhir-i girân-ı kadr-i haqqânîdendir.¹⁴¹ Filan ‘âlim-i nihrîr u cevâd-ı feyyâz dedikleri gibi a lāya **[E14b]** terakkî ri‘âyet olunmayub Rahmānıñ Rahīm üzre vech-i takdîmi budur ki bu ism-i şerîf sâ’ir şıfat-ı celîlesinden Haqq Te‘âlâ’ya muhtaş olmağa zât-ı kerîmine mahşûş olan ism-i celîli ile qarîn olmağa lâıyık oldu. Hattâ ‘alem-i şerîfi gibi olub hîç mâ-sivâ bu şıfat ile muttasıf olmadı meğer “*rahmānu’l-Yemāme*” dedikleri gibi te‘annuten ve ‘ināden ola. Zîrâ Rahmān’ıñ ma’nâsı mün‘im-i haqqî el-bâlig fi’r-rahme demektir. Bu ma’nâ ise Haqq Te‘âlâ’dan gayrda şâdık olmaz. Haqq Te‘âlâ’nıñ gayrıdan lutf u in‘âmıñ şudûru tarîk-i haqqat-i lutf ve mahz-ı cûd u kerem üzre bi-lâ-taleb-i ‘ivaz olmayub belki mukabilesinde taleb-i ‘ivaz ile olur. Ol ‘ivaz da yâ ‘uqbâda Haqq Te‘âlâ’dan cezîl-i şevâb yâhûd dünyâda tahşîl-i cemîl-i şenâdır. Muhaşşal-ı kelâm Haqq Te‘âlâ’dan gayrı lutf u in‘âmda vâsıta gibi olub Haqq Te‘âlâ’dan gayrıya mün‘im-i haqqî denmek şâdık olmaz. Yâhûd vech-i takdîmi rahmet-i dünyâ rahmet-i âhiret üzre muqaddem olduğudur. Yâhûd muhafaza-i rû’ûs-ı âyâtdır. Yâhûd ‘alâ-tarîkatil-teyemmüm buña tenbîhen ve ta’lîmen ki cemî’-i celâyil ve dakâyik-i ni‘am Haqq Te‘âlâ’ya mahşûş olub ‘inâyet-i ‘aliyyesi zerrât-i vücûda şâmidir. Muhaqqarât-i ni‘am Cenâb-ı Kerîmine lâıyık değıl deyü ‘adem-i taleb fehmi olunmaya. **[E15a]** Güher-paşân-ı gencîne-i feşâhat rişte-i beyâna bu güne lü’lû’-keş-i ‘ibâret olmuşlardır ki “*rahmān*”ıñ şarf ve men‘-i şarfında ihtilâf olundu. Vech-i ihtilâf ne “*fu lā*” vezni üzre ve ne “*fa alāne*” vezni üzre mü’enneşi olduğudur. Ol kimesne katında ki men‘-i şarf-i “*fa alān*”da vücûd-ı “*fu alā*”yı şart eylemişdir, munşarifdir. Ol kimesne katında ki intifâ-ı “*fa alāne*” şartdır, gayr-ı munşarifdir. Sâlâr-ı muhaqqikîn Hazret-i Kâzî-i Beyzâvî ‘aleyhi’r-rahme tesmiye bu esmâ’-ı şerîfeye muhtaşsa olduğuna bu güne güher-rîz-i gencîne tahkik olmuşdur ki tâ ‘ârif ma’lûm eyleye ki cemî’-i umûrda müste‘ân olmağa müstahak olan ol ma’bûd-ı haqqîdîr ki cemî’-i ‘âcil u âcil haqqîr u celîl ni‘âmıñ mevlâsıdır. İmdi cenâb-ı qudsine teveccüh-i tamm u hable’l-metîn-i tevfiqa temessük u i’tişâm eyleye dağı sırrını zikrine meşğûl u mu’tâd kılub gayrıdan isti‘âne u istimdâd eylemeye. **Şi’r:**

¹⁴¹ Silk-i tahrîre keşide olan cevâhir-i girân-ı kadr-i haqqânîdendir. (Derkenar)

Raḥmet-i Hakkı anlayan ḥasbi
*Kimseye 'arz-ı ihtiyāc etmez*¹⁴²

“*İzā cā'e naşru'llāhī*” kitābu'l-Mufaşşalda¹⁴³ Ḥazret-i Cāru'llāh-ı 'Allāme 'aleyhimu'r-raḥme¹⁴⁴ buyurmuşdur ki “*izā*” zamān-ı mustakbel için zarf olub “*izā kāme Zeyd [E15b]* ve *izā yekūmu 'Amrun*” gibi hemişe cümle-i fi'iliyyeye muzāf olur. “*Mecī*” ālet-i meşy ile müteharrik olan a'yānda ḥaḳīkat olub ma'ānide mecāzdır. Bu taḳdīrce “*etā*” ile “*cā'e*” beyninde 'umūm u ḥuşuş mu'teberdir¹⁴⁵. İmdi¹⁴⁶ ḥiṭāb-ı müstetāb-ı “*ra'eyte*” daḥi emr-i celīlül'l-ḳadr-i “*fe-sebbih*” ile muḥāṭab u me'mūr olan Ḥazret-i Sipehsālār-ı Enbiyā ve ḳāidu'l-cünd-i aşfiyā'aleyhi efḍalü's-şalāt ve ekmelü't-taḥiyyāt olursa ma'nā-yı kerīm-i nazm-ı ḳadīm,¹⁴⁷ ey 'alem-efrāz-ı 'arşa-i “*innā feteḥnā*” yekke-tāz-ı meydan-ı “*innā kefeynā*” ol zamān ki Ḥazret-i Bārī'ın celle şānühü cenāb-ı şerīf-i kibriyāsına mahşuş olub ḡayrı ḳādir olmaduḡı 'avn u nuşreti ya'nī seni a'dān üzre izḥārı gele ya'nī zāhir¹⁴⁸ ola demekdir. Mū-şikāf-ı müfessīrīn Ḥazret-i Ḳāzī Beyzāvi 'aleyhi'r-raḥme daḥi bu ta'bīrimize muvāfıḳ “*izḥāruhu iyyāke 'alā-a'dāike*” ibāret-i belīḡası ile tefsīr buyurmuşlardır. Mevlānā 'İsāmü'd-dīn¹⁴⁹ 'aşamehu'llāhu 'ammā yaḥşāhu fī-yevmi'd-dīn Ḥazret-i Ḳāzī'nin bu tefsīr-i dil-peḫīri üzre bu gūne güher-senc-i gencīne-i ta'bīr olmuşdur ki Ḥazret-i Ḳāzī'nin tefsīri “*alā*” ile müte'addī olan “*naşruke*” ma'nāsıdır. [E16a] “*Feth*”e mülāyim daḥi bu tefsīrdir. Gerçi Ḳāmūs'da “*naşarahu minh ey necāhu ve ḥalleşahu*” deyü vārid olan üzre “*min*” ile müte'addī “*naşr*” ile tefsīr olunsā kelām-ı belāḡat-i nizām zıkr-ı naşriyyeti müştamil olurdu. Bu ḥiṭāb u emr ile muḥāṭab ve me'mūr olan ümmet-i nāciyyeden her ḳābil-i ḥiṭāb olmaḳ daḥi cā'izdir. Nitekim bu ma'nāya emr bi'l-istiḡfār enseb olduḡunu Mevlānā 'İsāmü'd-dīn Ḥāşiye-i Gurrā'sında zıkr eylemişdir.¹⁵⁰ “*Naşr*” aşılta “*i'ānet*” ma'nāsına olub Ḥazret-i Ḳāzī “*naşr*”ı “*izḥār*” ile

¹⁴² [E6b] ... 'ulemā-ı Medīne vü Basra ḳatında besmele ... [E15a] ... Kimseye 'arz-ı ihtiyāc etmez. -T (Varak E6b'nin sonlarından E15a'nın sonlarına kadarki bölümde yer alan **Besmele**'ye dair kısım T nüshasında yoktur.)

¹⁴³ Zemahşerī'nin (ö. 538/1144) Arap gramerine dair eseri.

¹⁴⁴ Ḥazret-i Cāru'llāh-ı 'Allāme 'aleyhimu'r-raḥme: Şāhibu'l-Keşşāf T

¹⁴⁵ Bu taḳdīrce “*etā*” ile “*cā'e*” beyninde 'umūm u ḥuşuş mu'teberdir. -T

¹⁴⁶ İmdi: -T

¹⁴⁷ ḳāidu'l-cünd-i ... nazm-ı ḳadīm: leşker-keş-i aşfiyā şalla'llāhu 'te'ālā 'aleyhi ve sellem olduḡu üzre ma'nā-yı güzīn-i nazm-ı mübīn T

¹⁴⁸ cenāb-ı şerīf-i ... ya'nī zāhir: şāyeste 'avn u nuşreti, ya'nī seni a'dān üzre izḥārı gele, ya'nī vāḳi' vü zāhir ola. T

¹⁴⁹ İsmüddin Üsküdarı (ö. 1203/1789 [?]). Adı Mustafa, künyesi Ebü'l-İsmet olup İsmüddin lakabıyla tanınır. Nisbesinden Üsküdarlı olduḡu anlaşılmaktadır. Mutasavvıf, âlim ve edip (Günel, 2019: 2/632).

¹⁵⁰ Mū-şikāf-ı müfessīrīn...Mevlānā 'İsāmü'd-dīn Ḥāşiye-i Gurrā'sında zıkr eylemişdir. -T

tefsîr buyurdıklarını vechini Şeyh-zâde ‘aleyhi'r-raḥme bu resme rişte-i beyāna çekmiştir ki Hakk Te‘ālā bir bendesine **[T6b]** a‘dāsı üzre nuşret eylese ya‘nî gâlib kılsa “Ezherahu'llāhu ‘abdehu ‘alā-a‘dā’ihî” derler.¹⁵¹ İmdi bu taḳdîrce “naşru'llāh” ile “feth” beyninde fark âşikâr olub şihḥat-ı ‘atf zahir olur. Eğer “naşr” zāhiri üzre ibkâ olunursa da “naşr” “feth”e sebep olmağla ‘atfu müsebbeb ‘ale’s-sebeb kabîlinden olub yine şihḥat-ı ‘atf şahîh olur. Bu nazm-ı gevher-bâr-ı bülend-i ‘tibârda isti‘âre-i tebe‘iyye üzre¹⁵² vukû‘ vü huşûlünden “mecî” ile ta‘bîr olunduğunu vechi bu resme nigâşte-i şahîfe-i beyân olmuştur ki bu gûne ifrâğ-ı kâlib-i ta‘bîr olan kelâm ile tenbîh-i muḥaṭab kaşd olunur. Tâ ki “mecî”den ihbâr olunan âyendenin kudûmüne müterakḳıb ve nigh-be-râh-ı intizâr olub tehiyye-i esbâb-ı lazıme-i kudûm eyleye **[E16b]** meşrık-ı ufḳ-ı endîşeden sâha-i âsumân-meşâhe-i¹⁵³ hâtıra hürşid-i fûrûzan-ı ma‘nâ bu gûne işrâk eyler¹⁵⁴ ki “vaḳa ‘a” ve “ḥaşala” mevki‘inde “câ’e” vâkı‘ olduğunu vechi teşbî-i ḳalb-i şerîf-i nebevî ve itmi‘nân-ı¹⁵⁵ hâtır-ı akdes-i Muştafavî içündür ki huşûl-i feth u nuşret kemâl-i taḥaḳḳukda müşâhed menzilesine tenzîl olunub şey‘en fe-şey‘en gelmek üzre olmağla ḳarîb olan âyendeye teşbîh buyurulmuştur. Bu daḥi keşîde-i rişte-i endîşedir ki “etâ” mutlakâ vuşûlden ‘ibâretidir. Şey‘en fe-şey‘en kâdimiñ maḳdûma ḳarîb olduğunu ifâde eylemez tâ vuşûl bulmayınca maḳdûm kâdimiñ ḳarîb olduğunu bilmez. Meşelâ bir kimesneye ‘ale'l-taḥḳîḳ bir maḥbûb u mergûbunun huşûlünden ihbâr olunduḳda “izâ câ’e maḥbûbuke fe’skur” deyü ta‘bîr olunsa ol ‘âşık-ı müştâḳ ma’sûḳunun kendüye sâ‘aten fe-sâ‘aten ḳarîb olduğu mülâḥaza idüb tâ ol ma’sûḳına vâsıl ve meram-ı dil-i bî-âramına fâ‘iz u nâ‘il olunca sürûr u ḥubûru mertebe-i ḳurbeti ḳadar mütezâyid olub edâ-yı şükr ü sıpâs-ı perverdigarı ve güzâriş-i ḥamd u sıpâs-ı kirdikârı bezl-i mechûd eyler ammâ “etâ” ile kudûm-i ma’sûḳı tebşîr olunsa taḥḳîḳan ma’sûḳuñ geleceğini bilir. Ammâ ta‘bîr-i evvel gibi sâ‘aten fe-sâ‘aten kendüye ḳarîb olmakda idüğün fehmi eylemekle **[E17a]** şevḳ u sürûr ve neşât u ḥubûru müterakḳî vü mütezâyid olmaz.¹⁵⁶ İmdi bu nazm-ı şerîfde ḳarîne-i ta‘dâd-ı ni‘am-ı lâzımetu’l-vuşûl ü beyân-ı eltâf-ı vâcibetu’l-ḥuşûl ile ki mücib-i sürûr u

¹⁵¹ Hâzret-i Kâzî ... derler: izhâr ile tefsîr olunduğunu vechini Muḥaşşî-i Fâzıl Mevlânâ Şeyh-zâde bu resme rişte-i beyāna çekmiştir ki Hâzret-i cihân-âferîn bir bendesine a‘dāsı üzre nuşret eylese ya‘nî gâlib kılsa “Ezherahu'llāhu ‘abdehu ‘alā-a‘dā’ihî” derler. T

¹⁵² isti‘âre-i tebe‘iyye üzre: -E

¹⁵³ ufḳ-ı endîşeden ... meşâhe-i: endîşeden sâha-i T

¹⁵⁴ ma‘nâ bu gûne işrâk eyler: feyz-i ilâhî bu gûne pertev-endâz-ı ma‘nâ olur T

¹⁵⁵ itmi‘nân-ı: tavṭîn-i T

¹⁵⁶ Bu daḥi keşîde-i rişte-i endîşedir ki...müterakḳî vü mütezâyid olmaz. -T

şādümānī ve mūriş-i inbisāt u kāmranīdir. “Cā’e” ta’biri “etā” [T7a] lafzından¹⁵⁷ maḥalle evfaḵ u ensebdir. Allah Te’ālā a’lemu.¹⁵⁸ İmdi bu taḳrīr üzre¹⁵⁹ bu sūre-i kerīme ḳabl-i fetḥ-i Mekke-i Mūkerreme Ḥazret-i faḥr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem¹⁶⁰ ehl-i Mekke üzre ḡālib olub fetḥ-i Mekke-i Mūkerreme dahī müyesser olmaḡa ‘ideten ve¹⁶¹ tebşīren nüzūl eylemiş olur ki ma’nā-yı eşher-i kelime-i “izā” daḡi bunu imzā eyler.¹⁶² Gerçi ba’zı ‘ulemā ba’de fetḥ-i Mekke nüzūl eylemişdir deyū buyurmuşdur. Mevlānā Ebū’s-su’ūd¹⁶³ ‘aleyhi’r-raḥme ḳable fetḥ-i Mekke nüzūlunu “*Ruviye enneḥā nezelet ḳable’l-fetḥi ve ‘aleyhi’l-ekşer*”¹⁶⁴ ḳavli ile taşrīḥ buyurduḡdan şoñra ba’de’l-fetḥ ḥaccetu’l-vedā’da İbn-i ‘Ömer’den¹⁶⁵ zikr olunan rivāyet üzre nüzūlunu daḡi ‘alā-vechi’t-temrīz silk-i taḳrīre çeküb imdi bu taḳdīrce kelime-i “izā bi-i ‘tibāri enne mā-fī-ḥayyizihā a’nī bihi ḳarīnete duḡūli’n-nās”¹⁶⁶ ḳavli ile rivāyet-i İbn-i ‘Ömer ile ḥükm-i kelime-i “izā” mā-beynlerin tevfiḳ buyurmuşlardır.¹⁶⁷

“**Ve’l-fetḥ**” lām ‘ale’l-‘aşl ‘ahd içün olmaḡ üzre “fetḥ”den murād fetḥ-i Mekke olub “*naşru’llah*”dan murad ‘Arab üzre yāḡūd ḳavm-i Ḳureyş üzre Ḥazret-i Bārī’niñ celle şānühü¹⁶⁸ Ḥabīb-i Ekrem’e şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem [E17b] i’ānet u izḥārıdır. Ba’zı müfessīrīn daḡi buyurmuşdur ki “fetḥ”de olan “lām”¹⁶⁹ ve izāfe-i “*naşru’llah*” istiḡrāḳ-ı cins içün olmak üzre “fetḥ”den murād mu’minīne ruzī olan fütūḡāt-ı bilād-ı keferiye olub ve “*naşru’llāh*”dan murād mu’minīne muṭlaḳā küffār-ı ḡāḳ-sār üzre imdād ve i’lā-yı a’lām-ı naşr u is’ād eylemek ola. Bu tefsīr üzre¹⁷⁰ ḡiṭāb-ı “*rā’eyte*” ve emr-i “*ve’steḡfirhu*”

¹⁵⁷ “etā” ve “ḡaşala” [T7a] ve “vaḡa’a” ta’bīrinden. T

¹⁵⁸ Allah Te’ālā a’lemu. -T

¹⁵⁹ taḳrīr üzre: taḳdīrce T

¹⁶⁰ ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: kā’ināt ‘aleyhi efḡalü’s-şalavāt T

¹⁶¹ dahī müyesser olmaḡa ‘ideten ve: -T

¹⁶² Burada “Muktezā-yı ḡikem-i kelime-i “izā” ile ki zarfun li-mā yustaḡbal olub vāḳi’olanda “izā vaḡ’a” denilmez.” ibaresi karalanmıştır.

¹⁶³ Osmanlı şeyḡülislāmı, hukukçu ve müfessir (ö. 982/1574). Yirmi sekiz yıl on bir ay şeyḡülislāmlık yapan ve bu arada bazı siyasī olaylarda aḡırlıḡını hissettiren, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla destekleyen Ebüssuūd Efendi 5 Cemāziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde vefat etti (Akgündüz, 1994:10/365).

¹⁶⁴ Onun [Mekke’nin] fethinden önce nazil olduḡu rivāyet edildi ve çoḡunluk bu görüştedir.

¹⁶⁵ Abdullah b. Ömer (ö.73/693); Hz.Ömerin oḡlu, en çok hadis rivāyet eden, en çok fetva veren Abdullah isimli yedi sahabiden biri (Kandemir, 1988: 1/126).

¹⁶⁶ “izā”nın kendi yerinde olması bakımından, onunla “insanların [Allah’ın dinine] girmeleri” karinesini kastediyorum.

¹⁶⁷ ma’nā-yı eşher-i kelime-i “izā” daḡi...mā-beynlerin tevfiḳ buyurmuşlardır: -T

¹⁶⁸ celle şānühü: -T

¹⁶⁹ “fetḥ”de olan “lām”: “lām-ı fetḥ” T

¹⁷⁰ tefsīr üzre: tefsīre E

efrād-ı mu'mininden [her] ferde olmak ensebdir. Hāzret-i Kāzī'nin “*feth*”de olan “*lām*”¹⁷¹ ve izāfet-i “*naşru'llāh*” isitğrak-i cins¹⁷² için olmak üzere ve “*ve kıle el-murād cinsü naşri'llāhi li'l-mü'minîn ve fethi Mekke ve sāyir bilādin 'aleyhim*”¹⁷³ buyurduklarının vech-i za'afını zer-düz-ı efāzıl-ı Rūm merhūm Sa'dī Çelebi “*ve't-temrîz li-enne'l-aşle hüve'l-'ahdü lā-yenbağî en-yuḥmele 'alā-ğayrihi izā emkene*”¹⁷⁴ deyü beyān buyurmuşdur. Mevlānā 'İşāmu'd-dīn rişte-i tedkîke bu güne güher-keş-i taḥkîk olduğu¹⁷⁵ “*feth*”den murād lām-ı 'ahd [T7b] muktezāsı üzere faḳat¹⁷⁶ feth-i Mekke yāḥūd lām-ı istiğrak olmak üzere feth-i Mekke ve sāyir bilād ola. Ammā Feth-i Mekke olmak şāhibu'l-*Keşşāf*ın “*Ruviye ennehā nezelet fī- ḥacceti'l-vedā 'eyyāme't-teşriḳ*”¹⁷⁷ kavline muḥālif olur. Zīrā feth-i Mekke¹⁷⁸ nüzül-ı süreden iki sene muḳaddem vāki' olmuş olur. 'Acebdir ki şāhibu'l-*Keşşāf* fethi yine¹⁷⁹ feth-i Mekke ile tefsīr buyurmuşdur.¹⁸⁰ Bundan a'cebdir ki ya'nī 'Allāme-i müşārün ileyh raḥimehu'llāhu 'aleyh *Keşşāf*'da “*el-'lām bi-zālike a'lāmü'n-nübüvvet*”¹⁸¹ kavli ile vakt-i nüzül-ı süreyi takrīr eyledikten sonra fethi feth-i Mekke ile tefsīr buyurduklarından ağrebdir¹⁸² ki Şeyḥ Ebū Mansūr Māturidi ḥazretleri **[E18a]** gūyā maḥall-i nüzül-ı süre ile ḥukm-i ma'nā-yı kelime-i “*izā*”yı tevḥîk için “*izā*”yı “*iz*” ma'nāsına koyub “*izā*” Qur'an-ı Şerīf'de “*iz*” ma'nāsına olduğu¹⁸³ keşīru'l-vuḳū'dur deyü buyurmuşlardır. Vech-i ġarabet budur ki eger “*izā*” bu nazm-ı şerīfde “*iz*” ma'nāsına olsa “*fe-sebbih*” şāḥiḥ olmazdı.¹⁸⁴ Hālen Şāhibu'l-*Keşşāf* ve İmām Beyzāvī ve şāhibu'l-*Medārik* “*izā manşūbun bi-sebbih*”¹⁸⁵ deyü taşrīḥ eylemiştir. Cāru'llāh-ı 'Allāme 'aleyhi'-raḥme *Keşşāf*'da buyurmuşdur ki kelime-i “*izā*” ya mustakbel için zarf olub “*fe-*

¹⁷¹ “*feth*”de olan “*lām*”: “*lām-ı feth*” T

¹⁷² cins: -T

¹⁷³ *Burada, Allah'ın inananlara yardımı ve onların Mekke ve daha başka yerleri fethetmeleri kastedilmiştir, denildi.*

¹⁷⁴ *Zayıf bir görüştür, çünkü [“el” takısı] aslında herkesçe bilinen bir durumu gösteren “ahd” içindir, mümkün mertebe ondan başkasına ihtimal verilemez.*

¹⁷⁵ rişte-i tedkîke bu güne güher-keş-i taḥkîk olduğu: -E

¹⁷⁶ muktezāsı üzere faḳat: üzere faḳad E

¹⁷⁷ *Vedâ haccında, Kurban bayramının son üç gününde (eyyâm-ı teşrik) nazil olduğu rivayet edildi.*

¹⁷⁸ Mekke: -T

¹⁷⁹ fethi yine: yine fethi T

¹⁸⁰ buyurmuşdur: eylemiştir. T

¹⁸¹ *Bunun bildirilmesi peygamberlik alametlerindendir.*

¹⁸² Bundan a'cebdir ki ... ağrebdir: Şāhibu'l-*Keşşāf*'ın vakt-i nüzül-ı süreyi takrīr ve fethi feth-i Mekke ile tefsīr buyurduklarından a'cebdir E

¹⁸³ ḥukm-i ma'nā-yı ... ma'nāsına olduğu: ma'nā-yı kelime-i “*izā*”yı tevḥîk için “*iz*” mecrāsına cārī kılub Qur'an-ı Şerīf'de “*izā*” bu ma'nāya cārī olduğu T

¹⁸⁴ bu nazm-ı ... olmazdı: mecrā-yı ma'nā-yı “*iz*”de cārī kılınırsa “*fe-sebbih*” şāḥiḥ olmaz. E

¹⁸⁵ “*izā*” kelimesi “*sebbih: tespih et*” fiili ile mansuptur, [yani o fiilin zarfıdır].

sebbih” ile manşub ve kable'l-vukū ‘ peyām-ı feth-i Mekke şahīfe-i beyāna mektüb olmak a‘lām-ı nübuvvet ve āşār-ı şıdk-ı risāletdendir. Mevlānā-yı müşārün ileyh rahmetu'llāhi ‘aleyh bu sūre-i kerīmeniñ kabl-i feth-i Mekke nüzulunu bu gūne telvīh, belki taşrīh buyurub Mevlānā Ebū's-su'ūd ‘aleyh-i'r-rahme daḥi¹⁸⁶ “*ruviyet ennehā nezelet kable'l-fethi ve 'aleyhi'l-ekser*” kavli ile taḥkīk eylemiştir. İmdi bu taḥdīrce kable'l-feth nüzul-ı sūre qarār-dāde ve “*izā*” zarfun li-mā yustaḥbal¹⁸⁷ olub ma‘mül-i “*fe-sebbih*” olduğu kayd-ı tekellüfden āzāde olur. Nihāyet ḥaccetü'l-vedā‘ da nüzülündeki rivāyet za‘fa ḥaml olunur.¹⁸⁸ Nitekim Mevlānā Ebū's-su'ūd'un bu rivayet-i İbn ‘Ömer’i¹⁸⁹ ityānda te‘hīri ve “*kīle*” ile ta‘bīri müdde‘āmızı işbāt ve Ḥazret-i Kāzī Beyzāvī'nin ki naḥḥād-ı müfessirīn ve mü-şikāf-ı müteḥaddimīn ve müte‘ahḥirīndir¹⁹⁰ ol rivāyeti ityāna¹⁹¹ ‘adem-i iltifātı serzemīn-i kavlimizde ezhār-ı te‘kīd u te‘yīdi işbāt eyler.¹⁹²

“*ve rā'eyte'n-nāse*” lām-ı “*nās*” ‘ahd için yāḥūd “*cema'a'l-emīru's-sāḡete*”¹⁹³ kavlindeki gibi istiḡrāk-ı ‘urfī için olmak üzere “*nās*”dan murād ‘Arab'dır. Ebū ‘Ömer bin ‘Abdu'l-berr’¹⁹⁴den bu rivāyet nigāšte-i şahīfe-i ‘ibāretidir ki Ḥazret-i¹⁹⁵ [E18b] Sultān-ı serā-perde-i risāletīñ şalla'llāhu te‘ālā ‘aleyh ve sellem¹⁹⁶ zamān-ı şerīflerinde kavm-i ‘Arab'dan Benī Taglib’den ḡayrı ki dāḥil-i İslām olmayub cizye qabūl eylemişlerdir,¹⁹⁷ bir kāfır ḡalmayub [T8b] cümle şeref-i İslām ile müşerref oldular.

¹⁸⁶ Ḥālen Şāhibu'l-Keşşāf ve İmām Beyzāvī...daḥi: ‘Allāme Zemaḥşerī, Sālār-ı muḥaḥikīn Kāzī Beyzāvī “*izā manşubun bi-sebbih*” deyü taşrīh buyurmuşlardır. Bu nev-ber-i bāḡ-ı endīşe bu gūne ṭabaḡçe-i ta‘bīre nihāde kılınur ki manzūrumuz olan *Keşşāf* nüshalarında ser-i sūre-i medeniyye deyü şābit olub ‘Allāme Zemaḥşerī, İbn-i ‘Ömer raḍiya'llāhu ‘anhūmā ḥazretlerinden mervī olan kavli bu sūre-i kerīme Medeniyye olmasın muḥbir bir fi'l-i maḥzūfa ‘atf eyledikleri kable'l-feth nüzulını [T8a] telvīh belki kelime-i “*izā*” zarf-ı mustakbel olub, kable'l-vukū i'lām-ı feth-i Mekke a‘lām-ı nübüvvettendir, deyu buyurdukları kable'l-feth nüzulını eyler. ḥāşıl-ı kelām, Şāhibu'l-Keşşāf’ın ta‘bīrinde tenāfī nā-būd ve sebāk u siyāk-ı tefsīrinde tenākuş ḡayr-ı mevcūd olduğu mü-şikāfan-ı sūḡana ḥafī deḡildir. Niḥrīr-i a‘zam-ı Mevlāna Ebu's-su'ūd ‘aleyh-i'r-rahme daḥi Şāhibu'l-Keşşāf’ın kelāmını taşdīk, ya‘nī. T

¹⁸⁷ “*izā*” zarfun li-mā yustaḥbal: ve kelime-i “*izā*” zarf-ı mustakbel T

¹⁸⁸ Nihāyet ḥaccetü'l-vedā‘ da nüzülündeki rivāyet za‘fa ḥaml olunur: -T

¹⁸⁹ rivayet-i İbn ‘Ömer’i: rivayeti E

¹⁹⁰ Ḥazret-i Kāzī Beyzāvī'nin ... müte‘ahḥirīndir: Ḥazret-i İmām Beyzāvī'nin E

¹⁹¹ ityāna: işbāta T

¹⁹² ezhār-ı te‘kīd u te‘yīdi işbāt eyler: nebāt-ı işbātı işbāt eyler T

¹⁹³ *Sultan bütün kuyumcuları topladı.*

¹⁹⁴ Ebū ‘Ömer bin ‘Abdu'l-berr'. T [Ebū Ömer Cemālüddīn Yūsuf b. Abdillāh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerī (ö. 463/1071) Endülüslü muḥaddis, münekkī, edip, tarihçi ve Mālikī fakih. (Cāsim, 1999: 19/269).]

¹⁹⁵ Ḥazret-i: -T

¹⁹⁶ şalla'llāhu te‘ālā ‘aleyh ve sellem: -E

¹⁹⁷ eylemişlerdir: eylediler, E

“*Yedhulüne fī-dīni'llāhi*” ya'nī millet-i bāhire-i İslāma ki Hakk Te'ālā'ya¹⁹⁸ bundan gayrı bir dīn muzāf olmaz. Nitekim tenzīl-i vācibetü't-tebcilde “*ve men yebtagi gayre'l-islāmi dīnen fe-len yukbele minhu*”¹⁹⁹ vārid olmuştur.²⁰⁰ Şihāh-ı Cevheri'de “*er-ruyetü bi'l-'ayn yete'addā ilā-mef'ūlin vāhidin ve bi-ma'ne'l-'ilmi yete'addā ilā-mef'ūleyni*”²⁰¹ deyü beyān olunduğu üzre “*yedhulüne*” cümlesi “*ra'eyte*” eger²⁰² “*ebşarte*” ma'nāsına olmak üzre “*nās*”dan hāl olur. “*Alimte*” yāhūd “*arapte*”²⁰³ mā'nāsına olursa mef'ul-ı şānī olmak üzre muhallen manşub olur.²⁰⁴ Mevlānā Ebū's-su'ūd bu nazm-ı şerīfi bu ta'bīr-i dil-pezīr ile tefsīr buyurmuştur. “*ve ra'eyte'n-nāse, ey ebşartehum ve 'alimtehūm yedhulüne fī-dīni'llāhi ey milleti'l-İslāmi'lleti lā-dīne yuzaflu ila'llāhi te'ālā gayrahā ve'l-cümletü 'ale'l-evvel hālün 'ani'n-nās ve 'ale'n-nās mef'ulün şanın li-rā'eyte.*”²⁰⁵

“*Efvācā*” Kāmus'da ve Şihāh'da²⁰⁶ cemā'at ile tefsīr olunduğu üzre cem'-i “*fevc*” olub fā'il-i “*yedhulüne*”den hāldir. Ma'nā-yı şerīf-i nazm-ı münif ta'bīr-i dil-pezīr-i²⁰⁷ Hāzret-i Kāzī üzre “*yedhulüne'n-nāsu fī-dīni'llāhi cemā'atin keşifeten ba'de mā-kānū yedhulüne fīhi vāhiden vāhiden ev işneyni işneyni*”²⁰⁸ demektir. Hāzret-i Kāzī'nin “*cemā'atin keşifeten*” kavlı-i şerīfinin tefsīrinde Şeyhzāde [E19a] “*el-kesāfetu el-ğilzatu*”²⁰⁹ ve *hiye zıddu'r-rikkati ve'l-mūrād hahünā el-keşretü*”²¹⁰ deyü buyurduktan soñra “*ey fevcen ba'de fevcin*”²¹¹ kavli ile izāh eylemiştir.²¹² Baž'ı nükte-sencān-ı

¹⁹⁸ “hāzretlerine” yazılıp üstü çizilmiş.

¹⁹⁹ Kim, İslamdan başka bir din ararsa bilsin ki kendisinden [böyle bir din] asla kabul edilmeyecektir. (Ali İmran 3/58)

²⁰⁰ ki Hakk Te'ālā'ya bundan ... vārid olmuştur: -T

²⁰¹ “*Rü'yet*” gözle görmek anlamıyla bir nesne, bilmek anlamıyla iki nesne alır.

²⁰² eger: -T

²⁰³ “*arapte*”. -T

²⁰⁴ Burada “...olduğu Keşşāf'da meştürdür.” ibaresinin üzeri çizilerek kenarda “olur” yazılmıştır.

²⁰⁵ Mevlānā Ebū's-su'ūd ... *li-rā'eyte*.” -T; *İnsanları görürsün, yani onların Allah'ın dinine, yani İslam dinine -ki Allah'ın ondan başka dini yoktur-, girdiklerini gözünle görür, aklınla anlarsın. [Allah'ın dinine girerler] cümlesi “ra'eyt”nin birinci anlamına göre “nās”tan hal olur; [ikinci anlamına göre ise] “nās”a bağlanan ikinci nesnedir.*

²⁰⁶ ve Şihāh'da: -T

²⁰⁷ dil-pezīr-i: -E

²⁰⁸ *İnsanlar Allah'ın dinine önce birer birer, ikişer ikişer girerler, daha sonra kalabalık cemaatler halinde girerler.*

²⁰⁹ *el-ğilzatu: el-lağzatu E*

²¹⁰ *ve'l-mūrād hahünā el-keşretü: -T; Kesāfet; “yoğunluk”, yani “azlık”ın zıddı olup burada “çokluk” demektir.*

²¹¹ *Bir gruptan sonra başka bir grup.*

²¹² izāh eylemiştir: tasvīr-i ma'nā eylemiştir (Der-kenar), tefsīr-i ma'nā kılmıştır. T

rūzgārdan bu gevher-i girān-ḳadr-i tedḳīḳ pirāye-i gūş-ı gül-ḳehre-i sāmi‘a²¹³ olmuştur ki Ḥazret-i Ḳāzī cemā‘ati keşire ile tavşif eylemeyüb keşif ile tavşif eylediği cemā‘atın keşretin ifāde eder. “*Cemā‘āt-i keşire*” buyurmuş olsa cemā‘āt-i müte‘addidenin gerçi geldiğini muhbir olur.²¹⁴ Lakin her bir cemā‘atın bi-re’sihā keşretin [T9a] müş‘ir olmazdı. Ḥasan’dan bu rivāyet ḳalem-i müşgīn-raḳam-ı taḥḳīḳle nigāşte-i şaḥīfe-i dirāyetdir ki Ḥazret-i Sulṭān-ı Enbiyā ve sālār-ı manşūru’l-livā-yı aşfiyā²¹⁵ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ka‘be-i Şerīfi māh-ı ramāzān-ı şerīfin on üçüncü günü bir rivāyetde yigirminci günü²¹⁶ fetḥ eyledikde ‘Arab bu güft u gūya āgāz eylediler ki ile’l-ān hīḳ şaḥīfe-i āb-gūn-ı kā’inātda bu gūne şüret pedīdār olmamış idi²¹⁷ ki efrād-ı nev‘-i beşerden bir kimesne Ḥaremu’llāh’a dāḥil olub bu şāḥib-i sa‘ādet gibi manşūr²¹⁸ u muẓaffer ola. Zīrā Ḥaḳḳ Te‘ālā bundan aḳdem aşḥāb-ı fīlden ehl-i ḥaremi maḥfūẓ idüb daḥi anlardan ḡayrı her kim ehl-i ḥareme zarar ḳaşd eylese lā-būd Ḥaḳḳ Te‘ālā anı dest-i ḳahr ile āḥẓ idüb hemīşe ehl-i ḥarem²¹⁹ ḡālib olagelmiş idi²²⁰ deyü ḳabā’il-i ‘Arab bundan aḳdem [E19b] birer ikişer İslām’a dāḥil olurken min-gayrı ḳitālin bī-iḥtiyār fevc fevc gürūh gürūh²²¹ cümle dāḥil-i İslām oldular.

“*Fe-sebbih bi-ḥamdi Rabbike*” ma‘nā-yı kerīm-i nazm-ı ḳadīm efrād-ı āferīdeden hīḳ ferdiñ ḥātırına ḥuṭūr etmeyen²²² emr-i ‘azīmu’ş-şānı saña teysīr, ya’nī bu gencīne-i düşvār-gīri teshīr eylediğine Cenāb-ı Kibriyāya bu ni‘met-i ‘azīmenin üzerine²²³ ḥāmid olduğun ḥalde ta‘accüb eyle demektir. Mevlānā²²⁴ Sa’dī Çelebī ‘aleyhi’r-raḥme ki ḡavvās-ı güher-senc-i deryā-yı ma‘ānīdir,²²⁵ Ḥazret-i Beyzāvī’nin bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde “*fe-ta‘acceb li-teyessūri’llāhi mā-lem-yaḥṭur bi-bāli aḥadin*”²²⁶ ḳavl-i şerīfi

²¹³ Baz’ı nükte-sencān-ı ... sāmi‘a: Baz’ı güher-sencān-ı deryā-yı ma‘ānīden bu gevher-i girān-ḳadr-i sūḥan pirāye-i gūş-ı sāmi‘a T

²¹⁴ geldiğini muhbir olur: geldiğin muhbir olurdu T

²¹⁵ ḳalem-i müşgīn-raḳam-ı ... aşfiyā: keşide-i silk-i taḥḳīḳ olmuştur ki Ḥazret-i Faḥr-ı Cihān T

²¹⁶ Ka‘be-i Şerīfi māh-ı ramāzān-ı ... günü: Mekke-i Mükerreme’yi T

²¹⁷ hīḳ şaḥīfe-i āb-gūn-ı ... olmamış idi: şaḥīfe-i rūzgārda bu gūne bir naḳş-ı dil-keş pedīdār ve mir‘āt-ı ālemde bunun gibi bir şüret-i zībā āşikār olmamıştır T

²¹⁸ manzūr. T

²¹⁹ Burada “*Elā inne ḥizbe’llāhi hūmū’l-ḡālibūne*” mażmūn-ı şerīfi üze” ibaresinin üzeri karalanmıştır.

²²⁰ Zīrā Ḥaḳḳ Te‘ālā ... olagelmiş idi: -T

²²¹ dāḥil olurken ... gürūh: gelürken min-gayrı ḳitālin fevc fevc T

²²² etmeyen: eylemeyen. T

²²³ bu ni‘met-i ‘azīmenin üzerine: -T

²²⁴ Mevlānā: -T

²²⁵ ki ḡavvās-ı güher-senc-i deryā-yı ma‘ānīdir: -T

²²⁶ *Kimsekin hatırına gelmeyen şeyleri Allah sana nasip ettiği için hayret et!*

üzre bu güne güher-feşân-ı gencîne-i beyân²²⁷ olmuştur ki tesbîh bu maķâmda ‘alāķa-i sebebiyyet ile ta‘accübden mecāzdır. Zîrā bir kimesne bir emr-i ‘acîb görse hemān²²⁸ “sübḥāna'llāh” demek muķarrerdir. Şāhibu'l-*Keşşāf*’dan rişte-i rivāyet bu güne²²⁹ güher-keş-i ‘ibāret olmuştur ki ḥamde muķārin ta‘accübe fermān-ı perverdigārının **[T9b]** ta‘alluķu ta‘accüb-i müte‘emmil u şākir olduķı zāhir olub bu maķûle ta‘accüb ile müte‘accib olmak maķbûl u mu‘teberdir. Nitekim kelām-ı mu‘ciz-nizām-ı ‘Azîz-i ‘Allām’da “*ve yetefekkerûne fî-ḥalkî’s-semāwāti ve ’l-arzi fe-yeķûlûne rabbenā mā ḥalaķte ḥazā bâṭılan*”²³⁰ kelime-i şerîfesiyle gûya olup²³¹ her dîde-i derûnu sürme-i nûr-efzâ-yı taḥķîķle rûşenî-gîr olup²³² Ḥaķķ Te‘ālā’nın esrār-ı melekût ve ‘izām-i şan u ceberûtında mütefekkir u müte‘accib **[E20a]**²³³ memdûh u sûtûde olduķı dîde-i ḥurde-bîn-i ²³⁴ḥāṭır-ı dānişverāna gûşûdedir. Sālār-ı muḥaķķikîn Mevlānā ‘İşāmu’d-dîn tesbîhe emr-i subḥānī ‘alā-tarîķati’l-mecāz ta‘accübe ya’nî Ḥaķķ Te‘ālā’nın²³⁵ bu emr-i ‘azîmu’l-ķadri teyessür eyledüĝinin ĝarābetini izḥāra emrdir. Bu ‘alāķa ile ki maķām-ı ta‘accübde zebāna kelime-i pāk-ı subḥāna'llāh cārî olmak ‘ādet olmuştur. Eşbeh budur ki tesbîhden murād şāhid-i ra’nā-yı feth serā-perde-i taķdîrde cîlve-ger-i sāḥa-i zuhûr olmaĝa ruḥşat-yāfte-i²³⁶ muķtezâ-yı ḥikmet-i ezelliyye olmaĝla ya’nî ḥaber-i zuhûr-ı fethde²³⁷ damān-ı pāk-ı kudret-i kibriyâyı ĝubār-ālûde-i ‘aciz olmaķdan taṭṭîr u tenzîh ve cāme-ḥ’āb-ı ĝafletden ĝunûde-i ĝümān²³⁸ olanları îķāz u tenbîh eylemekdir. Belki “‘*Asā en tuḥibbû şey’en ve huve şerrun lekum.*”²³⁹ mışdāķınca saña ta‘accüblü müsteḥab²⁴⁰ görinüb lakin **[T10a]** te’ḥîrinde nice fevāyid-i cemîle ve menāfi’-i celîle olan maṭlubuñu îşāl eylemekde te’ḥîr üzre ki mücib-i ālāf-ı fevāyid ve müstelzim-i eşnāf-ı ‘avāyiddir, ḥamd u sitāyiş ile daḥi

²²⁷ güher-feşân-ı gencîne-i beyan: güher-pāş-ı beyan T

²²⁸ hemān: T

²²⁹ güne: resme T

²³⁰ *fî-ḥalkî’s-semāwāti ve ’l-arzi: fî-ḥalkî’llāhi* E; “*fe-yeķûlûne*” ibaresi ayette bulunmamaktadır. *Onlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler, Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, derler.* (Ali İmrân 3/191)

²³¹ kelime-i şerîfesiyle gûya olub: kavl-i şerîfî mışdāķınca T

²³² “olan şāhib-i başiret” yazılıp üstü çizilmiş.

²³³ “debistān-ı fıṭratda üstād-ı isti’dād ile müte’eddib olanlar” yazılıp üstü çizilmiş.

²³⁴ ḥurde-bîn-i: -T

²³⁵ Sālār-ı muḥaķķikîn ... Te‘ālā’nın: Yekke-tāz-ı meydān-ı taḥķîķ ve çābuk-süvār-ı arşa-i tetķîķ olan Mevlānā ‘İşāmu’d-dîn İsfarayînî ki ‘ālem-i endîşeniñ ‘allāme-i mu‘cîz-pîşe-i siḥr-i ayinidir, tesbîhe emr-i subḥānī ‘alā-sebîlül-mecāz ta‘accübe ya’nî Ḥazret-i Bārînîñ T

²³⁶ ruḥşat-yāfte-i: nigerān-ı T

²³⁷ olmaĝla ya’nî ḥaber-i zuhûr-ı fethde: olduğundan te’ḥîr-i bürüzunda T

²³⁸ taṭṭîr u tenzîh ... ĝümān: tenzîh eyleyüp belki ĝunûde-i cāme-ḥ’āb-ı ĝaflet T

²³⁹ *Bazı şeyler de vardır, hoşlanırsınız, şerdir size.* (Bakara 2/216)

²⁴⁰ müsteḥab: müte‘acceb E

tūṭī-i zebān-ı mu‘ciz-beyānıñı vaşf-ı cemīlinde bu tarzı gūyā eyle kim tevķīt-i küll-i umūr Cenāb-ı Kerīm-i Kibriyā’dan hıkem-i ‘amīmeyi muhtevī ve ta‘cıl u te’hīri ityān-ı her eşyāda nice ‘iberi müştamil olub nihāyet ‘uķūl-i tiz-bīn-i hıkemā ol hıkem-i hafiyeniñ derkinden ğayr-ı āġāh ve dest-i idrāk-i ‘uķālā dāmān-ı ta‘aķķulından²⁴¹ **[E20b]** kūtāhdır. Muḥaşşī-i Fāzıl-ı Şeyḫzāde²⁴² buyurmuşdur ki maķām-ı ta‘accübde kelime-i ġarra-yı “*subḥāna’llāh*” edā olunmasınıñ vechi insān bir emr-i ‘acibi ki ḥadd-i emşālinden mütecāviz ve ‘aķl-ı beşer kemāl-i²⁴³ derkinde ‘āciz ola, müşāhede eyledikde vuķū‘unı istib‘ād eylemekle ke-enne istikşār-ı kudret-i Rabbāniyye eyleyüb kim kādır olur böyle bir emr-i ‘acib ibdā‘ eyleye deyü şoñra bu zu‘mda muḥtī olduğın²⁴⁴ bilüb vuķū‘ı müsteb‘ad olan emr-i ‘acibi ḥalk eylemekde ‘acizden Ḥaķķ Te‘ālā’yı tenzihen her şey’e icāden ve i‘dāmen ve ityānen ve izḥāben ve nefyen ve işbāten kādır olduğuna müteyakķın olduğundan²⁴⁵ kelime-i tayyibe-i “*subḥāna’llāh*” ile gūyā olur. Mevlānā Ebū’s-Su‘ūd Ḥazret-i Kāzī’niñ “*bi-bāli aḥadin*” kavlı-ı şeriflerin şaḥife-i ta‘bire bu gūne taşvīr ve şu‘le-i nevk-i ḥāme-i güher-bārlarından bu şebistān-ı ebkār-ı süḥanı bu resme işrāf u tenvīr buyurmuşdur ki ḥatır-ı aḥada ḥuṭūr eylemeyen emr-i ḥatīri ki ḥiç āferīde ehl-i ḥarem-i muḥtereme ġālib olmaduġudur. Saña teysīr eyledüġine muķārinen bi-ḥamdihi ‘alā-mā en‘ame ‘aleyke ta‘accüb eyle demekdir.²⁴⁶ Yāḥūd ma‘nā-yı laṭif-i naẓm-ı şerif-i “*fe-sebbih bi-ḥamdi rabbike*” tesbīḥ-i şalātdan cüz’ olmaķ ‘alāķasıyla mecāz-ı mürsel tarīķası üzre “*şalli lehu ḥāmiden ‘ala-ni‘amihi*”²⁴⁷ demekdir. Ḥazret-i Kāzī Beyzāvī daḥi “*fe-ta‘acceb*” ile tefsīr eyledikten şoñra vech-i meşrūḥ üzre ta‘bīr eylemişdir. Kūr‘ān-ı Kerīmu’s-şānda ḥod tesbīḥ şalāt ma‘nāsına olduğuna **[E21a]** “*fe-subḥāna’llāhi ḥine* **[T10b]** *tumsūne vehine tuşbihūne*”²⁴⁸ naẓm-ı kerīmi daḥi “*ve sebbih bi-ḥamdi rabbike*

²⁴¹ ki mūcib-i ālāf-ı ta‘aķķulından: sitāyiş birle tūṭī-i zebān-ı mu‘ciz-beyānıñı vaşf-ı cemīlinde gūyā eyle kim tevķīt-i küll-i umūr Cenāb-ı Kerīm-i Kirdigār-ı Ğafūr’dan hıkem-i ‘amīme-i ‘azīmeyi muhtevī ve ityān [u] izḥār-ı her eşyāda ta‘cıl u te’hīri nice ‘iber-i kesīre-i cemīleyi munṭavī olub ‘uyūn-ı hurde-bīn-i ‘uķūl u ‘uķālā ol hıkem-i hafiyeniñ derkinden ğayr-ı āġāh ve eyādī-i zūd-res-i idrākāt-i ‘uķālā güşe-i dāmān-ı ta‘aķķulına T

²⁴² ‘aleyhimü’rraḥme. T [Tefsir âlimi ve fakih (ö. 950/1543). Aslen Kocaelili (İzmit) olup babasının adı Muslihuddin Mustafa’dır. Tahsilini İstanbul’da yaptı ve özellikle İbn Efdaleddin’den (Efdalzāde) istifade etti. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde yetişerek Beyzāvī’nin Envārü’t-tenzıl ve esrārü’t-te’vıl’ine yazdığı ḥāşiyeler ile şöhrete ulaştı (Baş, 2010: 39/97).]

²⁴³ kemāl-i: -T

²⁴⁴ muḥtī olduğın: ḥatā eylediġin. T

²⁴⁵ her şey’e icāden ... olduğundan: -T

²⁴⁶ Mevlānā Ebū’s-Su‘ūd Ḥazret-i Kāzī’niñ ... eyle demekdir: -T

²⁴⁷ Onun nimetlerine hamedederek onun için namaz kıl!

²⁴⁸ Öyleyse akşamladığınızda ve sabah kalktığınızda, Allah'ın sınırsız şanını yüceltin. (Rum 30/17)

ķable tūlū'i's-ķemsi"²⁴⁹ āyet-i ķerīfesi delālet eder. Bu tefsīri ya'nī bu lafzı mecāza ģamli²⁵⁰ bu ķarīne-i ma'neviyye daģi īcāb eyler ki 'Allāme Zemaķķerī Keķķāf'da buyurmuŗdur. Ūmmūhānī Ħazret-i risālet-penāhīden şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem rivāyet eyler ki Ħazret-i Sultān-ı Enbiyā 'aleyhi's-şalātu ve's-selām²⁵¹ Ka'be-i muazzamayı feth idüb ķadem-i ķerīfleri ile ģarem-i muķteremi teķrīf buyurduķlarında bāb-ı ģumāyūn-ı Ka'be-i muazzamada 'sekiz rek'at şalat-ı đuhayı imtişālen lī-emr-i "*fe-sebbih bi-ģamdi Rabbike*" edā eylediler.²⁵² Ħāşīye-perdāzlarıñ fā'ik-i ser-efrāzı ve fenn-i taķķīķde ser-efrāzlarıñ müsellemler ü mümtāzı Mevlānā Şeyģzāde 'aleyhi'r-raģme nazm-ı ķerīf-i "*fe-sebbih*" alā tarīķi'l-mecāz "*fe-salli*" ile tefsīr olunduģuna te'yīden buyurmuŗdur ki Ħazret-i Faģr-ı 'Alem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Ka'be-i Mūkerreme'yi feth eylediklerinde dāģil-i beyt-i ķerīfde sekiz rek'at namāz kıldılar.²⁵³ Ba'z-ı 'ulemā ol sekiz rek'at namāzıñ cümlesi şalat-ı đuhādır dediler. Ba'zı fuķahā²⁵⁴ şūkrāne-i feth-i Mekke dediler. Ba'z-ı muĥaķķıķın dōrt rek'atı şalat-ı đuhā ve dōrt rek'atı şalat-ı şūkūrdür dediler. Behr-ı taķdīr-i evvel şalat "*bi-ģamdi rabbike*" ķarīnesiyle şalat-ı şūkrāne olmaķ ensebdir.²⁵⁵ Nitekim muĥaķķıķ-ı ekber Kāzī-i Beyzāvī Ħazretleriniñ "*ev fe-salli ģāmiden 'alā ni'amihi*" deyü buyurduķları bu ma'nāyı müş'irdir. Pes imdi bu taķdīrce ma'nā-yı dūrer-bār-ı nazm-ı bülend-i tībār-ı "*fe-sebbih bi-ģamdi rabbike*" [E21b] muĥāţab-ı ģiţāb-ı müsteţāb-ı "*ve ra'eyte*" ve me'mūr-ı emr-i celīlül-ķadr-i "*fe-sebbih*" sultān-ı dīn ve mesned-i cümle-i müstenidīn Ħazret-i risālet-penāh 'aleyhi's-şalātu ve's-selām olduģı ūzre²⁵⁶ ey sipehsālār-ı pīrūz-baģt-ı enbiyā²⁵⁷ ve ey cihān-dāver-i²⁵⁸ ģurşīd-rāyet u āsumān-taģt-ı aşfiyā²⁵⁹ ģazīne-ģāne-i taķdīr-i ezelīde nişār-ı bezmgāh-ı meķānetiñ olmaģa āmāde kılduģum²⁶⁰ cevāhir-i girān-ķadr-i feth u nuşret ģubār-ı maķdem-i ģumāyūnuña²⁶¹ şaķıldıķda ve nesīm-i tevķīķ-i fettāģī ve nefehāt-ı füyūzāt-ı fāliķu'l-işbāģī

²⁴⁹ *Rabbini ģüneş doģmadan önce ģamd ile tesbih et.* (Kaf 50/39)

²⁵⁰ ya'nī bu lafzı mecāza ģamli. -T

²⁵¹ Ħazret-i Sultān-ı Enbiyā 'aleyhi's-şalātu ve's-selām: Faģr-ı kāinat 'aleyhi efdalu's-şalavāt. T

²⁵² 'sekiz rek'at ... eylediler: imtişālen lī-emr-i "*fe-sebbih*" sekiz rek'at namaz kıldılar T

²⁵³ Ħāşīye-perdāzlarıñ fā'ik-i ser-efrāzı ... sekiz rek'at namāz kıldılar: -T

²⁵⁴ fuķahā: -E

²⁵⁵ ensebdir: evfaķdır: T

²⁵⁶ muĥāţab-ı ģiţāb-ı müsteţāb-ı "*ve ra'eyte*" ... olduģı ūzre: -T

²⁵⁷ enbiya: -E

²⁵⁸ cihān-dāver-i: ķāyidü'l-cünd-i T

²⁵⁹ aşfiyā: -E

²⁶⁰ bezmgāh-ı ... kılduģum: meķānet-i bülendiñ olmaģa gencūr-ı ģikmet-i 'aliyyem āmāde kılduģu T

²⁶¹ ģubār-ı maķdem-i ģumāyūnuña: maķdem-i aķdem-şān-ı ekremine T

ile gülistân-i hâlinde²⁶² ezhâr-ı [T11a] âşâr-ı ihsân ve envâr-ı envâ'-ı feth u pîrûzî²⁶³ açıldıkda şükren li-tilke'n-ni'am sitâyişger-i kerem-i bî-pâyânım [ve] luţf u ihsânım ve hâmd-gû-yı evşâf-ı luţf-ı²⁶⁴ 'azîmu's-şânım olduĖuñ hâlde edâ-yı şalât-ı şükrâne eyle demektir. Yâhûd ma'nâ-yı belâgat-ihtivâ-yı nazm-ı dürer-bâr-ı "*fe-sebbih bi-hamdi rabbike*" dâ'ire-i îmânda şâbit-ka-dem ve da'vâ-yı İslâm'da râsih-dem olanları imtiyhânen ve ibtilâ'en Ėazve-i UĖud'da vâki' olan inkisâr gibi nice hâl âşikâr olanda kefare-i nâdân u cehele-i bî-iz'ân²⁶⁵ mesrûr u şâdmân olub perverdigârı hâşâ manşib-ı bülend-pâye-i nübuvvetden 'azl eyleyüb dergâh-ı kibriyâsından redd eyledi. İmdi şimden geru²⁶⁶ fırsat erbâb-ı eşnâm ve kuvvet perestârân-ı evşânîndır dediklerinde her biri kâzîb olub Hâkķ Te'âlâ'nın [E22a] şıdk-ı va'd-i şerîfî üzre hâmid olduĖuñ hâlde Cenâb-ı Kibriyâsına nisbet eyledikleri bunun gibi²⁶⁷ evşâf-ı nâ-sütûde ve ef'âl-i Ėayr-ı mağmûdeden tenzîh u takdîs eyle demektir. Nitekim Mevlânâ Tîbî²⁶⁸ tayyeba'llâhu şerâhu bu tefsîrde râğıb olmuştur yâhûd maẖmûn-ı belagat-maķrûn-ı "*fe-sebbih bi-hamdi rabbike*" Hâkķ Te'âlâ'nın şıfat-ı ikrâmı üzre ki şıfat-ı sûtûde-i şübûtiyyesidir, hâmid olduĖuñ hâlde şıfat-ı pāk-i iclâlî üzre ki şıfat-ı celîle-i selbiyyesidir, şenâ eyle demektir. Muğaşşî-i fâzıl 'âlim-i 'âmil muĖaķķik-i rabbânî ŞeyĖzâde kâddesa'llâhu nefsehu ve tayyeba'llâhu remsehu Hâzret-i Kâzî'nin yine bu âyet-i kerîmin tefsîrinde "*iz fe'sni'ala'llâhi bi-şıfatî'l-celâl hâmiden alâ-şıfatî'l-ikrâm*"²⁶⁹ kavlı-i şerîfî üzre bu resme Ėüher-feşân-ı Ėencîne-i taĖķķ belki lü'lü'-keş-i rişte-i bârîk-i tedķķ olmuştur ki şıfat-ı şübûtiyye vü selbiyyeye şümûlu olmağla şenâ şükürden e'am olub hemân bu kadar var ki şıfat-ı celâl ile tavşîfe mağşûştur. Hâzret-i İmâm Beyzâvî 'aleyhi'r-rağme muķâbele-i fevâzıl-ı müte'addiyede ve muķâbele-i şıfat-ı ikrâmda olan şükür ma'nâsına ķıldı. Tâ ki hâl ile takyîd fâ'ideden hâlî kalub muğaşşal-ı ma'nâ-yı kerîm-i nazm-ı kağîm-i "*fe-sebbih bi-hamdi rabbike*" hemân "*fe'sni müşniyen*" mecrâsına cârî olmaya. Zîrâ Hâkķ Te'âlâ'nın "*bi-hamdi rabbike*" kavlı-i şerîfî [E22b] "*fe-sebbih*"de olan menvîden hâl olub ma'nâ "*sebbihhu hâmiden lehu*" demektir. Bu 'ibâretiñ maẖmûnı ise "*sebbihhu muķaddiren en-yahmide*"

²⁶² Ėül-şen-i emrinde. T

²⁶³ pîrûzî: zafer T

²⁶⁴ luţf u ihsânım ve hâmd-gû-yı evşâf-ı luţf-ı: ve şenâ-gû-yı evşâf-ı cenâb-ı T

²⁶⁵ cehele-i bî-iz'ân: -T

²⁶⁶ eyleyüb dergâh-ı kibriyâsından redd eyledi. İmdi şimden geru: eyledi. Şimden soñnra T

²⁶⁷ bunun gibi: -T

²⁶⁸ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343) Müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi (Özkan, 2012: 41/125).

²⁶⁹ Allah'ı celali sıfatlarıyla sena et, cemali sıfatlarıyla ona hamdet!

ba‘de’t-tesbîh” demektir. Ke-enne mu‘teriz nice mümkündür mütekellime ki tesbîh u tahmîdi ma‘ân bir lafızda cem‘ eyleye deyü i‘tirâz eyledikde cevâb verildi ki niyetde ikisini cem‘ eyle. Nitekim yevm-i naħrda şalât-ı ‘îde şurû‘ olduğda ba‘de’s-şalât naħrı takdîr eyleyüb ikisinin daħi şevâbına nâ‘il olur.²⁷⁰

“**Ve’s-tağfirhu**” Kāmus’da “ğafara yağfiruhu seterehu ve’s-şeybe bi’l-hızāb ğaṭṭahu ğafara’llāhu zunūbehu ğaṭṭa ‘aleyhi ve ‘afā ‘anhu”²⁷¹ ile beyân olunmuştur.²⁷² İmdi bundan sonra istiğfâr âşikâr olur Hâzret-i faħr-ı ‘âlemiñ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dāmān-ı pāk-ı ‘ismetine hergiz ğubār-ı ḥaṭā²⁷³ işâbet eylemeyüb muhtâc-ı âb-ı ma‘şiyet-şüy-ı istiğfâr olmamış iken istiğfâr ile me’mûr olduklarına Hâzret-i İmām Beyzâvî²⁷⁴ ‘aleyhi’r-raḥme “*hazmen li-nefsike ve istikşâren li-‘amelike [T11b] ve istidrâken li-mā feraṭa minke bi’l-iltifâti ilâ-ğayrihi*”²⁷⁵ ta‘bîr-i dil-peziiri ile ta‘lîl buyurmuştur. İmdi ma‘nâ-yı şerîf-i nazm-ı münîf ey pākize-terîn-i güher-i şadeḫe-i ‘ismet ve ey bâlâ-terîn-i mesned-neşînân-ı ‘iffet eğerçi dīvân-ḫane-i ‘ināyet-i ezeliyyetde menşûr-ı manşıb-ı takarrübüñü pîrāye²⁷⁶-i ‘unvân-ı “*li-yağfire leke’llāhu mā-takaddem min-zenbike ve mā-te’ehhar*”²⁷⁷ ile ârāyide²⁷⁸ kıldım. Lakin “*hazmen li-nefsike ve istikşâren li-‘amelike ve istidrâken li-mā feraṭ minke bi’l-iltifâti ilâ-ğayrihi*” dergāh-ı ‘ināyet-penāh-ı ğuffārîden istiğfâr eyle demektir.²⁷⁹ Hâzret-i Hâbîb-i Ekremden şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem [E23a] bu ta‘bîri taḫkîk ve dāl u medlûl beynîni tevfiḫ eylemege bu rivāyet mesmû‘-ı erbāb-ı dirāyetdir ki faħr-ı kâ’ināt ‘aleyhi efḫalû’s-şalât “*İnnî le-estağfiru fi’l-yevmi ve’l-leyleti mi’ete merre*”²⁸⁰ deyü buyurmuştur.²⁸¹ Baħru’l-‘ulûm ‘allāme-i refi‘u’s-şân-ı Rûm merḫûm²⁸² Mevlânâ Ebu’s-su‘ûd ‘aleyhi’r-raḥme hâzretlerinin “*istidrâken li-mā feraṭa*

²⁷⁰ [E22a] ... Nitekim Mevlânâ Tîbî tayyeba’llāhu ... [E22b] ... şevâbına nâ‘il olur: -T (Varak E22a’nın başlarından E22b’nin ortasına kadar T nüshasında yoktur.)

²⁷¹ Bağışladı, onu bağışlar, onu örttü, ağaran saçları kına ile gizledi, Allah onun günahını affetti, onu örttü, onu bağışladı.

²⁷² yağfiruhu seterehu ... olunmuştur: seterehu, setera’llāhu zunūbehu, ğaṭṭa ‘aleyhi ve ‘afā ‘anhu” ile tefsîr olunmuştur. T

²⁷³ ğubār-ı ḥaṭā: ğubār-ı günah T

²⁷⁴ Hâzret-i İmām Beyzâvî: Kâzî Beyzâvî T

²⁷⁵ Sabrederek, amelini yetersiz görerek, başkasına yönelmekle sende sadır olan aşırılıkları anlayarak.

²⁷⁶ Burada önce “tırâz-ı” yazılmış, sonra üstü karalanmıştır.

²⁷⁷ mā-takaddem min-zenbike ve mā-te’ehhar: -T; Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek bütün hatalarını bağışlayacak, bütün nimetlerini sana verecek ve seni dosdoğru bir yola sevk edecektir. (Fetih 48/2)

²⁷⁸ Önce “muṭarraz” yazılmış, karalanarak yanına “ârāyide” yazılmış.

²⁷⁹ dergāh-ı... eyle demektir: ta‘bîri ile ta‘lîl buyurmuştur. T

²⁸⁰ Ey insanlar Allah’a tövbe edip ondan af dileyiniz, ben ona günde yüz defa tövbe ederim. (Müslim 2702/42)

²⁸¹ Hâzret-i Hâbîb-i Ekremden ... [E23a] ... buyurmuştur: -T

²⁸² Baħru’l-‘ulûm ‘allāme-i refi‘u’s-şân-ı Rûm merḫûm: -E

minke min-terki'l-ülâ” ta‘bîr-i dil-pezi²⁸³ Hâzret-i Kâzî'nîniñ “*istidrâken li-mâ feraṭa minke bi'l-iltifâti ilâ-ğayrihi*”²⁸⁴ buyurdıklarından ri‘âyet-i hüsn-i edebe evlâ vü enseb ve ta‘zîm u nebâhat-i şân-ı risâlete ahrâ vü akrebdır. Nesîm-i feyz-i rabbânî bâğ-ı pür-reng ü büy-ı endîşede bu gûne gonçe-güşâ-yı ma‘nâ olur ki Hâzret-i faḥr-ı ‘alēmiñ şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem mesned-i refî‘u'l-ḳadr-i celâlet-i şânı gerd-i âşâmdan beriyyü's-sâhe iken²⁸⁵ belki nesîm-i ‘inâyet-i rabbâniyyeden gülşen-i şân-ı aşḥâb-ı kirâmında gül-i büyâ-yı “*i ‘malû mâ-şî ‘tüm fe-ḳad ğafartü leküm*”²⁸⁶ şüküfte ve dîvân-ı luṭf-ı ilâhîde manzûme-i kerîme-i “*raziya'llāhu ‘anhum ve razû ‘anh*”²⁸⁷ evşâf-ı [T12a] cemîlelerinde²⁸⁸ güfte iken istiğfar ile me‘mûr oldukları ol edîb-i dârü'l-edeb-i “*eddebenî Rabbi*”²⁸⁹ nev-âmûzân-ı debistân-ı şerî‘at ve ebced-h‘ânân-ı levḥa-i ṭarîḳata irşâd u ta‘lîm [E23b] ve şaḥâ‘if-i ḳulûblerine erkâm-ı âdâb-ı hüsn-i sülûku şabt u terḳîm içündür ki her çend bir kimesne âlâyiş-i ‘işyândan pāk-damân ise de şâyeste-i muḳtezâ-yı ğayret-i eḥadiyyet ve lâyıḳ-ı mücib-i ‘âzamet-i kibriyâ-yı şamediiyet budur ki kendüyi ma‘raz-ı cürm ü ḥaṭâda tutub zümre-i mücrimînden ‘add eylemekle²⁹⁰ rûy-ı nefis-i ru‘ûnet-pîşesine dervâze-i hüsn-i zannı sedd eyleye. Nitekim ümmet-i merḥûmelerine irşad u ta‘lîm ve âdâb-ı sülûk-ı ṭarîḳatu'llâhî telḳîn u tefhîm içün zebân-ı mu‘ciz-beyân-ı Hâzret-i faḥr-ı ‘âlemden şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem gâh kelime-i ṭayyibet-i “*mâ ‘abednâke ḥaḳḳa ‘ibâdetik*” serzed olurdu.²⁹¹ Gâh mîzâb-ı mâ‘u'l-ḥayât-ı hikmet olan lisan-ı vahy-peyâmlarından kelâm-ı belâğat-nizâm-ı “*mâ ‘arafnâke ḥaḳḳa ma‘rifetik*”²⁹² cereyân bulurdu. Ḳur‘ân-ı Kerîmu‘ş-şânda ‘ibâda âzmûn u irşâd içün bu gûne nice âyât-ı kerîme vârid olmuştur ki ma‘lûm-ı mü-şikâfân-ı müfessirîndir. [E24a] Şeyḥ-zâde Hâzret-i Kâzî'nîniñ “*istidrâken li-mâ feraṭa minke bi'l-iltifâti ilâ-ğayrihi*” ḳavl-i şerîfi üzre bu gûne mütekellim, ya‘nî

²⁸³ dil-pezi: -E

²⁸⁴ “*istikşâren li-‘amelike ve isti‘zâmen li-hukuki'llâhi ta‘âlâ*” deyü buyurdıkları Hâzret-i Kâzî'nîniñ ta‘bîrinden evzâḥ u ebyendir. Gerçi Hâzret-i Kâzî'nîniñ “*istikşâren li-‘amelike*” ta‘bîri “*isti‘zâmen li-hukuki'llâhi*” olduğunu mütezammındır. Yine Mevlânâ-yı müşârün ileyhiñ. Bu satırlar karalanmış.

²⁸⁵ Burada “ya‘nî şaḥa-i sarây-ı nebâhat-i zât-ı muḳaddesi cârüb-ı ferrâş-ı mazmûn-ı ‘li-yagḥîra leke'llāhu mâ-taḳaddem min-zenbike ve mâ-te‘eḥḥar’ ile pāk u muṭaḥhar iken” kısmı yazılıp üstü çizilmiş.

²⁸⁶ Dilediğinizi yapın, çünkü ben sizi affettim. (Buhari, Tevhid/35)

²⁸⁷ Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. (Tevbe 9/100)

²⁸⁸ cemîlelerinde: ḥamîdelerinde T

²⁸⁹ Rabbim beni terbiye etti.

²⁹⁰ ‘add eylemekle: ‘add ve E

²⁹¹ zebân-ı mu‘ciz-beyân-ı ... olurdu: gâh zebân-ı mu‘ciz-beyân-ı faḥr-ı ‘âlemden “ve mâ ene illâ beşerün mişlûküm” [Ben de sizin gibi sadece bir insanım.] câri olurdu T

²⁹² “mâ ‘arafnâke ḥaḳḳa ma‘rifetik” -T

gölşen-i pür-bahâr-ı ma'nâsında îzâh için 'andelîb-i 'anberîn-[T12b]minkâr-ı kâlemi bu zemzeme-i dil-keş-i ta'bîr ile müterennim olmuştur ki, **Mesnevî**:

Ey birâder bî-nihâye dergeh'ist

*Der-her ân çi mî-resî bi'llâh me'ist*²⁹³

maзмûn-ı şerîfî üzre²⁹⁴ merâtib-i seyr ila'llâh gayr-ı mütenâhiye olduğu gibi merâtib-i 'irfân dahi mütefâvit olup her bir mertebeniñ fevkinda bir mertebe-i uhûrâ olmağla²⁹⁵ bi-haseb-i tefâvüt-i merâtibü'l-'irfân merâtib-i 'ibâdet ve ma'rifet 'azamet-i ma'bûd üzre müteferri' olan tezellül dahi mütefâvit olup pes imdi bir bende-i salik²⁹⁶ meded-kârî-i reh-nümün-ı lutf-ı ezelî ve dest-yârî-i hâdî-i tevfiq-i lem-yazelî ile kaç'-ı merâtib ve tayy-ı menazil eyledikde her menziline ki nâzil ve her mertebeye ki vâsıl ola, menzil-i pîşîne hâlâ kâ'im olduğu makâma nisbet münhaţ²⁹⁷ görünmekle makâm-ı evvelde olduğunu takşîre haml idüp istiğfâr ederler. **Şî'r**:

Âşiyân ez-günâh tevbe künen

*Ârifân ez-'ibâdet istiğfâr*²⁹⁸

Bu tevcîh-i vecîh nazm-ı şerîf-i “ve'stağfirh” maзмûn-ı “istegfiri'llâhe li-nefsik” mecrâsına cârî olduğu takdîrcedir. Ammâ eğer ma'nâ-yı latîf-i âyet-i kerîme “istegfiri'llâhe li-zenbi ümmetik” demek olursa tevcîhe ihtiyâc kalmaz. Zîrâ ol şefî'-i rûz-i mahşer olan Hâzret-i [T13a] hayru'l-beşer şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem zenb-i ümmet²⁹⁹ için istiğfâra me'mûr olduğu merhûm-ı müşârûn ileyhiñ³⁰⁰ tefsîr-i *Envâru't-Tenzîl* üzre hâşiye-i garrâsında mestûrdur. Lakin bu ma'nâya hamlı temrîz eylemişlerdir. Nitekim sâlâr-ı muhakkiķîñ Kâzî Beyzâvî,³⁰¹ “ve kîle istegfir li-ümmetik”³⁰² deyü ta'bîr buyurmuştur.³⁰³ Hâtır-ı kesîre bu lâyiğ ve tab'-ı nûkte-pezîre bu sâniğ oldu ki Şeyh-zâde merhûmuñ hülâşa-i mezâmîn-i kelimâtı Hâzret-i fahr-ı cihân şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem [E24b] cürm ü 'işyândan beri iken istiğfâra me'mûr olduğunun vechi vücûd-ı şerîfleri yevmen fe-yevmen belki ânen fe-ânen kisb-i kemâlde müterakķî vü ziyâde ve âfîtab-ı

²⁹³ Kardeş, sonsuz dergâh vardır, hangisine varırsan Allah oradadır.

²⁹⁴ maзмûn-ı şerîfî üzre: -E

²⁹⁵ bir mertebeniñ fevkinda bir mertebe-i uhûrâ olmağla: pes T

²⁹⁶ Şeyh-zâde Hâzret-i Kâzî'niñ ... [T12b] ... salik: T (E nüshasında bu kısmın üstü çizilmiş.)

²⁹⁷ münhaţ: fûrûter T

²⁹⁸ Günahkârlar günahlarına, arifler ise ibadetlerine tevbe ederler.

²⁹⁹ zenb-i ümmet: günah-ı ümmet T

³⁰⁰ merhûm-ı müşârûn ileyhiñ: merhûm-ı mezbûruñ. T

³⁰¹ sâlâr-ı muhakkiķîñ Kâzî Beyzâvî: Hâzret-i Kâzî E

³⁰² Ümmetin için mağfîret dile, denildi.

³⁰³ “İmdi ümmet-i merhûme keşîre olduğca muktezâ-yı tıynet-i beşeriyye üzre kesret-i zünûb olmağla istiğfâr evceb u ehemm oldu” yazılıp üstü çizilmiş.

şân-ı şerîfi gittikçe işrâk u ziyâda olmağla her bir güzâr eyledükleri makâm u mertebeleri vâsıl oldukları rütbe-i ‘âliye ve menzile-i sâmiyelerine nisbet fûrûter³⁰⁴ görünmekle ke-
enne takşîr eylemiş olmağla istiğfâra me’ mûr olmuş olur. Bu takdîrce emr bi'l-istiğfâr³⁰⁵
ol hâzretiñ gâyet-i irtifâ‘-ı celâlet-i şân ve kemâl-i ‘ulüvv-i nebâhet-i kudretine³⁰⁶ dâldır.
Bu nazm-ı şerîfde *taqdîmu't-tesbîh ‘ale'l-ḥamd ve taqdîmu'l-ḥamd ‘ale'l-istiğfâr*³⁰⁷
hâlîkden hâlkâ ‘alâ-ṭarîkatî'n-nüzûl vâkî‘ olmuşdur. Tavzîh-i ma‘nâ-yı tefsîr³⁰⁸ ve tebyîn-
i fehvâ-yı ta‘bîrimiz budur ki Hâzret-i dâdâr-ı cihân-âferîniñ celle şânühü³⁰⁹ şıfât-ı
kerîmesi selbiyye vü şübütiyyeye munḥaşıra olub selb ise îcâb üzre muḳaddemdir. İmdi
tesbîh şıfât-ı celâl olan şıfât-ı selbiyyeye işâretidir. Tahmîd şıfât-ı ikrâm olan şıfât-ı
şübütiyyeye işâretidir. Sultân-ı serâ-perde-i eḥaddiyyetden³¹⁰ zât-ı muḳaddesini evvel
şıfât-ı selbiyye sonra şıfât-ı³¹¹ **[T13b]** şübütiyye ile tavşîf u cemî‘-i şıfât-ı kemâliyyet ile
ma‘rifet u ta‘rîfine âfitâb-ı cihân-arâ-yı risâlete fermân-ı ilâhi vârid olduğdan şoñra taleb-
i âmirziş-i gaffâra ya‘nî istiğfâra emreyledi. Zîrâ istiğfârda rû‘yet-i kuşûr-ı nefis ve rû‘yet-
i vücûd-ı Hâḳḳ daḥî Cenâb-ı vâhibu'l-‘atâyâ ve gâfiru'l-ḥaṭâyâdan nefse ekmel u aşlaḥ
olanı taleb vardır.³¹² Bu ṭarîḳ ise³¹³ ya‘nî mü‘eşşirden eşere nüzûl eşref-i ṭuruk-ı sāyirîn
[E25a] ve ecell-i mesâlik-i sâlikîndir. Zîrâ sâlikân-ı ṭarîḳ-i Hâḳḳ'ıñ mesîrlerinde iki ṭarîḳ
olub anlardan ba‘z-ı dîdever “*mâ ra’eytu şey’en illâ ra’eytu’llâhe ba’dehu*”³¹⁴ derler.
Ba‘zı ‘âlî-naẓar u şaḥîb-başar “*mâ ra’eytu şey’en illâ ra’eytu’llâhe kablehu*”³¹⁵ derler.
Hîç³¹⁶ şekk yokdur ki mü‘eşşirden eşere nüzûl eşerden mü‘eşşire şu‘üddan pâye-i a‘lâdır.
Zîrâ aşl ile fer‘ üzre istidlâl fer‘ ile aşl üzre istidlâlden aḳvem u aḳvâdır.³¹⁷ İmdi bu eşref-
i cümle-i³¹⁸ ṭarîḳ ekrem-i hâlkına ḥalîk olmağla sülûkune me’ mûr olmuşdur. Nükte-senc-

³⁰⁴ fûrûter: pester T

³⁰⁵ emr bi'l-istiğfâr: “*fe-innî le-estağfiru fi'l-yevmi mi’ate merretin*” ḥadîs-i şerîfi T

³⁰⁶ celâlet-i şân ve kemâl-i ‘ulüvv-i nebâhet-i kudretine: iclâl ve kemâl-i ‘ulüvv-i şânına E

³⁰⁷ *Tesbihi hamdin önüne geçirmek, hamdi de istiğfarın önüne geçirmek*

³⁰⁸ tefsîr: -T

³⁰⁹ celle şânühü: -T

³¹⁰ selb ise îcâb üzre muḳaddemdir. ... Sultân-ı serâ-perde-i eḥaddiyyetden: -T

³¹¹ evvel şıfât-ı selbiyye şoñra şıfât-ı: şıfât-ı selbiyye vü E

³¹² tavşîf u cemî‘-i şıfât-ı kemâliyyet...taleb vardır: tavşîfe ba’dehu taleb-i âmirziş-i gaffâra, ya‘nî istiğfâra
ki rû‘yet-i kuşûr-ı nefis ki rû‘yet-i vücûd-ı Hâḳḳ daḥî Cenâb-ı vâhibu'l-‘atâyâdan nefse aşlaḥ u
ekmel olanı taleb vardır. Sultân-ı sera-perde-i eḥaddiyyetden âfitâb-ı cihân-arâ-yı risâlete fermân-ı ‘âlî vârid
olmuşdur. T

³¹³ ise: ya‘nî T

³¹⁴ *Sonrasında Allah’ı görmediğim hiçbir şey görmedim.*

³¹⁵ *Öncesinde Allah’ı görmediğim hiçbir şey görmedim.*

³¹⁶ hîç: -E

³¹⁷ fer‘ üzre ... aḳvem u aḳvâdır: teba‘ üzre istidlâl teba‘ ile aşl üzre istidlâlden aḳvâdır E

³¹⁸ cümle-i: T

i fehhamā feylesof-ı ‘allāme ‘İşāmu'd-dīn ‘aşşamehu'llāhu min-elemi yevmi'l-kıyame buyurmuşdur ki vech-i taqdīmu't-tesbīh ve't-temhīd³¹⁹ ‘ale'l-istiğfār ta‘līm-i edeb-i du‘adır ki mes‘ulün ‘anh üzre cevāhir-i taḥiyyāt-ı vāfire ve le‘ālī-i-i ta‘zīmāt-ı mütekāşīre nişar olmazdan muḳaddem füc‘eten bir şey’ su‘al eylemeye. Fi'l-ḥaḳīka³²⁰ ba‘z-ı üdebānıñ müşennefāt-ı mu‘tebelerinde müṭāla‘a olunur ki bir pādīşāh-ı [T14a] zi-şān yāḥūd bir vezīr-i āşaf-mekāna ruḳ‘aların ‘unvān-ı belīg-i şenā ile mu‘anven ve pirāye-i sitāyiş ile müzeyyen kılmayınca ‘arz-ı ḥal ve gevher-i müdde‘āyı nihāde-i ṭabaḳçe-i maḳāl eylemezler. *Allāhu Te‘ālā a‘lemu bi-ḥaḳīkatil-ḥāl*³²¹

“*Innehu kāne tevvebā*” Şāhibu'l-Keşşāf bu āyet-i kerīmeniñ tefsīrinde bu gūne güher-keş-i rişte-i ta‘bīr olmuşdur ki³²² ezmine-i māziyede mükellefīni ḥalk eyleyelden ya‘nī bār-ber-düş-ı teklīf olanlar cāme-hāne-i irāde-i ‘aliyyede puşānīde-i [E25b] ḥil‘at-ı ḥilkāt olaldan Cenāb-ı Kibriyāsından istiğfār eyleyeler ki³²³ mübālağa ile anlara tevbe-peżīr olmuşdur. Pes imdi her müstağfire lāzımdır ki müstağfirīn-i pīşīn sofrā-i ḥvān-ı bī-dirīğ-i luṭf-ı Raḥmāniyyeden deryūzeger-i nevāle-i mağfiret olanda bāligen mā-beleğ nā‘il-i nevāle-i maḳşūd olduğı gibi kendü daḥi ol dergāh-ı raḥmet-penāhdan³²⁴ keşret-i günāhına nigāh edüp bīm-i³²⁵ dūr-bāş-ı ye’isle pes-mānde-i ḳafile-i ḥaybet olmayub **Mısra’:**

*Hāşā ki zi-dergāh-ı tu nevmīd şevem*³²⁶

zemzemesiyle³²⁷ ‘atā-cū-yı ‘ināyet-i³²⁸ mağfiret olanda nā‘il-i maḳşūd ve fā‘iz-i maṭlūb ola. Mevlānā ‘allāme-i Rūmī tercümān-ı kelām-ı ḳayyūmī Ebu's-su‘ūd daḥi bu āyet-i kerīmeniñ tefsīrinde mükellifīni teşrīf-pūş-ı vüçüd eyleyelden berü ḳabūl-i tevbelerinde mübālīg olmuşdur deyü buyurmuşdur.³²⁹ Şāhibu'l-Keşşāf kendü³³⁰ mezhebi üzre ser-

³¹⁹ ve't-tahmīd: -E

³²⁰ taleb eylemeye. Fi'l-ḥaḳīka: su‘al eylemeye E

³²¹ *Allāhu Te‘ālā a‘lemu bi-ḥaḳīkatil-ḥāl*: -T; *Allah hallerin içyüzünü en iyi bilendir*.

³²² “Şāhibu'l-Keşşāf” yazılıb üstü çizilmiş.

³²³ Kibriyāsından istiğfār eyleye ki: Kibriyāsında isti‘āb u istiğfār eyleyeler T

³²⁴ raḥmet-penāhdan: ‘aliyyeden T

³²⁵ nigāh edüp bīm-i: bakmağla E

³²⁶ *Hāşā ki zi-dergāh-ı tu nevmīd şevem*: *Hāşā ki şevem zi-derkehet maḥrum E*; *Haşa ki senin kapından eli boş döneyim*.

³²⁷ Zemzemesiyle: niyāzı ile T

³²⁸ ‘ināyet-i: -T

³²⁹ Mevlānā ‘allāme-i Rūmī...buyurmuşdur: -T

³³⁰ kendü: -T

rişte-i taleb-i³³¹ âmirziş-i amirzkârî mevķûf-ı istiğfâr olduğuna muvâfık tefsîr eyleyüb ammâ nihârîr-i ekber³³² Mevlanâ Ebu's-su'ûd³³³ mezheb-i eslem ve meslek-i aķvem-i ehl-i sünnet üzre mükellifîn perde-nişîn-i nihân-hâne-i 'adem iken cılve-ger-i sâha-i **[T14b]** vücûd eyleyelden anlarıñ qabûl-i tevbelerinde mubâlig olmuşdur. Ya'nî anlara ifâza-ı mağfîret-i qalaķda mubâlig olmuşdur.³³⁴ H'vâh anlar ol günâhdan rû-gerdân olub ru-be-râh-ı istid'â-yı mağfîret olsunlar, h'vâh muktezâ-yı fıtrat-ı beşeriyye ile âlûde-i hevâ vü heves iken sâķî-i bezm-i rûzgârdan sâgar-ı³³⁵ zehr-âbe-i fenâ tecerru' eylesünler. **Şi'r:**

*Murğ-ı nefis ender-hevâ-yı ma'şiyet ne'ğşûde bâl
'Afv-ı ü şâhîn-i rahmet râ ber-ân endâhte* ³³⁶

*Şüsten-i levh-i güneş düstür-ı ebr-i rahmet'est
Ver ne seyl-i eşk-i 'özü ü âb-ı istiğfâr hest* ³³⁷

[E26a] Ammâ Hâzret-i Kâzî'nin³³⁸ Hâķķ Te'âlâ mükellifini³³⁹ maţmûra-i 'ademden ma'mûre-i vücûda götürüb hil'at-bahş-ı hilķat olaldan dergâh-ı rahmet-penâhından deryûze-i mağfîret eyleyen tehî-kâse-i tã'at olanlara lâ-büdd nevâle-bahşterîn-i 'inâyet ü mağfîret³⁴⁰ oldu deyü ta'bîr buyurduķlarınıñ vechi beyânında şahîfe-i hâtıra bu mezâmîn-i bedî'a bu güne mürtesem ve rişte-i bârîk-i fikre bu cevâhir-i ma'ânî bu tarzâ muntazam olur ki şîğa-i kelime iktizâsıyla tevbelerin mubâlağa ile rütbe-i qabûle i'lâ buyurmaķları vücûd-ı istiğfâra mevķûf demek ola.³⁴¹ Ya'nî gerçi çemen-i³⁴² pejmürde-i ma'şiyet reşha-i bârân-ı gufrân ile muţarrâ olur.³⁴³ Lakin müstağraķ-ı baħr-ı

³³¹ taleb-i: -T

³³² muvâfık tefsîr eyleyüb ammâ tahrîr-i ekber: göre tefsîr eyleyüb E

³³³ 'aleyhimu'r-rahme: -E

³³⁴ Ya'nî anlara ifâza-ı mağfîret-i qalaķda mubâlig olmuşdur: -E

³³⁵ fıtrat-ı beşeriyye ile ... rûzgârdan sâgar-ı: hevâ ile âlûde-i âlâyiş-i hevâ iken sâķî-i bezm-i ecelden T

³³⁶ *Nefis kuşu günah göğünde henüz kanat açmamışken onun affı rahmet şahinini ona saldırmış.* (Örfî-i Şîrâzî)

³³⁷ *Şüsten-i levh-i güneş düstür-ı ebr-i rahmet'est / Ver ne seyl-i eşk-i 'özü ü âb-ı istiğfâr hest* (Der-kenar): -T; *Günah sayfasını yıkamak rahmet bulutunun özelliğidir; yoksa pişmanlık gözyaşı seli ve istiğfar suyu var.* (Örfî-i Şîrâzî)

³³⁸ Ammâ Hâzret-i Kâzî'nin: Hâzret-i Kâzî Beyzâvî'nin T

³³⁹ "hâķ eyleyelden istiğfâr ya'nî" yazılıp üstü çizilmiş.

³⁴⁰ ü mağfîret: -E

³⁴¹ mevķûf demek ola: ta'lîk u tevķîķ değildir. Muţlakâ ifâza-i qabûlü vücûd-ı istiğfâra tevķîf değildir. T

³⁴² çemen-i: sebze-i T

³⁴³ muţarrâ olur: tarâvet T

bī-pāyān-ı mağfîret olmak tevbeye mevķūfdur demektir. Nitekim Qur'ān-ı Kerīmu's-şānda³⁴⁴ ism-i celīl-i ġaffār³⁴⁵ vāķi' olanda 'ādet-i kerīmeleri ve de'b-i şerīfleri “*li-men-tābe*”³⁴⁶ ile taķyīd buyurmaķdır. Bu āyet-i kerīmeniñ tefsīri ma'nā-yı tevbeyi bilmege vābeste, ya'nī bu şāhid-i ĥacle-i lā-raybīniñ cilve-ger-i sāhet-i beyān olması bu mühimmiñ ĥuşūlüne peyveste olmağla şeb-dīz-i ĥāme 'arşa-i beyāna bu gūne icāle kılınur ki feylesof-ı rabbānī 'allāme-i Devvānī ĥaddesa'llāhu sırrehu buyurmuşdur ki “tevbe” lūġatde muṭlaķā “rücū” olub eğer Cenāb-ı aķdes-i kibriyāya istinād eylerse **[E26b]** tevbeden murād Ĥaķķ Te'ālā'nıñ ni'met ü luṭf ile bende üzre rücū'ı olur. Ya'nī bende-i ġünāĥkāriñ şaĥā'if-i cerā'im-i bī-pāyānına ĥāme-keş-i 'afv olub ifāza-i ni'am u eltāf eylemeği şūret bulur. Eğer bunuñla bende muttasıf olursa bendeniñ ma'şiyetden rücū'ı murād olur. Ammā şer'-i şerīfde ma'şiyet üzre min-ĥayşü hiye ma'şiyet nedāmet daĥi ķādir olduğu taķdīrce bir daĥi işlememek üzre 'azm-i cürm eylemekle fi'l-ĥāl ıķlā'-ı ma'şiyetden 'ibāretdir. İmdi kayd-ı ma'şiyetden fā'ide mübāĥāt u mendübāt u vācibāt üzre olan nedāmeti iĥrācdır. Kayd-ı ĥayşiyetden fā'ide şirb-i ĥamr üzre ma'şiyet olduğundan olmayub belki şudā' ve fıķdān-ı 'aķl ve iĥlāl-i māl gibi nice mezārr-ı dünyeviyyeden iĥtirāzen olan nedāmeti iĥrācdır. Fi'l-ĥāl ıķlā' kaydından fā'ide fi'l-ĥāl ma'a'l-iştiġāl nedāmet u 'azmı iĥrācdır. Kayd-ı 'azmdan fā'ide ma'şiyete ķādir olduğü taķdīrce bir daĥi işleমেeğe 'azm eylemeyüb lakin mā-mezāya olan nedāmeti iĥracdır. Ba'zı müşikāfān-ı 'ulemā ĥuķūķ-ı nāsda redd-i mezālimi şart eyleyüb ta'līl eylediler ki fi'l-ĥāl ıķlā' bi-dünihi olmaz. Zīrā devām-ı ġaşb ġaşbdır. Ba'zı muĥaķķiķiñ daĥi redd-i mezālimi bi-re'sihi vācib olub tevbede medĥali yokdur deyü buyurmuşdur. Ba'zı 'ulemā daĥi 'amel eyledüğü ma'şiyete 'avd eylemeyüb işledüğüne nedāmet üzre müstedīm ola **[E27a]** demişdir. Lakin bizim katımızda bu iki zikreyledüğümüz ĥuşūl-i tevbede şart deġildir. İntehā kelāmuhu. Mevlānā Şeyĥzāde Ĥazret-i Kāzī'nıñ “*li-meni'staġfera müz ĥalaķa'l-mükellifīn*” ħavl-i şerīflerine bu gūne ilbās-ı libās-ı ta'bīr eyleyüb bu tarzā ķalem-i mu'ciz-raķam-ı ĥüsn-i edā ile şaĥīfe-i beyāna taĥrīr eylemişdir ki “*kāne*” bu maķāmda kendü fā'iline tā mükellifini ĥāķ eyleyelden istimrār-ı şübūt-ı ĥabere delālet içündür. İmdi bir cenāb-ı 'ālīniñ ki ķār-ġāh-ı şıfāt-ı ķadīmesinde perniyān-ı şān-ı şerīfi bu minvāl-i 'ināyet üzre mensüc ola. İmdi seniñ şāhid-i istiġfārıñı āyīne-i ķabüle muķābil ve ālāyiş-i 'işyāndan āb-ı nāb-ı 'afv ile dāmān-ı vücūduñu pāk eyleyüb rütbe-i 'ulyā-yı

³⁴⁴ Kerīmu's-şānda: 'Azīmu's-şānda T

³⁴⁵ ġaffār: ġafūr. T

³⁴⁶ “...tevbe eden...” (Taha 20/82)

mağfirete i'tilāya kâbil eylemez mi? Mefhûm-ı âyet-i şerîfe Hakk Te'âlâ'nın zamân-ı mâzîde tevvâb olmasına delâlet eyleyüb hâl u istikbâlde tevvâb olmasına ne keyfiyyet ile delâlet eder deyü âyine-i hâtıra 'arız olan gubâr-ı tîre-i vehm-i bî-tâ'il Hâzret-i Kâzî'nin bu ta'bîr-i dil-pezirî ile zâ'il olur. Şerh-i 'Akâ'id-i Nesefiyye'de³⁴⁷ 'allâme-i Teftâzânî³⁴⁸ da bu güne güher-peyvend-i 'ıkd-i ma'ânî olur ki Eşâ'ire³⁴⁹ katında 'ilm u kudret u hayât gibi şîfât-ı kerîme-i zât-ı bî-çünî bi-zâtihi kâime olup ammâ şîfât-ı hamîde- ef'âl-i celîlesi [E27b] hâdiş ya'nî zât-ı pâki ile gayr-ı kâimedir. Lakin 'allâme-i müşârûn ileyh rahmetu'llâhi 'aleyh Hakk Te'âlâ'nın cemî'-i şîfât-ı cemîlesi kadîme olup bunların kıdeminden mesmû'ât u mubşîrât ve sâ'ir maḥsûsâtın kıdemi lâzım gelmez. Zîrâ ihyâ vü imâte ve sâ'iri şîfât-ı kadîme olup nihâyet her birinin müte'allikâtı hâdisedir. İmdi Eşâ'ire bu şîfât-ı mezkûre için izâfât ü şîfât-ı ef'âldir deyü zu'm eyledükleri gibi değildir deyü buyurmuştur. Fi'l-hakîka Hakk Te'âlâ'nın şîfât-ı kadîmesinin zuhûru mevķûf-u mezâhir olduğundan bâlâ-yı bî-hemtâ-yı zât-ı muḥaddesi sâhe-i vahdet-sarây-ı ezelde câme-i bâlâ-zîb-i şîfât-ı celîle-i tevvâbiyyet ile mülebbes olmamak lâzım gelmez.³⁵⁰ Nûkte-sencân-ı ma'ânî-i tenzîl ve daḳîka-fehmân-ı esrâr-ı tefsîr ve te'vîlden [T15a] mu-şikâf-ı ḥurde-bîn Mevlânâ 'İşâmu'd-dîn muḥtezâ-yı sibâka nazar bu nazm-ı şerîfde “*innehu kâne ġaffâren*” vâkı' olmayub³⁵¹ kelime-i ṭayyibe-i tevvâb iḥbâr olunmaḳda³⁵² vücûd-ı istiġfâr³⁵³ ḥuşûl-i tevbe ve nedâmete merbûṭ ve 'adem-i 'avde âheng ü 'azîmiyete maḳrûn olmaġa menûṭ olduğuna 'arîf-i nebîh³⁵⁴ olanlara tenbîh vardır buyurmuştur.³⁵⁵ Maḥremân-ı esrâr-ı Kur'âniyye muḥteremân-ı bârgâh-ı kurb-ı subḥâniyyeden Mevlânâ Şeyḥ-zâde *enâlehu'llâhu ile'l-ḥüsnâ ve ziyâde*³⁵⁶ buyurmuştur ki³⁵⁷ Hakk Te'âlâ'nın şîġa-i mübâlaġa

³⁴⁷ Necmeddin en-Nesefî'nin akaide dair risâlesine Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerh.

³⁴⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390). Çok yönlü bir âlim. Teftâzânî, Selef ekolüne yer vermeden kendi döneminde Ehl-i sünnet mezhebinin iki ana kola ayrıldığını, İmam Mâtürîdî ekolünün Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'den önce bulunduğunu, kendi zamanında Horasan, Irak, Şam vb. yerlerin büyük çoğunluğunda Eş'ariyye, Mâverâünnehir'de ise Mâtürîdiyye anlayışının yaygınlık kazandığını belirtmiş, bu iki grup arasında görüş ayrılıkları çıkmakla birlikte birbirlerini bid'at veya dalâletle suçlamadıklarını vurgulamıştır (Özen, 2011: 40/299).

³⁴⁹ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) tarafından kurulan kelâm mektebi.

³⁵⁰ [E26a] ... Bu âyet-i kerîmenin tefsîri mana-yı tevbe-yi ... [E26b] ... [E27a] ... [E27b] ... gelmez: -T (E26a'nın başlarından E27b'nin ortalarına kadarki kısım T nüshasında yoktur).

³⁵¹ olmayub: olmadığında T

³⁵² kelime-i ṭayyibe-i tevvâb iḥbâr olunmaḳda. -T

³⁵³ istiġfâr: mağfiret T

³⁵⁴ nebîh: âġâh T

³⁵⁵ tenbîh vardır buyurmuştur: işâret-i 'âliyye vardır deyü buyurmuştur. T

³⁵⁶ *Allah onu güzel mükâfaatlara ve daha fazlasına nail eylesin.*

³⁵⁷ buyurmuştur ki: -E

ile tevvāb olduğunu ma'nāsı ya'nī bu āyet-i kerīmeniñ 'ināyet-nāme-i neḥvāsı qabūl-i tevbe Cenāb-ı Kerīm'inden keşīru'l-vuḳū' olub **[E28a]** tā'ibiniñ perend-i tevbesin nām-zed-i naḳş-i tamgā-yı qabūl etmekde mübālağa eyler demekdir daḥi³⁵⁸ bu kelime-i ṭayyibede nesīm-i 'ināyet-şemīm-ı nev-bahār-ı luṭf-i yezdāniden çemenzār-ı ümmīd-i günāhkārana gül-feşānī-i beşāret olduğuna işāret-i 'aliyye-i subḥāniyye³⁵⁹ vārdır ki her bār³⁶⁰ bir bende-i çeşm-beste-i ḡaflet neşve-i şahbā-yı cehāletden³⁶¹ güzergāhında tīşe-i mekr-i şeyṭān ile kende olan çāh-ı teng ü tār-ı ma'şiyete fütāde olduğca kemend-i necāt-baḥş-ı tevbeye istimsāk eyleyüb kendüyi ol çāh-ı 'amīḳu'l-ḡavr-ı ma'şiyetden ḥalāş eyleye. Ya'nī her gāh şayyād-ı hevādan murḡ-ı dili dāne-çīn-i heves olmaḡla bu zirā'atgāh-ı fenāda³⁶² giriftār-ı dām-ı girih-gīr-i günāh olanda şafīr-i dil-keş-i tevbe vü istiḡfār ile istiḡāşe eyleyüp vücūdunu ol dām-ı pür-pīç-i belādan rehā kıla fī'l-vāḳi' gümgeşte-i bādiye-i ḍalālet ve ser-gerdān-ı beyābān-ı ma'şiyet olub zemzeme-i sūz-nāk-ı tevbe vü nedāmet ile giryān³⁶³ ve terāne-i sīr-āheng-i istiḡfār u inābet ile **[T15b]** nālān olan günāhkār-ı şūrīde-ḥālīñ gūş-ı hūşına hemīşe küngüre-i bālā-ḥāne-i luṭf-ı ezelī ve gūşe-i bām-ı 'afv-ı lem-yezelīden bu nevā-yı³⁶⁴ rāḥat-resān ve bu nidā-yı tesliyet-baḥş-ı ṭanīn-endāz-ı beşāret olmuştur. **Rubā'ī:**

Bāz āy bāz āy her ān çi hestī bāz āy

Ger kāfir u gebr u put-perestī bāz āy **[E28b]**

İn dergeh-i mā dergeh-i nevmīdī nīst

*Şad bār eger tevbe-şikestī bāz āy*³⁶⁵

İlāhī biz āteş-i ciger-sūz-ı ma'şiyet ile tefsende-leb-i bādiye-i āteşin-i ḍalālet olan günāhkārlara bedreḳa-i hidāyetiñ reh-nümā-yı ser-çeşme-i āb-ı ḥarāret-nişān-ı tevbe vü tefvīḳ eyleyüb zülāl-i ḥayāt-baḥş ile sūzīş-i dil-i pür-tāba teskīn-i tesellī³⁶⁶ yetür ve ifāzā-i şehāb-ı nev-bahār-ı 'ināyetiñle ser-zemīn-i derūnı ṭarāvet-peżīr-i şalāḥ u takvā eyleyüb ezhār-ı büyā-yı 'irfān u vaḥdet ve envār-ı gün-ā-gün-ı itḳān u ḥikmet yetür; āmīn yā

³⁵⁸ Hakk Te'ālā'nın şīğa-i mübālağa ile tevvāb ... etmekde mübālağa eyler demekdir daḥi: -T

³⁵⁹ subḥāniyye: ḳuddusiyyet T

³⁶⁰ bār: gāh. T

³⁶¹ cehāletden: cehālet ile ser-mest iken T

³⁶² fenāda: bī-beḳāda T

³⁶³ tevbe vü nedāmet ile giryān: nedāmet ve T

³⁶⁴ nevā-yı: nidā-yı T

³⁶⁵ Gel, ne olursan ol yine gel. İster kāfir ister putperest ol yine gel. Bizim dergāhımız ümitsizlik dergāhı değildir. Bin kere tövbe ettiysen de gel. (Mevlana Celaleddin Rumi)

³⁶⁶ teskīn-i tesellī: teskīn T

mu‘în.³⁶⁷ Ecille-i müfessîrinden Şahîbu'l-Keşşâf ve Hâzret-i Kâzî Beyzâvî ve efâzıl-ı müte‘ahhîrinden Mevlânâ Şeyhu'l-İslâm ve'l-müslîmîn Ebû's-Su‘ûd ‘aleyhimu'r-raḥme ve'r-rıdvân her sûre-i kerîmeyi tefsîr eyledikden sonra ol sûre-i şerîfenin³⁶⁸ fezâ‘iline müte‘allık bir hadîs rivâyet buyurmuşlar.³⁶⁹ Bu fakîr-i kalîlu'l-bîdâ‘a ve keşîru'l-îdâ‘a, **Şi‘r:**

Cüyende-i feyz-i lâ-yezâlî

*Ser-mest-i süḥan Hüseyin ‘Âlî.*³⁷⁰

daḥi anlara iktidâ, ya‘nî muktezâ-yı ‘ulüvv-i himmet ve mücib-i ıtlâk-ı feyz-i Rabbü'l-‘izzet ile anların **[T16a]** ridâ-yı teşebbühleri ile irtidâ eyleyüb bu sûre-i şerîfeyi elfaz-ı pâkîze-i Rûmîyâne ile³⁷¹ tefsîr ya‘nî bu nev-‘arûs-ı hacle-i lâ-raybîyi elbise-i fâhîre-i ta‘bîr ile ârâmîde kıldıktan sonra sâk-ı belagat-mesâk-ı ihtitâmına bir ‘ıkd-i gevher-rîz-i³⁷² girân-ḳadr-i hadîs ile revnaḳ-efrûz-ı ḥüsn ü bahâ oldu. Hâzret-i sultân-ı serâ-perde-i “levlâk”³⁷³ ve dârâ-yı dârü'l-mülk-i **[E29a]** “ve mâ-erselnâke” ‘aleyhi efḍalü’s-şalât ve'l-ekmelüt-taḥiyyâtdan nigâşte-i şahîfe-i ‘ibâret ve raḳam-zede-i ḥâme-i güher-bâr-ı rivâyetdir ki³⁷⁴ “Men ḳara‘e sûrete’n-Naşri u ‘tiye mine’l-ecri ke-men şehide ma‘a Muḥammed yevme fethi Mekke”³⁷⁵ eğerçi Mevlânâ Tîbî tayyaba’llâhu şerâhu *Kitâbu’l-Ḥulâşa*’da hadîs-i mevzû‘ beyânında buyurmuşdur ki Ebû ‘İsmet Nûḥ bin Ebî Meryem’e fezâ‘il-i Ḳur‘ân-ı Kerîmu’s-şân’da³⁷⁶ sûre-be-sûre³⁷⁷ ‘İkrime’den ki Hâzret-i İbni Abbâs’dan raḳiya’llâhu te‘âlâ ‘anhümâ³⁷⁸ rivâyet eyler deyü nakleyledüğün³⁷⁹ hadîsler size ne tarîḳ ile vuşûl buldu deyî su‘al olundukda gördüm ki nâs Ḳur‘ân-ı Şerîf tilâvetinden fâriḡ olub Fıḳḥ-ı İmâm-ı A‘zam raḳiya’llâhu ‘anh³⁸⁰ ve Maḡazî-i Muḥammed

³⁶⁷ yâ mu‘în: yâ Rabbe'l-‘âlemîn. T

³⁶⁸ şerîfenin: kerîmenin T

³⁶⁹ rivâyet buyurmuşlar: taḥrîr eylemişler. T

³⁷⁰ Cüyende-i feyz-i lâ-yezâlî / Ser-mest-i süḥan Hüseyin ‘Âlî: -E

³⁷¹ elfaz-ı pâkîze-i Rûmîyâne ile: -T

³⁷² ‘ıkd-i gevher-rîz-i: gevherîn-‘ıkd-ı T

³⁷³ Risâletden.

³⁷⁴ “levlâk” ve dârâ-yı ... **[E29a]** ... rivâyetdir ki: risâletden şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem nigâşte-i şahîfe-i rivâyet ki T

³⁷⁵ Kim Nasr suresini okursa ona Muhammed (sav) ile birlikte Mekke fethine katılmış kimsenin sevabı verilir. (Mecmaul Beyan c.10 s.553)

³⁷⁶ Kerîmu’s-şân’da: Ḳur‘ân-ı Şerîf’de. T

³⁷⁷ sûre-be-sûre -T

³⁷⁸ raḳiya’llâhu te‘âlâ ‘anhümâ: -E

³⁷⁹ nakleyledüğüniz. T

³⁸⁰ raḳiya’llâhu ‘anh: -E

bin İshak Hâzretlerine iştiğâl eylediler. Pes hasbeten li'llâh ve t̃aliben li-rızā'ihî³⁸¹ bu eḥādīsî vaż' eyledim deyü buyurduklarından³⁸² beyân eylemişdir. Lakin Mevlânâ Sa'dî Çelebî³⁸³ ki mû-şikāfân-ı muḥakkıķın ve neḳḳādân-ı kelām-ı müteḳaddimîn ve müte'ahḫirîndendir, tefsîr-i *Envāru't-tenzîl* üzre³⁸⁴ ḥāşîye-i ğarrāsında İmām Kurtubî'den bu sūre-i kerîme cemî'ân nüzûl eyleyen sūre-i şerîfeniñ âḫiridir deyü buyurdukları bu ḥadîş-i şerîf zabân-ı mu'ciz-beyân-ı ḥabîb-i Ekrem'den şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem şadır olduğuna muḥtemeldir. Zîrâ [T16a] cā'iz ki bu sūre-i kerîme ki imdād-ı Rabbül'- 'izzet³⁸⁵ ve ifāza-i ni'am-ı fetḥ u nuşreti muḥtevidir, nüzûl eyledikde Hâzret-i Risālet-penāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem³⁸⁶ fazîleti beyânında bu gūne buyurmuş olalar ki³⁸⁷ *Kitābu'l-Hülāşa*'da meşṭürdür ki [E29b] haber üç kısıma münḳasımdır. Kısım-ı evvel taşdîķi vācib olanlardır ki beyne'l-e'imme-i şıḥḥati mübeyyen u müberhen³⁸⁸; kısım-ı şānî tekzîbi vācib olanlardır ki bi-'aynihi³⁸⁹ mevzū' olduğu muşarraḥ u mu'ayyendir. Kısım-ı şālîş sā'ir aḥbār gibi şıdk u kızbe ihtimālî olmağla anda tevaḳḳuf vācib olandır. İmdi mevzū'-ı ma'lūmuñ ḥiç kimesneye rivāyeti ḥalāl olmaz. Meğer mevzū' olduğu beyāna maḳrūn ola. Ammā ol eḥādîş ki bi-'ayniḥā mevzū' oldukları³⁹⁰ ma'lūm olmayub şıdkā ihtimālî ola, tergîb u terḥîbde rivāyeti cā'iz olur. Ḥadîşin mevzū' olduğu ise vāzî'ın ikrārı yāḥūd ikrārı menzilesinde olan ile daḫi ḳarîne-i ḥāl-i rāvî ile ma'lūm olur. Meşelâ nice eḥādîş-i tavîle vaż' olunmuşdur ki vaż'ına rekâket-i elfāz u mā'ānisi delâlet eder.³⁹¹ E'imme-i ḥadîşden İbn-i Şalāḥ 'aleyhi'r-raḥme³⁹² buyurmuşdur ki bu 'aşrda ol kimesne ki vaż'ı ğayr-ı ma'lūm u müdellel iken mevzū'ât deyü iki mücelled kitābında eḥādîş-i keşîre idā'³⁹³ eylemiş. Lāyık olan ol eḥādîşî muṭlaķa eḥādîş-i za'îfe silkine keşîde kıılmaḳ idi. İbn-i

³⁸¹ hasbeten li'llâh ve t̃aliben li-rızā'ihî: t̃aliben li-vechi'llāhi T

³⁸² buyurdukların: buyurduklarından E

³⁸³ Sa'dî Efendi: -E

³⁸⁴ tefsîr-i *Envāru't-tenzîl* üzre: -T

³⁸⁵ Rabb-i 'izzet. T

³⁸⁶ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: 'aleyhi efḍalü's-şalāt T

³⁸⁷ olalar: ola, bu güher-i girân-bahā-yı sūḫan T

³⁸⁸ u müberhen: -T

³⁸⁹ bi-'aynihi: -E

³⁹⁰ bi-'ayniḥā mevzū'ıyyeti: mevzū' oldukları E

³⁹¹ Ḥadîşin mevzū' olduğu ise vāzî'ın ikrārı ... elfāz u mā'ānisi delâlet eder: -T

³⁹² 'aleyhi'r-raḥme: -T; [Hadis İmamlarından İbn Salāḥ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salāhiddîn Abdırrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). Hadis âlimi ve fakih. Kaynaklarda İbnü's-Salāḥ'ın vakarlı, fasih konuşan, takvâ sahibi bir âlim olduğu ve devrin sultanından büyük saygı gördüğü belirtilmektedir. Selefî görüşü benimseyen İbnü's-Salāḥ Kur'an ve hadisleri te'vil etmeyi doğru bulmaz, tartışmalı konulara girmezdi (Kandemir, 2000: 21/198).]

³⁹³ idā': cem'. T

Şalâh'ın ol mü'ellifden murād-ı şerîfî Ebû'l-Ferec İbn-i Cevzî³⁹⁴ Hazretleridir ki fakîh-i Hanbelîyyu'l-mezheb Cemâlü'd-dîn ile mülakḳab vâ'iz-i mu'ciz-beyân bir 'allâme-i zamândır. Hazret-i Ebû Bekir-i Şiddîk raḳıya'llāhu te'ālā³⁹⁵ 'anh [T17a] neslinden olub fûnûn-ı 'adîdede³⁹⁶ teşânîf-i maḳbûlesi vardır. Mecâlis-i va'zda ecvibe-i nâdiresinden *Kitâb-ı Müstazraf* da bu haber-i şihhat-eşer keşîde-i silk-i 'ibâretdir³⁹⁷ ki [E30a] Bağdâd'da Şî'î³⁹⁸ ile ehl-i sünnet arasında³⁹⁹ Hazret-i Şiddîk⁴⁰⁰ ile Hazret-i Murtaẓâ raḳıya'llāhu te'ālā 'anhümâyı mufâzala bâbında⁴⁰¹ nizâ' vâkı' olub bu iki tâ'ife Şeyh-ı mümâ ileyhiñ hükmine⁴⁰² râzı oldılar. Şeyh hazretleri⁴⁰³ minber üzre çıkup bir sâ'il "Eyyühümâ efḍal"⁴⁰⁴ deyü su'âl eyledikde "Efḍaluhümâ men kânet ibnetehu taḥte nikâhihi"⁴⁰⁵ deyüb fi'l-hâl minberden nüzül eyledi ki tekrâr su'âl olunmaya. Pes⁴⁰⁶ bu iki tâ'ife daḥi mücâb u mütesellî oldılar. Ehl-i sünnet dediler ki Hazret-i Şiddîk efḍaldır. Zîrâ kerîmeleri raḳıya'llāhu te'ālā 'anhâ sultân-ı serâ-perde-i risâletiñ 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm perde-nişîn-i harem-serây-ı 'arş-pirâye-i 'işmetleridir. Şî'î dediler ki Hazret-i Murtaẓâ efḍaldır. Zîrâ gevher-i girân-mâye-i baḥr-ı nübuvvat şâh-ı serîr-i vilâyetiñ silk-i nikâhına muntâzamdır. Fikr olunsa ol fâzıl-ı kâmilîñ cevâb-ı müsteṭâbı el-haḳḳ ḡâyet de aḥsen vâkı olmuşdur, ḥuşûsan 'ani'l-bedîha ola. Merḥûm müşârûn ileyhiñ tefâşîl-i aḥvâlî bundan âkdem meded-kârî-i feyz-i Bârî ile be-hem-beste-i rişte-i te'lîf olan *Gül-deste-i Belâgat*⁴⁰⁷ ile müsemma kitâbımızda beyân olunmuşdur.⁴⁰⁸ Çünkü tevḥîk-i rabbânî ile el-minnetu li'llâh gülistân-ı tefsîrden bu deñlü iktiṭâf-ı ezhâr-ı ma'ânî olundu. Demdir ki

³⁹⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201). İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi. Onun ilmî şahsiyetinde dilciliği de önemli bir yer tutar. Devrinin dil âlimi Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî'den Arap dili ve edebiyatı öğrenimi gördükten sonra teorik eserler ve bir divan oluşturacak kadar şiir kaleme almıştır. İbnü'l-Cevzî bir vâiz olarak da ün yapmıştır. Hem vaaz ve irşadın teorisile uğraşarak eserler yazmış hem de heyecanlı vaazlar vermiştir. Kendi ifadesine göre vaazları gayri müslimler üzerinde de etkili olmuş ve her zümreden insana hitap eden vaaz meclislerinde konuşmuştur (Avcı, 1999: 20/543).

³⁹⁵ te'ālā: -E

³⁹⁶ 'adîdede: şettâda T

³⁹⁷ *Kitâb-ı Müstazraf* da bu haber-i şihhat-eşer keşîde-i silk-i 'ibâretdir: -E

³⁹⁸ Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adı.

³⁹⁹ Şî'î ile ehl-i sünnet arasında: Bağdâd'da ehl-i sünnet ve Şî'î beyinde T

⁴⁰⁰ Hz. Ebubekir

⁴⁰¹ mufâzala bâbında: tafzîl eylemekde T

⁴⁰² Şeyh-ı mümâ ileyhiñ hükmine: Şeyh'in hükmine T

⁴⁰³ Şeyh hazretleri: Şeyh mümâ ileyh rahmetu'llâhi 'aleyh T

⁴⁰⁴ "Eyyühümâ efḍal": "Eyyühümâ efḍalü ba'de'r-resûl T

⁴⁰⁵ "Efḍaluhümâ men kânet ibnetehu taḥte nikâhihi": "Efḍaluhümâ men kânet bintuhu fî-beytihi" T

⁴⁰⁶ tekrâr su'âl olunmaya. Pes: -T

⁴⁰⁷ Müellifin kendi eserlerinden biri olduğu anlaşıyor.

⁴⁰⁸ Merḥûm müşârûn ileyhiñ tefâşîl-i ... *Belâgat* ile müsemma kitâbımızda beyân olunmuşdur. -T

şimden şöfra şükûfe-zâr-ı te'vîlden daħi dest-i nâṭıka gül-çîn-i bedâyi'-i leṭâ'if ola.
“*Rabbi şraḥ lî şadri ve yessir lî emri va ḥlul uḳdeten [T17a] min-lisânî yefkahû kavli*”⁴⁰⁹

[E30b] Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm⁴¹⁰

Dîvân-ı 'âlî-şân-ı sultân-ı serâ-perde-i vahdet ya'nî dergâh-ı 'azamet-penâh-ı Cenâb-ı Rabbü'l-'izzetden⁴¹¹ te'âlâ şânühü ve tevâlâ ihsânühü sipehsâlâr-ı enbiyâ ve leşker-keş-i aşfiyâ şalla'llâhu ve sellem 'aleyhi ve zâdehu mecden ve şerefen ledeyhi⁴¹² ḥazretlerine berîd-i kudsi-nüvîd-i ḥayâl-bâl u ḥired-şeh-per-i nâmus-ı ekber 'aleyhi's-selâm ile telkîn-i ümmet ve anlara irşâd-ı râh-ı istikâmet için⁴¹³ bu gûne menşûr-ı 'inâyet-nişân-ı emr-i yezdânî ve ḥükm-i 'atîfet-'unvân-ı vahy-i rabbânî şâdir oldu ki ey leşker-keş-i gâziyân-ı râh-ı dîn ve ey pîşvâ-yı sâlikân-ı minhâc-ı yakîn mehçe-i râyet-i zafer-âyet-i “*ve mâ tevfiķi illâ bi'llâh*”⁴¹⁴ bâlâ-yı sipihr-i bülend-himmete peyveste ve şimşîr-i cihân-gîr-i “*ve me'n-naşru illâ min-'indi'llâh*”⁴¹⁵ miyân-ı câna beste kılub aḥzâb-ı mevfûre-i rüşd ü tevfiķ ü hidâyet ve 'asâkir-i manşûre-i sa'y u taḳvâ vü ṭahâret⁴¹⁶ ile manşûr u muzaffer cihâd-ı aşgardan ki ḥaḳîkatde küffâr-ı ḥaksâr ile muḳâteleden 'ibâretdir. Cihâd-ı ekbere ki merzbân-ı ḥaṭâ-pîşe-i ḥıttâ-i ḥaṭî'ate olan nefsi emmâre-i ser-keş ile muḥarebe vü mücâhededen kinâyetdir, rücû' idüb eşnâm-ı hevâ vü mekr ve telbîs u evhâm-ı bâṭıla-i bî-tâ'île ile ki leşker-i dâlâlet-eşer-i iblîsdir. Mâl-â-mâl olan Ka'be-i kalb-i şerîfi muḥâşara kılan “*izâ câ'e naşru'llâhi ve'l-feth*” ol zamân ki kemîngâh-ı 'inâyet-i ilâhiyyeden 'asâkir-i nuşret-me'âşir-i te'yîdât-ı nâ-mütenâhiye **[E31a]** irişüb aḥzâb-ı şeyṭâniyye olan kuvâ-yı nefsanıyyeyi **[T18a]** şikest u livâ-yı âsuman-fersâ-yı⁴¹⁷ naḥvet u sevreterin pest ü ḥâk-peyvest eyledikde kimin küşte-i şimşîr-i cû' u riyâzet ve kimin giriftâr-ı kemend-i 'ibâdet u tâ'at kılub Ka'be-i dili feth⁴¹⁸ eyledikde ol nazargâh-ı âşâr-ı rahmet-i pür-derkâr ve âyîne-i şûret-i luṭf-ı kirdgârı ednâs-ı eşnâm-ı aḡyârdan taṭhîr u pâk ve ekdâr-ı evşân-ı âmâldan muşaffâ vü tâbnâk eylesin. “*Ve ra'eyte'n-nâse*

⁴⁰⁹ İşimi kolaylaştır. Dilimdeki bağı çöz ki sözümü anlasınlar. (Taha 20/25,26,27,28)

⁴¹⁰ Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm: -T

⁴¹¹ 'azamet-penâh-ı Cenâb-ı Rabbü'l-'izzetden: 'azamet-destgâh-ı Cenâb-ı Rabb-i 'izzetden T

⁴¹² 'aleyhi ve zâdehu mecden ve şerefen ledeyhi: -T

⁴¹³ telkîn-i ümmet ve anlara irşâd-ı râh-ı istikâmet için: -T

⁴¹⁴ Başarım yalnızca Allah'tandır. (Hud 11/88)

⁴¹⁵ Zafer yalnızca Allah katındandır. (Enfal 8/10)

⁴¹⁶ rüşd ü tevfiķ ü ... hidayet: sa'y u taḳvâ vü 'ibâdet ve 'asâkir-i manşûre-i rüşd ü tevfiķ ve hidayet T

⁴¹⁷ âsuman-fersâ-yı: âsuman-sâ-yı T

⁴¹⁸ “feth-i Ka'be-i dil ü teşhîr-i mülk-i âb ü gil” üstü çizilmiş.

yedhulüne fī-dīni'llāhi efvācā” daḥi ey ʔahramān-ı raḥīm-i serā-perde-i mücāhede⁴¹⁹ müşāhede eylesin ki aḥzāb-ı şeytāniyye kuvā-yı nefsāniyye ki⁴²⁰ bundan aḳdem her biri pelās-ı ‘iṣyān-pūṣide ve ḥum-hāne-i tuḡyāndan ṣarāb-ı ṣirret-nūṣide olub ḡāretger-i mülk-i ṣalāḥ ve ḥarāb-sāz-ı kiṣver-i felāḥ idi. Şimdi her biri dāḥil-i ḥıttā-i İslām u gerden-nihāde-i ḥikem-i vācibu'l-imtiṣāl-i vahy ü ilhām olub ḥulle-i girān-māye-i ṭā‘at der-ber ve ‘amāme-i girāmī-i kerāmet⁴²¹ ber-ser, kemer-i ḥulūṣ-ı inkıyād ber-miyān beste vü⁴²² gürūḥ gürūḥ mütefāṣıl u mütevāṣıl ḥalkā-i dīn-i Ḥaḳḳ'a dāḥil ve āramḡāḥ-ı teslīm u inkıyāda vāṣıl olalar. “*Fe-sebbih bi-ḥamdi Rabbike*.” Pes imdi Cenāb-ı nübüvvet-me‘ābın bu deñlü i ‘lā-yı i ‘lām-ı nübüvvet ve ifāza-i feth u nuṣret gibi nice āyāt-ı kerīme ile imdād ve mefāḥir-i ‘aẓime ile i ‘zāz u is‘ād eylediḡi ni‘am-ı celīle **[E31b]** ve elṭāf-ı cemīle üzre perverdīgār ki ḥāmid olduḡuñ ḥālde saña rūzī olan bu feth u pīrūzī te’ṣirāt-ı sa‘y u taṣarruf ve tedbīrāt-ı **[T18b]** cehd u tekellüfden bilmekden nefis-i nef īseñi tenzīḥ eyle ki bu nā‘il olduḡuñ ālā-yı feth u nuṣret ve na‘mā‘-i ḳadr u kuvvet cümle-i tevfiḳāt-ı Rabbāniyye ve te’yīdāt-ı subḥāniyyedendir. Nitekim nazm-ı şerīf-i “*Vemā rameyte iz rameyte*”⁴²³ bu ma‘nāyı müṣ‘ir ve āyet-i kerīme-i “*lā tehdī men aḥbebe*”⁴²⁴ bu fehvāyı muḥbirdir.⁴²⁵ “*Ve’staḡfirhu*” daḥi bu ḡuşāyiṣ-i der-i feth u nuṣret āyīne-i ḥuşülde nümāyiṣ bulmaḳdan vāḳi‘ olan ḥaṭarāt-ı feraḥ u sürūr ve hefevāt-ı neṣāt u ḥubūrdan istiḡfār eyle ki müşāhede-i nāṣır-ı fettāḥa kemāl-i ‘ulüvv-i cāḥ-i ḳurbet ve ḡāyet-i irtifā‘-ı rütbe vü menziletiñe⁴²⁶ nisbet ḥicāb-ı ḳavī ve ḥā‘il-i ma‘nevīdir. Ma‘lūm-ı ṭab‘-ı mü-ṣikāf ve cilveger-i āyīne-i ḳalb-i şāfdır ki herkesiñ zilleti rütbesine nisbet olub “*ḥasenātü'l-ebrār seyyi‘ātü'l-muḳarrabīn*”⁴²⁷ maẓmūnı üzre bize pīrāye-i şahā‘if-i merātib ve ‘unvān-ı dībāce-i şeref-nāme-i mefāḥir u menāḳıb olan bālā-niṣīnān-ı bārgāḥ-ı ḳurb-ı ilāḥī ve ṣadr-güzīnān-ı dīvān-hāne-i luṭf-i nā-mütenāḥī olanlara bā‘iṣ-i ḥacālet u infī‘āl ve mürīṣ-i şermsārī vü melāl olur. Bu maḥalle münāsib nükte-sencān-ı rüzḡarın müsellem-i mümtāzı merḥūm

⁴¹⁹ mücāhede: risālet T

⁴²⁰ aḥzāb-ı şeytāniyye olan kuvā-yı nefsāniyye ki: aḥzāb-ı kuvā-yı nefsāniyye T

⁴²¹ sa‘ādet (Satır arası)

⁴²² kemer-i ḥulūṣ-ı inkıyād ber-miyān beste vü: -T

⁴²³ *Ey Rasūlüm, düṣmanların gözlerine bir avuç toprak attıḡın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı.* (Enfal 8/17)

⁴²⁴ *Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin.* (Kasas 28/56)

⁴²⁵ Nitekim nazm-ı şerīf-i “*Vemā rameyte iz rameyte*” bu ma‘nāyı müṣ‘ir ve āyet-i kerīme-i “*lā tehdī men aḥbebe*” bu fehvāyı muḥbirdir: -T

⁴²⁶ rütbe vü menziletiñe: şān umenziletiñe T

⁴²⁷ *İyilerin iyilikleri, yaklaşturulmuşların kötülükleridir.*

‘Örfî-i Şirâzî⁴²⁸ revveha'llāhu rūḥahu *Mecma 'u'l-Ebkār-nām* kitabında [E32a] ne ra'nā buyurmuşdur.⁴²⁹ “*Innehu kāne tevvabā*”. Emr-i istiğfara ta'lîl u taleb-i âmirziş u mağfîret maḳrûn-ı icâbet olmağa kavî delîldir. Nev'an mirât-i ḳalb-i aḳdes ve âyîne-i ḥâṭır-ı muḳaddeslerine ol ḥaṭarâtdan 'arız olan ğubâr-ı melâli bu mışḳale-i tesliyyet ile izâle vü zülâl-i te'kîdi ğülzâr-ı ḥüsn-i ḳabûl-i tevbeye isâledir ki ey şeh-süvâr-ı [T19a] 'arşa-i “*levlāk*” ve yekke-tâz-ı meydân-ı “*ve mā-erselnāke*” ezeli debîr-i dîvân-ḥâne-i ḥikmetim menşûr-ı taḳdîre bu ğüne tuĝrâ-keş-i ḥükm olmuşdur⁴³⁰ ki zulmet-i keşâfetde ḳalmış ve deryâ-yı 'amîḳu'l-ġavr-ı eşĝâl-i kevnîyyeye ṭalmış ğüm-rehân-ı bâdiyye-i ḳalâlet ve ĝalîlân-ı ḥâviye-i şekâveti cenâb-ı aḳdes-i ḥazretime reh-nümâ içün rūḥ-ı şerîfî 'âlem-i leṭâfetden ve beden-i laṭîfî 'âlem-i keşâfetden mürekkeb bir vesîle ḥalḳ eyleyem ki cihet-i leṭâfetden cenâb-ı aḳdes-i kibriyâma râbıṭa ve ṭaraf-ı keşâfetden anlara vâşıṭa ola. Tâ anlar daḥi ḥvân-ı firâvân-ı 'inâyet-i ḳudsiye ve mevâ'id-i bî-pâyân-ı 'âtîfet-i sübbûhiyyeden maḥrûm olmayub her biri ḳabûl-i kâse-i isti'dâdı ḳadar ni'am-ı 'amîm-i baḥşâyîş-i rabbâniyyeden behre-yâb olalar. Pes gevhîr-i zât-ı sûtûde-şifâtıñı ki pîrâye-i tâc-ı iftiḥâr-ı âferînişdir, şehâb-ı nîsân-ı 'âlem-i lâhûtten şadeḳçe-i deryâ-yı nâsûtta perverde-i âfitâb-ı celî-pertev-i ḳudretim ḳılub bu şüret-i ecmel u ekmel mizâc-ı aḥkem u a'delde ki aḥsen-i taḳvîm [E32b] ve aşbah-ı şuver-i maḥlûḳât-ı Rabb-i raḥîmdir. Âferîde ḳılub kâffe-i kâ'inâta firistâde ve ḥıdmet-i 'ulyâ-yı risâletde⁴³¹ îstâde ḳıldım. İmdi ber-mücib-i fehvâ-yı “*ḳul innemâ ene beşerun mişlukum yūḥâ ileyye*”⁴³² muḳteżâ-yı fiṭrat-ı beşeriyye üzre cebîn-i 'âlem-ârâ ki ğuşâde olan ebvâb-ı feth u nuşret ve pîşĝâh-ı dîde-i 'gayb-bîn-i ḳalb-i şerîfîñde zuhûr u nümâyîş bulan bu âşâr-ı 'izz u rif'atdan⁴³³ âyîne-i tâbnâk-ı [T19b] zamîr-i pâkîñda şuver-i sūrûr u feraḥ cilveger olanda istiğfâr eyle ki mü'eşşirden eşere nazar 'ulüvv-i şân-ı şerîfîñde ve nebâhat-i ḳadr-i vâlâ ki nisbet-i ḥatardır. Âyîne-i ṭab'-ı şerîfîñde ğubâr-ı elem 'arız olmasun ki⁴³⁴ irâde-i 'aliyye-i perverdigârı meşîyyet-i seniyye-i âferîdkârı bu mecrâya cārî olmuşdur ki izḥâr-ı keşret-i âsâr-ı raḥmetim ve i'lân-ı vüs'at-

⁴²⁸ Asıl adı Cemâleddin Muhammed'dir (ö. 999/1591) İranlı şair. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk şairlerince tanınmaya başlanan Örfî, Türk edebiyatında etkili olmuş, birçok şair ondan övgüyle söz etmiştir (Kurtuluş, 2007: 34/96).

⁴²⁹ Bu maḥalle münâsib nükte-sencân-ı ... *Mecma 'u'l-Ebkār-nām* kitabında ne ra'nā buyurmuşdur: -T

⁴³⁰ ḥükm olmuşdur: ḥükm-i lâ-yezelî olmuşdur T

⁴³¹ ḥıdmet-i 'ulyâ-yı risâletde: ve pâyĝâh-ı bülend-i risâletde T

⁴³² De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım, bana vahyedildiki mabudunuz ancak ve ancak bir mabuttur, artık Rabbiyle buluşmayı uman iyi işlerde bulunsun ve Rabbinin kulluğunda hiçbir kimseyi eş tutmasın. (Kehf 18/110)

⁴³³ ve pîşĝâh-ı dîde-i 'gayb-bîn-i ḳalb-i şerîfîñde zuhûr u nümâyîş bulan bu âşâr-ı 'izz u rif'atdan: -T

⁴³⁴ Âyîne-i ṭab'-ı şerîfîñde ğubâr-ı elem 'arız olmasun ki: -T

ı şahrâ-yı mağfîretim için her günâhkâr ki h'vân-ı 'inâyet-i bî-pâyânımdan 'atîyye-cû-yı 'afv u mağfîret ola, lâ-büdd kâse-i ümmîdi tehî redd olunmayub envâ'-ı nî'am-ı celîle-i hüsn-i kabûlden leb-rîz u mâl-â-mâl olagelmiştir. **Şi'r:**

'Aṭā-yı ū be-guneh cilveî kuned ferdā

Ki bî-gunāh zı-neng-ı sevāb be 'gdāzed⁴³⁵

ma'lûm-ı ṭab'-ı derrāk ve nigāşte-i şahîfe-i pāk-ı idrāk ola ki bu sūre-i kerîmede ḥiṭāb-ı Rabbānî ve emr-i yezdānî hemān cenāb-ı faḥr-ı cihāna şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem maḥşûş ve ol ḥazretten ğayrı muḥāṭab olmamak maḥṭû' vü maḥşûş olmayub belki⁴³⁶ āḥād-i ümmet-i kiram [E33a] ve efrād-ı ehl-i İslām'dan her biri bi-ḥasebi'l-isti'dāda bu ḥiṭāb-ı müstetāb ile muḥāṭab olmak bî-irtiyābdır. Meselâ 'ulemādan biri bu ḥiṭāb ile muḥāṭab olduğu taḳdîrce fehvâ-yı nazm-ı belagat-iḥtivā bu gûne taṣvîr olunur ki ey 'alem-efzâ-yı 'arşa-i 'ilm u ma'rifet ve ey yekke-tāz-ı meydān-ı fiṭnet ü ḥikmet tîg-i tîz-i diḳḳat-āḥte ve rāyet-i bülend-āyet-i himmet efrāhte fî-sebili'llāh teshîr-i eḳālîm-i fûnûn ve 'ulûm u kisb-i ğanāyim-i marzāt-ı Rabb-i kayyûm için aḥzāb-ı şükûk u evhām ile hemîşe rezm u peygārda⁴³⁷ ve dā'imā cenk ü kârzârda olan “*izā cā'e naşru'llāhi ve'l-feth*” ol zamān ki nuşret-i Ḥaḳ ve ifāzâsı cenāb-ı kerîmine şayeste feyz-i nâşır-ı mutlak gele. 'Asākîr-i şeytāniye ve cünûd-ı nefsanîye olan evhām-ı bâṭıla ve şükûk-ı 'atılaniñ kimini meded-kārî-i tevfiḳ-i bârî ile küşte-i şemşîr-i taḥḳîk ve kimini esîr-i bend-i tedḳîk eyleyüb nice zamāndan berü eşnām-ı taḥayyülât-ı kāsîde ve evşân-ı taṣavvurât-ı fāsîde ile mâl-â-mâl olan Ka'be-i mükerreme-i ḳalb-i şerîfi ki mehbiṭ-i envār-ı 'ulûm-ı dîniyye ve maḥzen-i esrār-ı fûnûn-ı yakîniyyedir, feth eyleyüb âlāyiş-i eşnām-ı evhāmdan mânend-i Murtażâ istinād-ı sünnet-i seniyye-i Ḥazret-i Muḥammed Mustafâ ile şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem pāk u taḥliye ya'nî ol mir'ât-ı şadr-ı eltāf-ı Rabbāniyye ki jeng-āver-i vesvās-ı iblîs ve ğubār-âlûde-i mekr u telbîs olmuş idi, mişḳale-i hüsn-i ṭaviyyet ile taṣfiye vü tecliye kılasın. “*Ve ra'eyte'n-nāse yedḥulûne fî-dîni'llāhi efvācā*” [E33b] daḥi dilîr-i meydān-ı mecāz u ḥaḳîḳat ve ḥidîv-i 'arşâ-i 'ilm u faẓîlet çünkü bu kuvvet-i ḳāhire-i Rabbāniyye⁴³⁸ ve saṭvet-i bâhire-i raḥmāniyeñi görüb ğuşe-nişînân-ı kişver-i ten ve ârām-ġirân-ı zevâyâ-yı ḥanḳāh-ı beden olan kuvâ-yı nefsanîyye ḥavāss-ı zāhiriyye vü bâṭıniyye “*elā ve huve'l-*

⁴³⁵ Yarın [hesap gününde] onun atası günaha öyle bir tecelli eder ki günahsız sevabın mahcubiyetiyle erir.

⁴³⁶ hemān cenāb-ı faḥr-ı cihāna şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem maḥşûş ve ol ... olmayub belki: -T

⁴³⁷ peygārda: karzarda T

⁴³⁸ daḥi dilîr-i meydān-ı mecāz u ... ḳāhire-i Rabbāniyye: -T

kalbu izā şalaḥat” mazmūn-ı şerīfî üzre gürūḥ gürūḥ dāḥil-i ḥıttā-i rūşd ü selāmet olduğunu müşāhede eylesün. “*Fe-sebbih bi-ḥamdi rabbike*” Pes saña ifāza eylediği bu ni‘am-ı kerīme ve elṭāf-ı ‘azīmesi üzre perverdigārına ḥāmid olduğun [T20b] hālde “*subḥāneke lā-‘ilme lenā illā [mā] ‘allemtenā*”⁴³⁹ niyāzı ile nefsiñi ol feth u nuşret semere-i kifāyet-i⁴⁴⁰ tedbīr u sedād ve netīce-i sa‘y u ictihādın bilmekden tenzīh eyle ki saña bu devlet-i feth u pīrūzī rūzī olduğu cümle-i tevfiḳāt-ı Rabbāniyye ve te‘yīdāt-ı subḥāniyyedendir. “*Ve’stağfirh*” daḥi bundan aḳdem bu devlet ü iḳbālın taḥşīline sa‘y u iḳdām eylemeyüb şādır olan tekāsül ü ihmāl için yāḥūd bu ni‘met-i ‘uzmā ve sa‘ādet-i kübrānıñ ḥuşūlünden derece-i ḥazine-i derūnuñ pasbān-ı intibāḥ ve dīdebān-ı mülāḥaza-i dil-i āgāhdan ḥālī olub kemend-i ihtiyāl ile şeb-gerd-i sebük-pā-yı gūrūr dāḥil olanda Cenāb-ı Rabb-i Ġafūr’dan istiğfār eyle nükte-sencān-ı suḥana ḥafī deḡildir ki bu nazm-ı şerīfde esnā’-i sülūk-i ṭarīkatu’llāhda sālīke muktezā-yı fītrat-ı beşeriye [E34a] üzre bir laḡziş-i ḳadem vāḳi’ olanda mā-fāt olanı taḥşīle ve ol nokşānı tekmīle ta‘līm-i Rabb-i raḥīm vardır. “*İnnehu kāne tevvābā*”⁴⁴¹ Sālīk-i laḡzīde-ḳadem Ḥaḳḳ Te‘ālā’nıñ bu deñlü mazhar-ı luṭf u keremi olmuş iken kendünden şudūr eyleyen cürm-i ‘azīmine çeşm-i inşāf ile nazar idüb isti‘zām-ı günāḥ ve istiksār-ı ḥaṭā eyleyende Ḥaḳ Te‘ālā kemāl-i kereminden bu derdiñ dermānı ṭaleb-i āmirziş-i raḥmānīdir deyü rāḥ-ı müstakīm-i istiğfāra ta‘līm u irşād ve ḥaṭır-ı melūl u nāşādānı nüvīd-i ifāza-i maḡfīret [T21a] ile ḥürrem u dil-şād buyurduḡdan soñra bu ḳavl-i şerīfî ile tesliyet-i ḳalb-i ḥazīn-i bende-i günāḥkār ve temhīd-i būnyān-ı ümmīdvārī-i ‘abd-i perīşān-rūzgār eylemiştir. El-ḥamdulillāh.⁴⁴² Ḥātūn-ı siyeh-pūş-ı Ümmü’l-ḳurā ki bānū-yı zerrīn-niṭāk-ı ḥarem-sarāy-ı ‘izz ü iclāldir, cilveger-i manaşsa-i feth olduğu beyānında ḥāme-i ‘Abbāsī-cāme rūy-ı nev-‘arūs-ı rivāyetden bu ṭarza keşf-i ḳınā’-ı ḥafā eyler ki⁴⁴³ çünkü bu sūre-i şerīfe miṭṭāḥ-ı ebvāb-ı fütūḥ ve maṭla’-ı tebāşīr-i şubḥ-ı nuşret olan feth-i Mekke’yi Ḥazret-i ḥayru’l-beşere şalla’llāhu ‘aleyh ve sellem nüżimeti’ş-sūreyyā ve nüşireti’n-neşretü⁴⁴⁴ tebşīr için nāzile olmuşdur. İmdi keyfiyyet-i fethden fi’l-cümle beyān eylemek lāzım olmaḡın dest-i nāṭıka bu güne güher-keş-i rişte-i takrīr olur ki hicret-i nübüvvetden sene-i şāminede māḥ-ı ramazān-ı şerīfñ on üçüncü bir rivāyetde daḥi yigirminci gününde feth-i Mekke vāḳi’ oldu. Bu ḡazā-

⁴³⁹ Her türlü noksanlıktan tenzih eder, senin öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. (Bakara 2/32)

⁴⁴⁰ kifāyet-i: -T

⁴⁴¹ “İnnehu kāne tevvābā”: -T

⁴⁴² El-ḥamdulillāh: -T

⁴⁴³ Ḥātūn-ı siyeh-pūş-ı Ümmü’l-ḳurā ki bānū-yı zerrīn-niṭāk-ı ... keşf-i ḳınā’-ı ḥafā eyler ki: -E

⁴⁴⁴ nüżimeti’ş-sūreyyā ve nüşireti’n-neşretü: -T

yı ğarrāya bā' iş bu olmuşdur ki şulh-i Hudeybiye'de 'ağd olunan cümle-i şurūtdan biri bu idi ki hem-'ahd olanlar biri birine [E34b] ta'addīye taşaddī etmeyeler. Pes Benī Bekir 'ahd-i Kureyş'de olmağı verzīde kılub Huzā'a mehd-i ārām-bağş-ı 'ahd-i seyyīd-i kā'ināt 'aleyhi efḍalü's-şalātda āremīde idi. Bir gün Benī Bekir'den bir nā-bekār ḥāşā Ḥazret-i 'aleyhi's-selām hakkında nā-sezā söyledirdi. Benī Huzā'a'dan bir ğulām işidüb her çend men' [T21b] eyledi. Ol bed-baht memnū' olmamağla Huzā'ī ğaḏab-nāk olub ol şakīnīñ fark-ı nā-sa'ādet-mendini şakḳ eyledi.⁴⁴⁵ Benī Bekir bu ḥāle vākıf olduğda Huzā'ī ile cenge āheng eyleyüb Kureyş'den istimdād eylediklerinde 'İkrime bin Ebū Cehil ve Safvān bin Ümmeyye gibi şanādīd-i Kureyş'den bir cemā'ate naḳz-ı 'ahd eylemiş olmamağ için niḳāb-dār olub ḥafiyeten Benī Bekir'in imdādına geldiler. Burāk-nām bir mevzū'da beyne'l-fariḳeyn ceng ü peygār derkār olub nā'ire-i kıtāl ol mertebe işti'āl buldu ki, Şi'r:

*Zi-bes dār u ğir u zi-bes mevc-i ḥūn
Tu ğüfti şafak zi-āsumān şūd nigūn*

*Be-tiğ u be-nīze ber-āviḥtend
Hemī zi-ahēn u āteş fūrū riḥtend*

*Zi-nīze neyistān şūd āverdgāh
Be-pūşīd dīdār-ı ḥurşīd u māh*

*Ġamī şūd dil-i şīr der-neyistān
Zi-ḥun neyistān geşt çūn meyistān⁴⁴⁶*

ceng-künān tā ḥarem-i şerīfe dāḥil olub āhiru'l-emr yine her tā'ife menzillerine mūrāca'at kıldılar. Bu ḥāl ḥazret-i ḥabīb-i ekreme şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem nūr-ı nübüvvet ile münkeşif olub Şiddīka-i Kübrā'ya raḍiya'llāhu te'ālā 'anhā [E35a] ḥaber verdiler. Üç

⁴⁴⁵ şakḳ eyledi: mecrūḥ eyledi T

⁴⁴⁶ Çarpışmanın şiddetinden ve kan deryasından sanırsın ki gökte şafak ters döndü. Kargıyla, mızrakla birbirine saldırdılar, çelikten kıvılcımlar saçtılar. Mızraklardan savaş meydanı adeta sazlığa döndü, ay ile güneşin gözünü kapattı. Sazlıkta aslanın yüreği daraldı, kandan sazlık adeta meyhaneye döndü.

günden sonra ‘Amr bin Sâlim⁴⁴⁷ Huzâ‘î kırk kimesne ile Medîne-i münevvereye gelüb
Hâzret-i mefhar-ı kâ‘inât ‘aleyhi [T22a] efđalü’ş-şalât mescid-i şerîfde encümen-ârâ-yı
aşhâb-ı kirâm iken şeref-i meclis-i risâlet-penâhî ile müşerref olduĢda mâ-cerâyı
müştemil bir kaşîde-i belîĢa ki maţla‘ı bu beyt-i Ģarrâdır, Cenâb-ı Refîu’ş-Şân-ı Resûl-i
Ekreme ‘arz eyledi. Şi‘r:

İnne Kureyşen kad eĢlefûke'l-mev‘idâ

Ve nekaşû mişâkake'l-mü‘ekkedâ⁴⁴⁸

Hemân ol serv-i zîbende-hırâm-ı gülzâr-ı nübüvvet dest-i kerîm-i kerem-güsterleri ile
rıdâ-yı şerîflerin başı idüb, yâ ‘Amr, manşûr olmayın eĢer Benî Ka‘b’e nuşret
eylemezsem, deyü iltifât-ı kerîmeleri ile ser-efrâz buyurub, diyârınıza rücû‘ eylen, deyü
huzûr-ı şerîfinden mütesellî gönderdi. Hâzret-i faĢr-ı ‘âlem⁴⁴⁹ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem
aşhâb-ı kirâma haber verdiler ki manzûrum gibidir ki Ebû Sufyân gelüb taleb-i tecdîd-i
‘ahd eyler lakin Ģayib u Ģâsir yine Mekke’ye rücû‘ eylese gerekdir. *Ravzatu’l-aĢbâb*’da
meştûrdur⁴⁵⁰ ki çünkü Kureyş’den bu hareket-i nâ-pesendîde⁴⁵¹ şâdir oldu. Peşimân olub
Ģâriş bin Ģişâm ve ‘Abdu’llâh bin Ebû Rebî‘a ve⁴⁵² Ebû Sufyân’a dediler ki çünkü bir
fesâddır vâkı‘ oldu, imdi hemân bunu işlâĢa sa’y eylemek gerekdir. (Mısra‘)

‘İlâc-ı vâkı‘a pîş ez-vukû‘ bâyed kerd⁴⁵³

Yohsa Hâzret-i Muhammed Emîn aşhâb-ı kirâmı ile gelüb⁴⁵⁴ bizden ol küşteleriñ [E35b]
intikâmın alur. Pes Ebû Sufyân ‘azm-i Medîne kılub Medîne-i münevvereye geldikde
duĢteri Ümmü Ģabîbe’niñ rağiya’llâhu ‘anhâ ki perde-nişînân-ı Ģarem-serây-ı nübüvvet
[T22b] ve ‘işmetiyân-ı serâ-perde-i risâletden idi, Ģücre-i muţahharalarına varub kaşd
eyledi ki reşk-i atlas-ı çarĢ-ı berîn ve Ģayret-i perend-i zer-târ-ı şubĢ-ı vâpesîn olan firâş-
ı pāk-ı sulţân-ı serâ-perde-i eflâk üzre ku‘ûd eyleye. Hâzret-i Ümmü Ģabîbe rağiya’llâhu
‘anhâ⁴⁵⁵ ol firâş-ı mükerremi nûr-ı dîde kıldı. Ebû Sufyân, bir firâşı benden dirîĢ eyledin,

⁴⁴⁷ Amr b. Sâlim b. Husayn el-Huzâî. Şair sahâbî. Müttevazi ve ibadete çok düşkün bir sahâbî olan Amr, Mekke fethi günü Hz. Peygamber’in Benî Kâ‘b kabilesine verdiği üç bayraktan birinin alemdarı idi. Kaynaklarda ölüm tarihiyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır (Uğur, 1991: 3/91).

⁴⁴⁸ *Şüphesiz kureyş sözünden döndüler. Senin kesin sözünü bozdular.* (Huzaa kabilesiyle ilgili)

⁴⁴⁹ buyurub, diyârınıza rücû‘ eylen, ... Hâzret-i faĢr-ı cihân: buyurdular. Hâzret-i faĢr-ı cihân T

⁴⁵⁰ meştûrdur: bu gül-i şâd-âb-ı rivâyet bu güne küşâyış-yâfte-i nesîm-i tahkîkdir T

⁴⁵¹ nâ-pesendîde: şenî‘ T

⁴⁵² ‘Abdu’llâh bin Ebû Rebî‘a ve: -T

⁴⁵³ *Olayın çaresine olmadan önce bakmak gerekir.*

⁴⁵⁴ aşhâb-ı kirâmı ile gelüb: ‘asker-i bî-pâyânı ile gelüb T

⁴⁵⁵ rağiya’llâhu ‘anhâ: -E

deyü rencide olduğda Ümmü Ḥabībe raḍiya'llāhu 'anhā dedi ki ey ālūde-i çirk-i şirk olan bī-çāre⁴⁵⁶ bu firāş ki tayy eyledim, firāş-ı bihterīn-i pākān-ı kâ'ināt 'aleyhi efḍalü's-şalâtdır.

Kes ne-yāred cüz-āftāb-ı bülend

*K'efkened ber-serīr-i çarḥ-ı ebed*⁴⁵⁷

Sen ki ālāyış-i küfr ile ālūdesin. Lāyık değildir firāş-ı aṭhar-ı meḥhar-ı 'ālem meḥarriñ ola.⁴⁵⁸ Ebū Sufyān aytdı, ey duḡter, benden müfāraḳat eyleyelden bed-ḥū olmuşsun. Ḥazret-i Ümmü Ḥabībe cevāb verdi ki ey güm-rāh-ı bādiye-i dālālet Ḥaḳḳ Te'ālā'ya şükr ü sıpās-ı bī-kıyās olsun ki baña devlet-i cāvīd-i İslām rüzī kılub şohbet-i hāşş-ı resūlüne şāyeste eyledi. Sen daḡi ḳavmiñiñ seyyid-i büzürgvārı ve nāmdārı geḳub da'vā-yı 'aḳl ü ferāset ve iddi'ā-yı fehmi u ferāset eylesin niye bir cemād-ı 'ācize perestiş u 'ibādet kılırsun. Ebū Sufyān aytdı baña bu deñlü 'adem-i ikrām u **[E36a]** ihtirāmıñdan mā'adā dīn-i ābā vü ecdād ve kīş-i şanādīd u emcādımdan ḥurūc idüb mütāba'at-ı dīn-i Muḥammed'e imāle eylesin, deyü ḡazabnāk, ol ḥücre-i pākdan çıkub⁴⁵⁹ meclis-i ekrem-i fahr-ı 'āleme geldi. Herçend engüşt-i zarā'at ile ḳar'-ı bāb-ı fevz u felāḥ eyleyüb⁴⁶⁰ (Şi'r)

Kenūn ez-güzeşte ne-dārīm yād

*Be-bī-dād şüd küşte vü ger be-dād*⁴⁶¹

[T23a] maẓmūnı üzre tecdīd-i 'ahd ve te'kīd-i şulḥa müte'allıḳ niçe sözler söyledi. Hīç ḥoḳḳa-i gevher-āḡīn-i risāletden bir dürr-i girān-māye ser-zed olmadı. Nā-ümīd ol ḥazretiñ ḥuzūr-ı şerīflerinden gidüb⁴⁶² sa'ādet-ḥāne-i Şiddīḳ'a raḍiya'llāhu 'anh müraca'at kılub iltimās-ı tecdīd -i 'ahd eyledi. Ḥazret-i Şiddīḳ cevāb verdi ki bezm-i zimām-ı irādetimiz şehsüvār-ı 'arşa-i nübüvvetiñ dest-i rızālarına müsellemdir. Andan daḡi me'yūs olub Fārūḳ-ı a'zam 'Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya'llāhu te'ālā 'anh ḥazretlerine gelüb

⁴⁵⁶ ey ālūde-i çirk-i şirk olan bī-çāre: -T

⁴⁵⁷ *Kes ne-yāred cüz-āftāb-ı bülend / K'efkened ber-serīr-i çarḥ-ı ebed: -E; Bu ebed göḡü tahtına yüce güneşten başkası layık değildir.*

⁴⁵⁸ ālūdesin. Lāyık değildir... meḥarriñ ola: ālūde iken firāş-ı pāk-ı Resūl-i Ekremi lāyık gördüm ki ḳarāḡahıñ ola T

⁴⁵⁹ emcādımdan ḥurūc idüb mütāba'at-ı dīn-i Muḥammed'e ... çıkub: emcādımı zemm eylesin deyü T

⁴⁶⁰ Herçend engüşt-i zarā'at ile ḳar'-ı bāb-ı fevz u felāḥ eyleyüb: -T

⁴⁶¹ *İster haklı, ister haksız yere öldürülmüş olsun, şimdi biz geçmişini hatırlamayız.*

⁴⁶² Nā-ümīd ol ḥazretiñ ḥuzūr-ı şerīflerinden gidüb: Andan sonra T

anlardan daḥi istid'ā-yı tecdīd-i 'ahd eyledi. Ḥazret-i Fārūk⁴⁶³ raḍiya'llāhu te'ālā 'anh bu gūne cevap verdi ki dādār-ı cihān-āferīne kaseṁ ki eḡer bir mūrçe-i za'īfden ḡayrı hem-rāh bulmazsam da yine siziñle muḡārebe vū muḡātele eyleyüb⁴⁶⁴ tiḡ-i āb-gūn-ı āteş-bār ile ḡırmen-ı cem'ıyyetiñiz ber-bād eylesem gerekdir. Pes⁴⁶⁵ andan daḥi nevmīd olub emīru'l-mu'minīn 'Ali bin Ebū Ṭālib raḍiya'llāhu 'anh⁴⁶⁶ ḡazretlerine geldi pāye-i serīr-i velāyete bu gūne 'arz-ı ḡāl eyledi ki yā Ebe'l-ḡasen bizi kendü sāye-i ḡimāyetiñe **[E36b]** getürüp ḡazretinden şefā'at eyle ki müddet-i şulḡu medd eyleyeler. Ḥazret-i emīr buyurdu ki şimden şoñra ser-rişte elden gitdi. Hīç Ḥazret-i Resūl-i Ekrem'iñ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem⁴⁶⁷ mekrūhī olan kārda kimesne tekellūm eylemez. Ebū Sufyān aytdı pes çāre nedir? Ḥazret-i emīr⁴⁶⁸ buyurdu ki saña bihter budur ki⁴⁶⁹ sen ḡavmiñiñ nāmverisin. Ayaḡ üzre tırub avāz-ı bülend ile iki tarafından ḡalkı kendü zīnhārıma getürdüm diyesin. **[T23a]** Pes Ebū Sufyān ḡıyām idüb şavt-i bülend ile, ey ḡavm āḡāh oluñ ki ben iki cānibden daḥi ḡalkı kendü zīnhārıma idḡāl eyleyüb emān vermişim, deyü nidā eyledikde ḡande-fermā-yı ḡuzzār-ı meclis oldu. Bundan şoñra Mekke-i Mūkerreme'ye rücū' eyledi.⁴⁷⁰ Ebū Sufyān'ıñ Medīne-i Mūnevvere'de mekşi dırāz olub Ḳureyş beyninde bu ḡüft ü ḡū şuyū' oldu ki Ebū Sufyān dīn-i ābā vu ecdādından rüy-gerdān olub Ḥazret-i Muḡammed-i Emīn'e mütāba'at eylemiş. Cemāle'd-dīn el-Ḥüseyni⁴⁷¹ 'aleyhi'r-raḡme rivāyet eyler ki⁴⁷² Ebū Sufyān bir nīm-şeb menziline gelüb hem-hvābesi Hind Bint 'Utbe⁴⁷³ ki ciger-ḡ'avāre-i Ḥazret-i Seyyid-i şühedā Ḥamza-i bā-şafādır aytdı, ne 'aceb

⁴⁶³ Ebū Hafs Ömer b. el-Hattāb b. Nüfeyl b. Abdiluzzā el-Kureşī el-Adevī (ö. 23/644)

Hulefā-yı Rāşidīn'in ikincisi (634-644). Hz. Ömer'in en meşhur lakabı "Fārūk"tur. "Hak ile bātılı birbirinden ayıran" anlamındaki bu lakabı kendisine Hz. Peygamber'in, müslümanların veya Ehl-i kitabın vermiş olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. İslām tarihinde "emīrū'l-mu'minīn" tabiri ilk defa Hz. Ömer için kullanılmıştır. Sünnī ulemāsi, onun Hz. Ebū Bekir'den sonra müslümanların en faziletlisi ve hilāfet makamına en uygun sahābī olduğunda ittifak etmiştir (Fayda, 2007: 34/44).

⁴⁶⁴ eḡer bir mūrçe-i za'īfden ḡayrı hem-rāh bulmazsam ... eyleyüb: kaseṁ eylerin ki siziñle muḡārebeden fāriḡ olmayub in-şā'a'llāhu ta'ālā T

⁴⁶⁵ Pes: -T

⁴⁶⁶ raḍiya'llāhu 'anh: kerrema'llāhu vecchehu T

⁴⁶⁷ Resūl-i Ekrem'iñ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Resūlu'llāh'ıñ 'aleyhi's-şalatu ve's-selām T

⁴⁶⁸ çāre nedir? Ḥazret-i emīr: çāre-i kār nedir? Ḥazret-i Murtażā T

⁴⁶⁹ saña bihter budur ki: -T

⁴⁷⁰ Mekke-i Mūkerreme'ye rücū' eyledi: Medīne-i Mūnevvere'de ḡarār etmeyüb aheng-i rāh-ı hicāz eyledi. Rāvi bu gūne rivāyet eyler ki T

⁴⁷¹ İranlı vāiz ve tarihçi. Emīr Cemālüddīn Atāullāh b. Mahmūd b. Fazlillāh el-Ḥüseynī ed-Deşteki eş-Şirāzī (ö. 927/1521). (Aykaç, 1993: 7/303).

⁴⁷² Ebū Sufyān'ıñ Medīne-i mūnevverede mekşi dırāz olub ... 'aleyhi'r-raḡme rivāyet eyler ki: -T

⁴⁷³ Hind bint Utbe b. Rebā b. Abdişems b. Abdimenāf b. Kusayy el-Kureşīyye (ö. 14/635). Ebū Süfyān'ın karısı (Kandemir, 1998: 18/64).

gitdügün maşlahatda eglendün! Kavmiñ seni sengsâr-ı töhmet etdiler.⁴⁷⁴ Bārī hele itmām-ı maşlahat eyledün mi? Ebū Sufyān daḡi cümle mā-cerāyı taḡrīr eyledikde Hind-i ciger-ḡāre **[E37a]** Ey pīr-i nā-ḡiredmend ne ḡavliñde āsār-ı emn [u] asāyiş ve ne fi'l[iñ]de derūna bir şafā vü ḡüşāyiş var, deyü nişāne-i siḡām-ı ṡa'n u düşnām eyledi. Çünkü āfitāb-ı 'ālem-tāb derīçe-i maşrıḡdan ser-zed olub kāşāne-i cihān ṡarāb-hāne-i dil-i 'ārif gibi münévver oldu. Şanādīd-i Ḳureyş Ebū Sufyān'ıñ geldüḡin işitdikde ḡānesine cem' olub istiḡbār-ı ḡāl eylediler. Ol daḡi cümle mā-cerāyı taḡrīr eyledikde dediler ki ḡiç bu kelāmıñdan bir netīce ḡāşıl olmaz. Ne ḡaber-i ceng ü peygār getürdün ki āmāde-i neberd ü kār-zār olavuz ve ne peyām-ı şulḡ u ittifāḡ yetürdün ki andan sürür u feraḡ bulavuz. Ol ma'nā ki Ḥazret-i **[T24a]** 'Ali bin Ebū ṡālib saña ta'līm ḡılımış, seni bir pīr-i nā-ḡiredmend deyü istiḡzā vü riş-ḡand eylemiş. **Şi'r:**

*Zi-aḡter ki herḡiz ne-yābī tu behr
Be-kes çun diḡi ketḡudāyi-i şehr*

*Tū bī-behre bāşī zı-kār-ı meḡi
Ki-rā kār u sāz-ı buzurgī diḡi⁴⁷⁵*

Leşker-keş-i 'arşa-i belāḡat bu ḡüne 'ālem-efrāz-ı meydān-ı rivāyet olur ki Ebū Sufyān Mekke'ye revān olduḡdan soñra Ḥazret-i sulṡān-ı serā-perde-i risālet şalla'lāhu 'aleyhi ve sellem⁴⁷⁶ kār-sāzī-i sefere meşḡul olub aşḡāb-ı kirāma daḡi buyurmuşdur ki tertīb-i mühimmāt-ı sefere ḡıyām ḡöstereler. **Şi'r:**

*Be-fermūd tā leşker ārāstend
Sinān u siperḡā be-pīrāstend⁴⁷⁷*

lakin maḡşad-ı seyyid-i kā'ināt 'aleyhi's-şalāt ne olduḡun ma'lūm etmediler. Bir rivāyetde Ebū Zer-i ḡıfārī⁴⁷⁸ rivāyet-i uḡrāda İbn-i Ümm-i Mektūm raḡiya'llāhu 'anhümā **[E37b]**

⁴⁷⁴ Kavmiñ seni...etdiler: Kavmiñ seni dīn-i ābād-ı ecdādından rüy-ı gerdān olmuş deyü sengsâr-ı töhmet eylediler T

⁴⁷⁵ *Senin talihten yana bir kısmetin yokken başkasına nasıl şehrin idareciliğini verirsin! Ululuktan nasibin kesilmişken büyüklere özgü görevleri kime verebilirsin!*

⁴⁷⁶ şalla'lāhu 'aleyhi ve sellem: -E

⁴⁷⁷ *Orduyu hazırlamalarını, mızrak ve kalkanlarla teḡhiz edilmesini emretti.*

⁴⁷⁸ Ebū Zerr Cündeb b. Cünāde b. Süfyān el-ḡıfārī (ö. 32/653). Servet terākümü konusundaki ḡörüş ve mücadelesiyle tanınan saḡābī. Ebū Zer Uhud veya Hendek Gazvesi'nden sonra Medine'ye hicret etti. Ashāb-ı Suffe ile beraber Mescid-i Nebevī'de yatıp kalktığı için her an Hz. Peygamber'in yanında ve

h azretlerini Med ine-i M nevvere'de h il fete na b id b m h-ı ramaz n-ı  er f  n     nc  g n  bir riv yetde ikinci g n  ki r z-ı  eh r enbe idi, Bi'ri Eb    nebe-n m menzile te r f-i n zul erz n  k ldılar. Menzil-i mezb rda le ker-i zafer-e er  arz olundu. Muh cir n u En  r'dan d rt bi  yedi y z merd-i neberd- zm  ki sekiz y z esb-s v r-ı cev en-p  -ı peleng-ceng-i neheng-h r   idi.  ab le-i M zeyne'den bi  nefer gerden-ke -i d  men-k   n md rlar ki y z neferi zirihd r u n ze-b z ve esb-[T24b]s v r-ı h deng-end z idi,  al sal-n m menzilde⁴⁷⁹  i' r:

Ke ende dire -i Fer d n be-ceng
*Ke ende ser-efr z ceng  neheng*⁴⁸⁰

Z beyr ibn 'l-Avv m ra iya'll hu te  l   anh h azretleri ki r z-ı heyc  bir nerre- ir-i ej[de]h -g r derrende-peleng-i h n-   m idi, be-resm-i  al 'a m kaddem rev ne oldular.⁴⁸¹ Fed d-n m menzilde tert b-i a'  m ve  edd-i r y t olunub Muh cir n u En  r ve s 'ir  ab ' ile k smet buyuruldu. Ben  Suleym dahi ol menzilde bi  nefer manend-i  e m-i t rk n  aff- ik f u t r-end z ve  em  r-zen u n ze-b z u dil- averler ile⁴⁸² gel b  asker-i   l m'a m lh k oldular. E ah  riv yet  zre menzil-i Su y 'da  amm-ı b z rgv r-ı H zret-i Resul-i Ekrem  alla'll hu  aleyhi ve sellem  Abb s bin  Abd 'l-mu  talib ra iya'll hu te  l   anh hicret  asdı ile Mekke-i M kerreme'den [E38a]  ık b  azm-i Med ine-i M nevvere k lm   idi. H zret-i Fah r-ı K 'in t ile m l k t eyley b H zret-i hab b-i ekrem  alla'll hu  aleyhi ve sellem  Abb s' n  ud m nden ziy de mesr r u h   -h   oldu.  i' r:

Zi-d d r-ı  Abb s  n  ehriy r
*Be-  d t zeter   n g l-ender-bah r*⁴⁸³

Dile  ge t h rrem-behi t-i ber n

hizmetinde bulundu. Hatta ash b-ı Suff  ak am yemeklerinde zengin sah b ilerin evlerine da ıtıldığı zaman bile o hep Res l-i Ekrem'in evine misafir olurdu (Aydınlı, 1994: 10/266).

⁴⁷⁹  al sal-n m menzilde: Fed d -n m menzilde T

⁴⁸⁰ *Sava  i in Feridun'un bayra ı  ekilmi , timsah gibi ba ı dik olarak sava a ba lanm  . (Firdevs )*

⁴⁸¹ *Ke ende dire -i Fer d n be-ceng / Ke ende ser-efr z ceng  neheng* Z beyr ibn 'l-Avv m ra iya'll hu te  l   anh h azretleri ki ... oldular: -T

⁴⁸² Bundan sonra yer alan "ki ek er  s v re-i ra  -ı d ra  -kird r, dil r n-ı h n er-g z r idi" ibaresi  izilmi .

⁴⁸³ *Zi-d d r-ı  Abb s  n  ehriyar / Be-  d t zeter   n g l-ender-bah r*: -T

Ḥazret-i 'Abbās'a buyurdular ki⁴⁸⁵ bār u bengāhını Medīne-i Münevvere'ye gönderib kendü mülāzemet-i rikāb-i hümāyūn-ı risālet-penāhī ile müşerref ola. *Ravzatü'l-Aḥbāb*'da mestürdür ki sultān-ı serā-perde-i risālet şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Medīne-i münevvereden taşra nüzül buyurduklarında buyurdular ki murād eyleyen şā'im ola ve isteyen iftār eyleye. Ḥazret-i ibn-i 'Abbās'dan mervīdir ki menzil-i 'Asfān'da seyyid-i kâ'ināt 'aleyhi's-şalāt dest-i şerīflerine bir kadeḥ āb alub bülend tutdular tā şol mertebe ki 'asker müşāhede kıldılar. Andan soñra nüş etdiler tā Mekke-i Mükerreme'ye gelince şā'im olmadılar.⁴⁸⁶ Rāvī bu güne rivāyet eyler ki menzil-i Merru'z-zahrān'a ki andan Mekke-i Mükerreme'ye varınca dört fersaḥdır, rāyat-ı hümāyun-ı risālet-penāhī sāye-endāz-ı iclāl olduğda on iki biñ dil-āver cem' olmuş idi. Fermān-ı şerīf-i nebevī şadır oldu ki herkes bir āteş īkād eyleye tā ol zamāna gelince Kureyş Resūl-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretleriniñ feth-i Mekke'ye 'azm-i hümāyūnlarından ḥaberdār **[E38b]** olmamış **[T25a]** idi. Lakin Ḥazret'den ziyāde vehme düşüb deryā-yı ıztırāba ğark olmuşlar idi. Yine Ebū Sufyān'ı Ḥazret-i Muḥammed-i Emīn'den bizim içün isti'mān eyle deyü gönderdiler. Pes Ebū Sufyān, Ḥakīm bin Ḥizām ve Büdeyl bin Verkā ile Medīne-i Münevvere'ye⁴⁸⁷ revān oldular. Püšte-i Merru'z-zahrān'a yetişdikde gördiler ki ser-ā-ser ol vādī āteş tutub cā-be-cā şu'leden ol ser-zemīn reşk-i sipihr-i heştümīn olmuş. Ebu Sufyān aytdı, āyā bu ne āteşdir ki şu'le-i 'ālem-efrūzu çarḥ-ı berīne yetmiş. İbn-i Varka, āteş-i Benī Ḥuzā'a olmak var, dedi. Ebū Sufyān aytdı, bu ol āteş değildir ki Benī Ḥuzā'a'da bu kadar keşret ola. Bir rivāyetde ḥıyām-ı gerdūn-şükūh-ı aşāb-ı kirāmı görüb ve şehīl-i cihān-āşub-ı esbān-ı çābūk-ḥırāmi işitdikde baḥr-ı şūr-engīz-i teşvīşe düşüb dediler ki Benī Ka'b kavm-i Ḥuzā'a ile ittifāk idüb bizimle cenge āheng eylemişler. Ḥazret-i 'Abbās'dan raḍiya'llāhu te'ālā 'anh bu rivāyet keşīde-i silk-i 'ibāretidir ki ol gice ki bu āteşi müşāhede kıldıkda eger Kureyş gelüb isti'mān eylemezden muḳaddem Ḥazret-i Faḥr-ı 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bu 'asker-i kīne-güzār ve leşker-i düşmen-şikār ile Mekke-i Mükerreme'ye dāḥil ola, cümle Kureyş bī-siper pāymāl-i ḥuyūl-ı 'asker-i zafer-iştīmāl olmak muḳarrerdir deyü ester-i ḥāşşa-i ḥazrete süvār olub tā mevzī-i

⁴⁸⁴ O sultan[-ı enbiya] Abbas'ı görünce bahardaki gül gibi yeniden can buldu. Gönlü yüce cennet gibi şenlendi, Allah'a hamd ü senalar okudu.

⁴⁸⁵ Ḥazret-i 'Abbās'a buyurdular ki: Ḥazret-i 'Abbās'a fermān-ı risālet-penāhī şadır oldu ki T

⁴⁸⁶ *Ravzatü'l-Aḥbāb*'da mestürdür ki sultān-ı serā-perde-i risālet şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ... tā Mekke-i mükerremeriye gelince şā'im olmadılar. -T

⁴⁸⁷ Medīne-i Münevvere'ye: Mekke-i Mükerreme'ye E

Ārāk'a geldim. Maḫşūdum bu idi ki **[T25b]** Mekke-i Mükerrreme'ye gider bir **[E39a]** hīme-keş ya bir şīr-fürüş görüp⁴⁸⁸ şūret-i ḥālī 'arz eyleyem tā ehl-i Mekke ḥaberdār olub kendülere bā'ış-i necāt olur bir emre mübāşeret eyleyeler nā-gāh Ebū Sufyān'ın şavtını işitdim, dedim, yā Ebā Ḥanzala sen misin? ol daḥi āvāzımı bilüb yā Ebe'l-Fāzıl bu āteş nedir? deyü su'āl eyledi. Dedim Ḥazret-i Resūl-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem on iki biñ şīrān-ı ejdehā-gīr-i peleng-ceng ve dilīrān-ı peleng-ceng-i neheng-āheng⁴⁸⁹ ile gelüb bu vādiye teşrīf-i nūzul erzāni kıldılar. Dedi, pes çāre nedir? Dedim, gel seni Ḥazret-i Seyyid-i Kā'ināt 'aleyhi efḍalü's-şalāta iletüb şefā'at u isti'mān eyleyem ki ma'den-i mürüvvet ü menbā'-ı ināyetdir. **Şi'r:**

Hüve'l-baḥru min-eyyi'n-nevāḥī ateytehu

*Fe-lüccetühü'l-ma'rūfu ve'l-cūdu sāḥiluhu*⁴⁹⁰

Ebū Sufyān baña redīf olub İbn-i Hızām ve İbn-i Varḳa Mekke-i Mükerrreme'ye mürāca'at kıldılar. Ḥāşıl-ı kelām Ebū Sufyān'ı miyān-ı leşkergāha götürüb her āteşe ki geldim gören dedi ki bu ne kimesnedir ki bu vakt güzār eyler. Çünkü beni teşḥīş eylediler dediler ki 'amm-i büzürgvār-ı Resūl-i kirdkār ol ḥazretiñ ester-i Burāk-seyrine süvār olmuş güzār eyler. Hīç ğayrı baña ta'arruż eylemediler. Tā ḥaymegāh-ı Fārūk-ı A'zam 'Ömer bin el-Ḥattāb'a raḍiya'llāhu te'ālā 'anh yetişdim gördüm ki bir āteş-i 'azīm efruhte kılub heybet u şalābet ile oturmuş beni görüb hīç ta'arruż eylemedi. Ḥuzūrundan mürür eyledikten soñra Ebū Sufyān'ı benimle redīf görüb, **Şi'r:**

Be-gurrīd çün ra'd der-kūhsār **[T26a]**

*Veyā şīr-i cengi ki [der]-kār-zār*⁴⁹¹

hemān kıyām idüb bu düşmen-i Ḥudā Ebu Sufyān'a beñzer elḥamdüli'llāh şimdi fırsat buldum bu güm-rāhı katl ideyin deyüb, **[Mısr]a:**

[39b] *Niheng-i belā ber-keşīd ez-niyām*⁴⁹²

⁴⁸⁸ Mekke-i Mükerrreme'ye gider bir hīme-keş ya bir şīr-fürüş görüp: Bāşed bir hīme-keş ya bir şīr-fürüş görem ki Mekke-i mükerrremeye gider E

⁴⁸⁹ ejdehā-gīr-i peleng-ceng ve dilīrān-ı peleng-ceng-i neheng-āheng: şīrān-ı ejdehā-ceng ü dilīrān-ı neheng-āheng T

⁴⁹⁰ O öyle bir denizdir ki hangi taraftan gelirsene gel, dalgaları ihsanı, sahili ise cömertliğidir. (Da'belu'l-Huzā'i)

⁴⁹¹ Dağdaki yıldırım gibi güreledi, savaş meydanındaki arslan gibi kükredi. (Firdevsî)

⁴⁹² Timsahı [andıran kılıcını] kınından çekti.

veznī üzre tīg-i āteş-bār-ı şā'ika-kirdārını gılāfından bīrūn idüb 'aķabımızca revān oldu. Murād eyledi ki bizden muķaddem Ḥabīb-i Ekrem'e şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yetişüb Ebū Sufyān'ı ķatl eylemeķe istīzān eyleye. Estere irḥā-yı 'inān eyleyüb Ḥazret-i 'Ömer'den muķaddem ḥayme-i āsumān-fersā-yı Resūl-i Kibriyā'ya yetişdim. Ḥazret-i 'Ömer daḥi der-'aķab gelüb dedi kim yā Resūla'llāh bu düşmen-i Ḥudā Ebū Sufyān-ı güm-rāhdır ki ne zātında eķer-i ķabūl-i imān ve ne şānında liyāķat-i merḥamet ü iḥsān vardır. Buyur ki tīg-i ser-tīz ile ser-i nā-sa'ādetmendini beden-i nā-pākından cūdā eyleyem. **Şi'r:**

Çi māye keşīdīm renc ü belā

*Ez-īn Ehrimen-ķiş-i ner-ejdhā*⁴⁹³

Ḥazret-i 'Abbās raḍiya'llāhu te'ālā 'anh rivāyet eyler ki Ḥazret-i Ḥabīb-i Ekrem'e şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dedim ki yā Resūla'llāh ben Ebū Sufyān'a amān virüb kendü zīnhārıma getürmişim. Ḥazret-i 'Ömer ise ķatline iķdām eyler.⁴⁹⁴ Seyyid-i kā'ināt 'aleyhi efḍalü's-şalavāt⁴⁹⁵ buyurdu ki ey Ebū Sufyān⁴⁹⁶ gel müslümān ol tā girdāb-ı küfr ü ḍalāletden⁴⁹⁷ sāḥil-i selāmet-baḥş-ı hidāyete nā'il olasın. Ebū Sufyān dedi⁴⁹⁸ kim ya bunca rüzgār perestiş ve 'ibādetlerinde ifnā-yı 'ömr eyledüğim Lāt u 'Uzzā'yı neyleyeyim? Çün Ḥazret-i Fārūk-ı A'zam Ebū Sufyān'dan bu yāveyi güş eyledi. Deryā-yı ğazabı⁴⁹⁹ cüş idüb, ey pelīd, **[T26b]** eķer ḥayme-i hümāyūn-ı Resūl-i Ekrem'den şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bīrūn olaydın⁵⁰⁰ tīg-i bürrānımdan herģiz emān bulmazdın, neyleyin ḥürmet-i **[E40a]** meclis-i risālet-penāhı ri'āyet eylerin dedi. Rāvī rivāyet eyler ki Ḥazret-i 'Abbās ile Ḥazret-i 'Ömer⁵⁰¹ beyninde çok münāķaşa vāķi' oldu. Bi'l-āhire Ḥazret-i Ḥabīb-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ol iki servere tesķin virüb Ḥazret-i 'Abbās'a raḍiya'llahu 'anh⁵⁰² Ebū Sufyān'ı gece ḥaymegāhıña getürüb şabāḥ yine iḥzār eyle deyü

⁴⁹³ Her ne bela ve sıkıntı çekiyorsak bu şeytan tiynetli koca ejderhadandır.

⁴⁹⁴ Ḥazret-i 'Abbās raḍiya'llāhu te'ālā 'anh rivāyet eyler ki Ḥazret-i Ḥabīb-i Ekrem'e şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dedim ki yā Resūla'llāh ben Ebū Sufyān'a amān virüb kendü zīnhārıma getürmişim. Ḥazret-i 'Ömer ise ķatline iķdām eyler: Ḥazret-i 'Abbās'dan mervīdir ki T

⁴⁹⁵ efḍalü's-şalavāt: efḍalü's-şalāt E

⁴⁹⁶ buyurdu ki ey Ebā Sufyān: buyurdular ki yā Ebā Sufyān T

⁴⁹⁷ girdāb-ı küfr ü ḍalāletden: girdāb-ı hā'il-i küfr ü ḍalāletden T

⁴⁹⁸ dedi:aytdı T

⁴⁹⁹ ğazabı: hışm-ı 'Ömerī T

⁵⁰⁰ Eķer... olaydın: Eķer serā-perde-i hümāyūn-ı sultān-ı risālet-penāhdan bīrūn olaydın T

⁵⁰¹ Ḥazret-i 'Ömer: Fārūk-ı A'zam T

⁵⁰² raḍiya'llahu 'anh: -E

emr eyledi. Hâzret-i ‘Abbâs rivâyet eyler ki⁵⁰³ çün âfîtab-ı ‘âlem-tâb hayme-i zeberced-gün-i felekden zühûr idüb sâhet-i şa‘şa‘a-endâz-ı kâ’inât oldu, Ebû Sufyân'ı alub meclis-i girâmî-i Hâzret-i Hâbîb-i Ekrem'e geldim. Hâzret-i ‘aleyhi's-şalâtu ve's-selâm buyurdular ki ey Ebû Sufyân⁵⁰⁴ henüz vakt olmadı mı ki tevhîd-i Rabb-i ‘İzzet ve taşdîk-i nübüvvet eyleyüb i'tikâd eylesin ki Cenâb-ı Hudâ'dan gayrı sezâ-yı ulûhiyyet ve şâyeste-i perestîş u ‘ubûdiyyet yokdur. **Şi‘r:**

*Perestîş be-rev pîşe kun bâ-niyâz
Hemîn kâr-ı rûz-ı pesîn-râ be-sâz⁵⁰⁵*

Hâzret-i ‘Abbâs dedi ki yâ Ebâ Sufyân ne tereddüd eylersin îmân ‘arz eyle. Yoksa hemân ‘Ömer bin el-Hattâb amân vormeyüb seni katl eyler. **Şi‘r:**

*Beyâ dâr ez-ân tîğ-i elmâs-gün
Ke'zân tîğ gerded cihân ser-nigûn⁵⁰⁶*

Pes Ebû Süfyân'ın zebânından kelime-i Eşhedü en-lâ-ilâhe illa'llâh ve eşhedü enne Muhammeden ‘abdühû ve resûlühû cârî olub⁵⁰⁷ **Şi‘r:**

*Ser-encâm ân tünd-cengî peleng
Zi-gûr-ı jiyân kerd kûtâh çeng⁵⁰⁸*

Hâzret-i ‘Abbâs radiya'llâhu ‘anh dedi ki **[T27a]** yâ Resûla'llâh Ebû Sufyân ziyâde câh-dost **[E40b]** ve meyyâl-i fahr u riyâsetdir. İmdi anı bir mertebeye tahşîş ile kavmi beyinde ser-efrâz buyuruñ. Hâzret-i ‘aleyhi's-selâm dañi buyurdular ki "men deħale dâre Ebû Sufyâne fe-hüve âminün ve men elkâ's-silâhe fe-hüve âminün ve men ağlaķa bâbeħu fe-hüve âminün⁵⁰⁹ Pes Ebû Sufyân hâzretiden mürâca‘ata muraħħaş olub revân olduķda Hâzret-i ‘Abbâs ‘radiya'llâhu te‘âlâ ‘anh dedi ki yâ Resûla'llâh emîn değilim ki Ebû Sufyân Ka‘be-i Mükerreme‘ye vardıķda yine tarîķa-i ‘inâda sâlik olub mürted olmaya. **Şi‘r:**

⁵⁰³ Hâzret-i ‘Abbâs rivâyet eyler ki: -T

⁵⁰⁴ ey Ebû Sufyân: yâ Ebâ Sufyân T

⁵⁰⁵ Dua ve ibadeti adet edin, son gün için hazırlan!

⁵⁰⁶ Gel, o elmas gibi kılıçtan sakın ki dünya o kılıç ile alaşağı olmuştur.

⁵⁰⁷ cârî olub: kelime-i tevhîd cârî oldu T

⁵⁰⁸ Nihayet o savaşıçı kaplan yaban eşeğinden pençesini çekti, [onu avlamaktan vazgeçti]. (Firdevsî)

⁵⁰⁹ ve men elkâ's-silâhe fe-hüve âminün ve men ağlaķa bâbeħu fe-hüve âminün: -T; Kim Ebu Süfyan'ın evine girerse o güvendedir ve kim silah bırakırsa o güvendedir, kim kapısını örterse o güvendedir.

Vefāyī ne-bīnem der-īn bed-gümān
*Ne-cūyed kesī rāstī ez-kemān*⁵¹⁰

İmdi anı bir maḥallde ḥabse fermān eyleñ ki tamām-ı kevkebe-i leşker-i İslām'ı görüb anlarıñ mehābeti göñlünde cāy-gīr ola. Ḥazret-i 'aleyhi's-şalātu ve's-selām daḥi buyurdu ki Ebū Sufyān'ı bir tengnāda tevķīf eyleye tā leşker-i İslām üzerinden mürūr ede. Pes bi-ḥasebi'l-emr Ḥazret-i 'Abbās raḍiya'llāhu 'anh Ebū Sufyān'ıñ 'akabince revāne olub bir güzergāhda tevķīf eyledi. **Şi'r:**

Be-reftend leşker gürūh-ā-gürūh
Perākende der-deşt ü vādī vü kūh

Süvār u piyāde be-nīrū-yı vefr
*Heme tiğdār ve heme nīzever*⁵¹¹

cümleden o gurrende şīr-i bīşe-i dil-āverī ve nerre-peleng-i kūh-ı ceng-āveri Fārūḡ-ı A'zam 'Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya'llāhu te'ālā 'anh ḥazretleri ki **Şi'r:**

[E41a] *Yekī kūh zīreş bīkr-dār-ı bād*
Tu gūyī ki ez-bād dāred nijād

Ḥurūşān u cūşān u nīze be-dest
*Çü gurrende dırgām u çūn şīr-i mest*⁵¹²

[T27b] Bir heybet ü şalābet ile geldi kim Ebū Sufyān serāsīme belki zehre-i dehşet-behresi tiğ-i bīm ile dü-nīme⁵¹³ oldu daḥi aşḥāb-ı kirāmdan her biri kim şevket ü şehāmetde bi-mānend ve şecā'at ü mehābetde gayret-i Güstehem ü Ṭahmūraş-ı dīv-benddir⁵¹⁴ tekbr-künān, **Şi'r:**

⁵¹⁰ Bu kötü niyetlide bir vefa görmüyorum; kimse yayın doğru olmasını beklemez.

⁵¹¹ Ordu bölük bölük geçti, ovayı, vadiyi ve dağı kaplamıştı. Yaya ve atlı güçlü bir kalabalık, hepsi kılıç kuşanmış, hepsi mızrakla donanmış.

⁵¹² Biri, altındaki dağ yel gibi hareket etmede, sanırsın ki rüzgârdır esiyor. Elinde mızrak, kükremit kaplan, [öfkeden] kendinden geçmiş arslan gibi coşup koşuyor.

⁵¹³ belki zehre-i dehşet-behresi tiğ-i bīm ile dü-nīme: -E

⁵¹⁴ her biri kim şevket ü şehāmetde bi-mānend ve şecā'at ü mehābetde gayret-i Güstehem ü Ṭahmūraş-ı dīv-benddir: her bir dilīr-i şīr-gīr E

Be-y-āmed be-sān-ı neheng-i dijem

Tū güftī zemīn-rā be-sūzed be-dem⁵¹⁵

hāşıl-ı kelām leşker-i İslām-ı zafer-encām gürūh gürūh mürūr eyledikde Ebū Sufyān her gürūhu Hāzret-i ‘Abbās’dan sü’āl eyledikce Hāzret-i ‘Abbās raḍiya’llāhu te’ālā ‘anh ta’rīf u tavşīf eylerdi. Tā ki mevkib-i hümāyūn-ı hāşşa-i Hāzret-i ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām nümāyān oldu. **Şi’r:**

Resīd mevkib-i kadr ü celāl ü pür-eşereş

Hāşem hāşem sipeh-i nuşret-i ilāh resīd

Resīd müjde ki īnek zi-çīn-i turre-i şām

‘Alem ‘alem eşer-i nūr-ı şubhgāh resīd⁵¹⁶

Ebū Sufyān gördü ki Hāzret-i⁵¹⁷ Seyyid-i Kā’ināt ve mefḥar-ı mevcūdāt ‘alehi’s-şalāt ve ekmelü’t-taḥiyyāt nāka-i Kaşvā’ya⁵¹⁸ süvār olub bir cānib-i şerīfnde Hāzret-i Ebū Bekir ve bir cānib-i mübārekinde Üseyd bin Huşayn⁵¹⁹ raḍiya’llāhu te’ālā ‘anhümā ile mükāleme buyururlar. Sā’ir ekābir-i muhācirīn u enşār piyāde vü süvār tekbīr u tehlīl-künān güzār eylediler. Ebū Sufyān çün leşker-i İslām’ı bu ‘azamet u mehābetde gördükde garka-i deryā-yı hayret olub dedi ki ey ‘Abbās mülk-i salṭanat-ı birāder-zāde ne ‘aceb ziyāde olmuş! Hāzret-i ‘Abbās dedi ki ey günūde-i hū’ābgāh-ı gāflet henüz daḥi çeşm-i inşāfiñdan **[E41b]** perde-i i’tisāfī ref’ eyleyüb bu kevkebe-i nübüvveti salṭanat **[T28a]** u mülke nisbet eylersin. Hāşā bu mehābet u mülk-i pādīşāhī değildir. Belki ‘azamet u iclāl-i risālet ü nübüvvetdir. Rāvī rivāyet eyler ki çün tamām-ı leşker-i İslām mürūr eylediler,

⁵¹⁵ *Burnundan soluyan bir ejderha gibi geldi, sanırsın ki yeryüzünü nefesiyle yakacak.*

⁵¹⁶ *Resīd mevkib-i kadr ü celāl ü pür-eşereş / Hāşem hāşem sipeh-i nuşret-i ilāh resīd // Resīd müjde ki īnek zi-çīn-i turre-i şām / ‘Alem ‘alem eşer-i nūr-ı şubhgāh resīd: -E; Onun kıymetli ve heybetli çok etkileyici alayı geldi. Allah’ın zafer orduları bölük bölük geldi. Müjdeler olsun ki şimdi gecenin kıvrım kıvrım perçeminin ardından gündüz aydınlığının etkisi sancak sancak geldi.*

⁵¹⁷ Hāzret-i: -T

⁵¹⁸ Hz. Muhammed’in devesinin adı.

⁵¹⁹ Ebū Yahyā Üseyd b. Hudayr b. Simāk el-Eşhelī (ö. 20/641). Medineli ilk müslümanlardan, sahâbi. Güzel sesiyle Kur’an okuyan ve kıraatinin melekleri dahi etkilediği rivayet edilen Üseyd bir gece Kur’an okurken yakınında bağlı duran atı birden ürküp şahlanmış, okumayı bırakınca sakinleşmişti. Bu durum üç defa tekrarlanmış, atın yakınında bulunan oğluna zarar gelmesinden endişe ederek onun yanına gitmiş, o sırada bulutsu bir gölgenin içinde kandile benzeyen nesnelerin parlayarak göğe doğru yükseldiğini görmüştü. Sabahleyin durumu anlattığı Hz. Peygamber ona gördüğü varlıkların Kur’an tilâvetini dinlemeye gelen melekler olduğunu, okumaya devam etseydi sabaha kadar kendisini dinleyeceklerini ve insanların da onları göreceklerini söylemiştir (Dayhan, 2012: 42/363).

Ḥazret-i ‘Abbās Ebū Sufyān'a dedi ki yā Ebā Sufyān ber-vech-i isti‘cāl Mekke-i Mükerrreme’ye revān olub ehl-i Mekke’yi tahvīf eyle tā İslām'a gelüb şemşīr-i gāziyāndan ḥalāş olalar, yohsa cümle tu‘me-i neheng-i cān-sitān-ı şemşīr olurlar. Ebū Sufyān daḥi şitābān Mekke-i Mükerrreme’ye revān oldu. Rāvī rivāyet eyler ki ol zamāna dek ehl-i Ka‘be Ḥazret'ün kudūm-i şerīflerinden ḥaberdar olmamışlar idi. Ebū Sufyān'ı görüb istiḳbāl ve ḡubār-ı ‘asker-i İslām'dan bu ne ḡubārdır ki, **Şi‘r:**

*Cihān çün şeb-i tīre tārīk şūd
Hemānā be-şeb rūz nezdīk şūd⁵²⁰*

deyü istifsār-ı ḥāl etdiler Ebū Sufyān bu ḡüne cevāb verdi ki⁵²¹ ey ḡāfiller bu ḡubār ḡubār-ı mevkib-i İslām'dır ki Ḥazret-i Muḥammed ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām āhen [ü] fulāda ḡarḳ olmuş⁵²² leşker-i bī-pāyān ile ki her biri, **Şi‘r:**

*Be-kīn enderūn çün neheng-i belā’s t
Be-zīn enderūn tīz-çeng-i ejdehā’s t⁵²³*

üzeriñize gelmekdedir. Çün Kureyş Ebū Sufyān'dan bu ḥaberi işitdiler *ḳabbahaka’llāh*⁵²⁴ bu ne ḥaber-i vaḥşet-eşerdir ki bize getürdüñ **Şi‘r:**

*Ne-zādī turā kāşkī māderet
Ne-geştī sipihr-i bülend ez-beret⁵²⁵*

[E42a] deyü sengsār-ı düşnām u nefrīn etdiler. Hem-ḥvābesi⁵²⁶ Hind-i ciger-ḥvāre **[T28b]** ḡuş etdi ki Ebū Sufyān bu maḳūle sözler söyledi⁵²⁷ bī-iḥtiyār liḥyesini aḥz idüb taḥḳīr u ta‘yīr ve düşnām-ı keşīrden şoñra dedi ki yā *Āle Gālib* bu pīr-i nādānı ḳatlı eyleñ ki **Şi‘r:**

*Ḥired nīst ū-rā ne dāniş ne re’y
Ne ḥūşuş be-cāy’est ū ne dil be-cāy*

⁵²⁰ *Dünya yoğun gece gibi karanlığa büründü, sanki gecenin sabaha yakın vaktidir.*

⁵²¹ cevāb verdi ki: aytdı T

⁵²² āhen [ü] fulāda ḡarḳ olmuş: cevşen-pūş u tīğ-zen-i palheng-çeng u şīr-ajeng T

⁵²³ *İntikam almaya kalkışınca bir bela timsahı, [atının] eğerine binince keskin pençeli bir ejderha kesilir.* (Fırdevsî)

⁵²⁴ *Allah seni çirkinleştirsin.*

⁵²⁵ *Keşke annen seni doğurmayaydı, şu gök kubbe başın üzerinde dönmeyeydi!* (Fırdevsî)

⁵²⁶ Hem-ḥvābesi: -T

⁵²⁷ ḡuş etdi ki Ebū Sufyān bu maḳūle sözler söyledi: bu ḥaberi **[T28b]** işitdikde T

Tū gūyī be-sereş enderūn mağz nīst
*Yek endīşe ū-rā hemī nefret'est*⁵²⁸

Ebū Sufyān aytdı her ne ḥakāretiñiz var ise baña eyleñ ḳasem eylerin ki eger dāḥil-i emn-ābād-ı İslām olmazsañuz cümleñüz ğarka-i seyl-āb-ı fenā olmañuz muḳarrerdir. **Şi'r:**

Ez-endīşe men dil be-perdāḥtem
*Suḥen her çi dānistem endāḥtem*⁵²⁹

rāvī⁵³⁰ rivāyet eyler ki⁵³¹ çün Ḥazret-i 'aleyhi's-şalātu ve's-selām Zī-ṭuvā-nām menzile nüzül buyurdular. Fermān-ı Nebvī şadır oldu ki Zübeyr bin el-'Avvām leşker-i muhācirīn ile Mekke-i Mükerrreme'niñ taraf-ı a'lāsından gelüb rāyet-i ḥaşa-i hümāyūnların ve serā-perde-i 'arş-pīrāye-i āsumān-sāyelerin Ḥacūn'a naşb ideler. Pes bi-ḥasebi'l-emr rāyet-i hümāyūnu⁵³² mevzi'-i mezbūre naşb idüb Ḥazret-i Sultān-ı evreng-i risālet için edīm-i sürḥden bir gül-gün bārgāḥ ḳurdular ve Ḥālid bin Velīd ki seyf-i bürrān-ı Ḥudā ve şīr-i ğurrān-ı bīşe-i vegādır, ğurūh-ı Eslem ve Ğıfār u Müzeyene **[E42b]** ve sā'ir ḳabāyıl-i 'Arab ile esfel-i Mekke'den dāḥil olub rāyet-i nuşret-āyetini müntehā-yı büyüti Mekke'de naşb eyleye. Bu evvel emāret idi ki Ḥazret-i risālet-penāḥ şallal'llāhu 'aleyhi ve sellem Ḥālid bin Velīd'e⁵³³ taklīd buyurdular ve cümle leşker-i İslām'a buyuruldu ki hīç kimesne muḥārebe vü muḳātele eylemeyeler. Meger ol kimesne ile ki muḳātele vü muḥārebeye mübāşeret eyleye. İbn-i Verdī *Tetimmetü'l-Muḥtaşar*'da buyurmuşdur ki 'İkrime bin Ebī Cehl ve Şafvān bin Ümeyye Benī Bekr ve Benī Ḥāriş'den bir cemā'at ile Hendeme-nām mevzi'de Ḥazret-i Ḥālid'iñ ğüzergāhına gelüb muḥārebeye āġāz eylediler. Pes Ḥālid daḥi āġāz-ı ceng eyleyüb zemīn-i Mekke'yi ḥūn-ı küffārdan mānend-i edīm gül-gün eyledi. Tā mescid-i ḥarāma **Mısrā'**:

*Nehengī be-zīr ejdhāyī be-kef*⁵³⁴

⁵²⁸ Ne aklı ne bilgisi ne düşüncesi var. Ne aklı başında, ne gönlü yerindedir. Sanki başı içinde beyni yok, tek düşüncesi hep kin ve nefrettir. (Firdevsi)

⁵²⁹ Ben gönlümde olan düşünceleri açıkladım, bildiklerimi dile getirdim. (Firdevsi)

⁵³⁰ Ebū Sufyān aytdı her ne ḥakāretiñiz var ise baña eyleñ ḳasem eylerin ki eger dāḥil-i emn-ābād-ı İslām olmazsañuz cümleñüz ğarka-i seyl-āb-ı fenā olmañuz muḳarrerdir. (Şi'r) *Ez-endīşe men dil be-perdāḥtem/ Suḥen her çi dānistem endāḥtem*: -T

⁵³¹ rāvī rivāyet eyler ki: rāvī bu ğüne rivāyet eyler ki T

⁵³² rāyet-i hümāyūnu: rāyet-i zafer-āyet-i hümāyūnlarıñ. T

⁵³³ Hz. Peygamber'in seyfullah unvanı verdiği meşhur kumandan sahâbî.

⁵³⁴ Öfkesiyle bir timsah, pençesiyle bir ejderha.

katl eyleyerek geldi. Hemân ‘asker-i Hâlid'den Hubeysü'l-eş‘ar⁵³⁵ u Kürz bin Câbir⁵³⁶ şerbet-i şehâdet nûş eylediler. İmâm Taberânî⁵³⁷ tarîk-i ibn-i ‘Abbâs'dan rivâyet eyler ki Hâzret-i ‘aleyhi's-selâma ‘arz eylediler ki yâ Resûlüllâh Hâlid bin Velîd emân virme-yüb ehl-i Mekke'yi fenâya verdi. Hâzret-i ‘a[leyhi's-selâ]m Hâlid'e bir kimesne gönderdiler ki Hâlid'e gelüb fahr-ı ‘âlem şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem “*irfa ‘ anhumu’s-seyfe*”⁵³⁸ buyurdular deyü söyleye. Ol firistâde gelüb bu güne teblîğ-i peyâm eyledi ki yâ Hâlid fermân-ı şerîf-i Nebevî böyle cârîdir ki şemşîr-i bürrân ile anlardan her kimi bulursañ katl eyle. Pes Hâlid ol gün eşrâf-ı Kureys'den [E43a] yetmiş nefer kimesne katl eyledi. Ba‘z-ı tefâsîrde mestûrdur ki Hâzret-i ‘a[leyhi's-selâ]m Hâlid'e ‘alâ-tarîkî'l-‘itâb buyurdular ki saña resûl gönderdim katlden el çeksün deyi niçün hilâfîn işledüñ Hâlid cevap verdi ki yâ Resûlüllâh firistâdeñüz gelüb “*za ‘ fihimi’s-seyfe*”⁵³⁹ deyü teblîğ-i fermân eyledi. Hâzret-i ‘a[leyhi's-selâ]m ol kimesneye buyurdu ki niçün virdüğümüñ hilâfını naql eyledüñ. Cevâb verdi ki ya Resûla'llâh herçend murâd eyledim ki siziñ kelâm-ı şerîfîñiz naql eyleyem. Nâgâh bir şahş gördüm ki başı tâ âsumâna resîde olub elinde bir nîze-i cân-sitân tutar. Ol nîzeyi sînem üzre vaz‘ idüb Hâlid'e Hâzret-i ‘a[leyhi's-selâ]m “*za ‘ fihimi’s-seyfe*” buyurdu deyü söyle yoğsa bu nîze ile seni helâk eylerin dedi. Hâzret-i habîb-i ekrem şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem bu kelâmı işitdikde buyurdular ki “*şadağa'llâhu ve şadağa resûluhu*”⁵⁴⁰ ol zamân ki ‘ammim Hamzâ'yı şehîd eylediler, demiş idim ki eger Kureys üzre gâlib olursam anlardan yetmiş nefer kimesne katl eyleyem. Hâk Te‘âlâ bu maķûle sözden nehiy buyurmuş idi. Lakin irâde-i ‘aliyesi buña ta‘alluk eyledi ki ol sühân ki zebân-ı peygamberinden câri oldu, taşdik eyleyüb manaşsa-i zuhûra getüre. Bu sebebdan e'imme-i İslâm feth-i Ka‘be-i Mükerrreme kâharen mi yoğsa bi-tarîkî'l-şulh mi vâķi‘ oldu, ihtilâf eylediler e'imme-i Hanefiye kâharen ve e'imme Şâfî'îye şulhen feth olduğuna zâhib oldular. [E43b] *Ravzatü'l-Ahbab*'da mestûrdur ki çün seyyid-i kâ'inât ‘aleyhi efđalü's-

⁵³⁵ Mekkenin fethinden önce müslüman olmuş bir sahabedir. Hz. Muhammed ile Mekke'nin fethine katılmıştır. Kürz bin Cabir'le birlikte Hz. Muhammed'in Mekke'ye girdiği yolun dışında bir yolda yürüyüp yolu şaşırmışlar, müşriklerin çadırıyla karşılaşp şehit edilmişlerdir (Çubukcu, 2002: 26/575).

⁵³⁶ Ebû Abdîrrahmân Kürz b. Câbir el-Fihri (ö. 8/630). Mekke'nin fethinde Hâlid b. Velîd'in kumandasındaki birlikte görev almış olan Kürz, arkadaşı Hubeys b. Hâlid'le birlikte Hz. Peygamber'in çizdiği güzergâhı terkedip başka bir yoldan ilerlerken Handeme denilen yerde bir grup Kureys savaçsısıyla girdikleri çatışmada Hubeys şehid olmuştur. Kendisi de onun cesedi etrafında mersiye okuyarak çarpışmaya devam etmiş ve şehid düşmüştür (Çubukcu, 2002: 26/575).

⁵³⁷ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971). Mu‘cemleriyle tanınan hadis hâfızı. Taberânî zamanının hadis hâfızı diye nitelenmiş (İbn Hallikân, II, 407), hadis, ensâb ve tarih bilgisiyle döneminin en önde gelen âlimlerinden olmuştur (Görmez, 2010: 39/310).

⁵³⁸ *Onlardan kılıcı çek!*

⁵³⁹ *Onları kılıçtan geçir!*

⁵⁴⁰ *Allah ve resûlü doğru söyledi.*

şalât Zî tûvâ-nâm menzili teşrîf buyurdular. Bu kevkebe-i iclâl u 'izzet ve bu kemâl-i fazl u nuşret ki Hâk Te'âlâ kendüye erzânî kılduğunu müşâhede ve tenhâ Mekke-i mükerrermeden hicret idüb bu dem bu deñlü şevket ü kuvvet ile getürdügin mülâhaza buyurub tevâzu'an li'llâh ser-fürü kıldılar.⁵⁴¹ Mâşıta-ı kıl-k-i güher-bâr-ı⁵⁴² nâtıka gîsü-yı nev-'arûs-ı rivâyete bu güne şâne-zen-i ta'bîr olur ki çün Hâzret-i fahr-ı 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem mevzî-i Hâcûn'ı kudûm-i şerîfleri ile müşerref kıldılar, hayme-i hümâyûnlarına âyet-i rahmet gibi nüzûl idüb gubâr-ı râhdan sünbül-i hoş-büy-ı gülzâr-ı tarâvet ve gül-i şādâb-ı bāğ-ı le'âfet olan gîsü-yı mu'anber ve ruhsâre-i enverlerin gâsl eyleyüb silâh-ı şerîflerin üzerine ârâyide kıldılar. 'Asker-i İslâm Hâzret-i 'aleyhi's-selâmıñ kudûmüne intizâr⁵⁴³ [T29a] çeküb tûrdular. Pes Hâzret-i 'aleyhi's-selâm⁵⁴⁴ sa'âdet ü iclâl ile râhile-i hümâyûnuna⁵⁴⁵ süvâr olub yemîn-i meymenet-âşârında Ebû Bekir Şiddîk ve bir cânib-i şerîfînde Üseyd bin Huşayn 'radiya'llâhu te'âlâ 'anhümâ hâzretleri ve Bilâl bin Rebâh ve 'Osmân bin Talha rikâb-ı hümâyûn-ı sa'âdet-maqrûnlarında mülâzım olub Hâzret-i Hâbîb-i Ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem⁵⁴⁶ âheste sûre-i feth-i şerîf tilâvet buyururlar idi. Bî-ihrâm harem-i muhtereme dâhil olub süvâre Mescidü'l-harâmı teşrîf buyurdular. Mehâr-ı râhile-i hümâyûnı Muhammed bin Mesleme ahz [E44a] etmiş idi.⁵⁴⁷ Hacer-i mükerreri mihcen-i şerîfleri ile istilâm idüb tekbîr kıldılar. Aşhâb-ı kirâm dañi muvâfaqaten⁵⁴⁸ âvâz-ı bülend ile zemzeme-keş-i⁵⁴⁹ tekbîr eylediler. Şöyle ki gulgule-i âvâze-i tekbîrden Mekke-i mükerrermeye⁵⁵⁰ zelzele düşdü. Müşrikîn kılâl-i cibâlde ol hâleti müşâhede kılub melûl u mañzûn oldular. İbn-i

⁵⁴¹ ve Hâlid bin Velîd ki seyf-i bürrân-ı Hudâ ve şîr-i gurrân-ı bîşe-i vegâdır, gürûh-ı Eslem ve Gîfâr u Müzeyne [E42b] ... [E42b] ... [E43a] ... [E43b] ... ser-fürü kıldılar: râvî bu güne rivâyet eyler ki çün Hâzret-i Fahr-i Cihân 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm Zî-Tuvâ-nâm menzile nüzûl buyurdular fermân-ı risâlet-penâhî vârid oldu ki Zübeyr b. el-'Avvâm radiya'llâhu 'anh leşker-i Muhâcirîn ile Mekke-i Mükerrere'niñ taraf-ı a'lâsından gelüp râyet-i hâşşa-i hümâyûnların ve serâ-perde-i 'arş-pirâyelerin mevzî-i Hâcûn'a naşb edüp sultân-ı evreng-i risâlet için edîm-i sürhden bir gül-gün bârgâh kurdular T

⁵⁴² güher-bâr-ı: Güher-rîz-i T

⁵⁴³ kudûmüne intizâr: kudûm-i şerîflerine reh-güzarda şaf şaf intizâr T. T

⁵⁴⁴ Pes Hâzret-i 'aleyhi's-selâm: Ol şâhvâr-ı mîzmâr-ı "câhidü'l-küffâr" 'aleyhi's-salâtu'llahi'l-meliki'l-gaffâr T

⁵⁴⁵ Hümâyûnuna: burâk-seyrlerine T

⁵⁴⁶ rikâb-ı hümâyûn-ı sa'âdet-maqrûnlarında mülâzım olub Hâzret-i Hâbîb-i Ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Hâzret-i Hâbîb-i Ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: rikâb-ı şerîf-i şeref-yâblarında mülâzım olub T

⁵⁴⁷ Mehâr-ı râhile-i hümâyûnı Muhammed bin Mesleme ahz etmiş idi: -T

⁵⁴⁸ Aşhâb-ı kirâm dañi muvâfaqaten: Aşhâb-ı güzîn rıdvana'llâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'în dañi T

⁵⁴⁹ zemzeme-keş-i: -E

⁵⁵⁰ Şöyle ki gulgule-i âvâze-i tekbîrden Mekke-i Mükerrere'ye: âvâze-i bülend-i tekbîrden zemîn-i Bañhâ'ya T

Şihne⁵⁵¹ *Ravzatü'l-Menâzır*'da buyurmuştur ki yevm-i fethde vaqt-i zuhr irişüb Hâzret-i Bilâl⁵⁵² rağiya'llâhu te'âlâ 'anh ezân okuyub zemzeme-keş-i tekbîr bülend oldu⁵⁵³ Hâriş bin Hişâm “*Leytenî mittü kable hâzâ*”⁵⁵⁴ kavli ile nevha-senc-i mâtemkede-i hüzn ü melâl oldu. ‘Attâb bin Esîd dağı “*le-kad ekrema'llâh ebî fe-lem-yera hâze'l-yevm*”⁵⁵⁵ deyü bünyâd-ı mâtemkede-i şiven kıldı. **Mısra**: “*Muşıbetu kavmin 'inde kavmin fevâidü*”⁵⁵⁶ râvi rivâyet eyler ki⁵⁵⁷ çün Hâzret-i ‘aleyhi's-selâm⁵⁵⁸ merâsim-i tavâfi edâ idüb Mescidü'l-harâmın bir köşesinde nüzül buyurdular. Üç yüz altmış şanem ki nevâhî-i hâne-i Ka'be'de mevzû [T29b] idi. Hâzret-i fahr-ı cihân ‘aleyhi efđalü's-şalât⁵⁵⁹ dest-i şerîflerinde olan miğcen ile ol aşnâmı hâlîde kılub buyurdular ki “*Câ'e'l-hakku ve zaheka'l-bâtil ve mâ yübdü'l-bâtilü ve mâ yü'îd*”⁵⁶⁰ İbn-i Verdî *Tetimmetü'l-Muhtaşar*'da⁵⁶¹ “*Câ'e'l-hakku ve zaheka'l-bâtil inne'l-bâtile kâne zehûkan*”⁵⁶² buyurduklarını rivâyet eylemiştir.⁵⁶³ Ol aşnâm ki bâ-vücüd zemîne sabit kılınmış idi, cümle kâfaları üzre düşdiler.⁵⁶⁴ [E44b] Ba'z-ı kütüb-i siyerde gelmiştir ki bir niçe aşnâm-ı kebîre ki mevâzi'-i mürtefi'e vaz' eylemişlerdi, şol mertebe ki el irişmezdi,⁵⁶⁵ Hâzret-i 'Alî kerrema'llâhu vechehu sulţân-ı risâlet-penâha şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem 'arz

⁵⁵¹ Ebû'l-Berekât Seriiyüddîn Abdülber b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 921/1515). Hanefî fakihî ve tarihçi (Özen, 2000: 21/225).

⁵⁵² Ebû Abdillâh (Ebû Abdilkerîm veya Ebû Amr) Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641). Hz. Peygamber'in ilk müezzini, ezanı ilk okuyan sahâbi. Bilâl-i Habeşî hayatı boyunca Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmadı, Vedâ haccında da bulundu. Onun abdest suyunu temin etmek, sütte olarak kullandığı harbeyi taşımak, şahsî ihtiyaçlarını karşılamak, savaşta özellikle geceleri korunmasını, gündüzleri ise gölgelenmesini sağlamak, yemek hazırlamak, beytül-mâl işlerine bakmak, Hz. Peygamber'in emriyle bazı ödemeler yapmak, elçileri ağırlamak, seriyye kumandanlarına sancak vermek, Resûl-i Ekrem'in emirlerini halka duyurmak, kadın esirleri muhafaza etmek gibi işlerde görev almıştır. (Fayda, 1992: 6/152).

⁵⁵³ ezân okuyub zemzeme-keş-i tekbîr bülend oldu⁵⁵³: bülend âvâz ile ezân okuyub etrâf-ı Mekke gûlgûle-
endâz olanda T

⁵⁵⁴ *Keşke ben bundan önce olsaydım.* (Meryem 19/23)

⁵⁵⁵ *Allah babama lütufta bulunmuş ki bu günü görmedi.*

⁵⁵⁶ *Bir topluluğa gelen bir musibet başka bir topluluğa kazançtır.*

⁵⁵⁷ **Mısra**: “*Muşıbetu kavmin 'inde kavmin fevâidü*” râvi rivâyet eyler ki: *Ravzatü'l-Ahbâb*'da mestûrdur ki T

⁵⁵⁸ ‘aleyhi's-selâm: -T

⁵⁵⁹ Hâzret-i fahr-ı cihân ‘aleyhi efđalü's-şalât: -T

⁵⁶⁰ *Hak geldi; artık batıl ne bir şeyi başlatabilir ne de geri getirebilir.* (Sebe 34/49) (Metinde yer alan “*ve zaheka'l-bâtil: ve batıl zail oldu*” kısmı bu ayete ait değildir.)

⁵⁶¹ hâlîde kılub buyurdular, “*Câ'e'l-hakku ve zaheka'l-bâtil ve mâ yübdü'l-bâtilü ve mâ yü'îd*” İbn-i Verdî *Tetimmetü'l-Muhtaşar*'da: tahrîk edüb buyurdular ki T

⁵⁶² *Deki: Hak geldi batıl zail oldu. Zaten batıl mahiyeti gereği yok olup gitmeye mahkûmdur.* (İsra 17/81)

⁵⁶³ buyurduklarını rivâyet eylemiştir: -T

⁵⁶⁴ Fezâletü'l-Leyşî bu ma'nâda demiştir. **Şi'r**: *Lev mâ ra'eyte Muhammeden ve cünûdehu / Bi'l-fethi yevme tükesserü'l-eşnâmü // Le-ra'eyte nûra'llahi eşbağa beyyinen / Ve's-şirkü yeğşâ vechehu'l-izlâmü.* (E nüshasında üstü çizilmiş olan bu kısım T nüshasında bulunmamaktadır.) *Keşke fetih günü putlar kırılırken Muhammed ve askerlerini görseydin! Allah'ın nurunun aşikâr olduğunu ve şirkin yüzünü karanlık bürüdüğünü görürdün.* (T nüshasında bulunmayan bu manzumenin E nüshasında üstü çizilmiş.)

⁵⁶⁵ Şol mertebe ki el irişmezdi. -T

eylediler ki yâ Resûla'llâh pâ-yı mübarekiñiz ketfim üzre vaz' idüb ol aşnâ mı da ħı al'a mübâşeret buyuruñ. Ĥazret-i seyyid-i kâ'inât 'aleyhi's-şalât buyurdular ki yâ 'Alî sen şılet-i nübüvvete taat getürmezsiñ. Benim ketfim üzre vaz' -ı adem eyleyüb bu aşnâ mı al' u ber-endâht eyle.⁵⁶⁶ Pes imtişâlen li-emrihi'l-'âlî Ĥazret-i Murtażâ pâ-yı mübâreklerin ketf-i şerîf-i Muştafâ'ya vaz' idüb ol aşnâ mı al' u ber-endâht⁵⁶⁷ eyledi.⁵⁶⁸ Mevlânâ Mu'îni'd-dîn Ferâ ħı ki iħrâz u iħâta-i fûrû' u usûlde şâliş-i 'allâmeteyn ve itân-ı fenn-i ħikmetde şâni-i Eflâtûn-ı ilâ ħı olub naâd-ı cevâ ħir-i kelimât-ı rûvât u mu-şıâf-ı kibâr-ı efâzıl-ı Bel ħı u Berât idi, *Me'âricü'n-nübüvvet-nâm* kitâb-ı mu'ciz-nizâmında Ĥazret-i Resûl-i Ekrem şalla'llahu 'aleyhi ve sellemiñ yed-i eyâdî-ba ħş-ı mübârekleri ile ol aşnâ mı al' u ber-endâht eylemediklerinde şa ħıfe-i 'ibârete berâ'a-i berâ'at-nigâr ile naş u perdâht eyledikleri şuver-i ħarîbe ħikem-i 'acîbedendir ki “*Innekum vemâ ta'budûne min dûnillâ ħı hasabu cehenneme*”⁵⁶⁹ nazm-ı mûkerremi muteżâsı üzre her şanem ħîme-i düza ħı ve âteş-fürüz-ı cehennem olub lakin ol naş-ı [T30a] mekîn-i ħâtemu'n-nebiyyîñ ve ħvân-sâlâr-ı mâ'ide-i 'amîmu'l-fâ'ide-i “*ve mâ-erselnâke illâ rahmeten li'l'âlemîn*” şalla'llahu 'aleyhi ve sellem ħazretleriniñ şeref-i misâs-ı dest-i eşrefleriyle müşerref olan eşyâda âteş mutaşarrıf olmaz. İmdi Cenâb-ı seyyidü'l-enâm 'aleyhi's-selâm ol aşnâ mı kendü al' eyleye bereket-i misâs-ı dest-i mübârek-i peygamberî ile ol aşnâm âteş-i düza ħıdan berî olub nazm-ı şerîf-i sâbıu'l-beyânıñ ħılâf-ı mazmûn-ı ħikmet nûmûnı zâ ħir u a'yân olurdu. Bu binâ-yı neşât-âbâd-ı şafâyı teşyîd ya'nî şa ħıfe-i la ħıfe-i beşârete şabt olunan müdde'âyı işbât u te'yîd eyler ki ba'z-ı rûvât-ı tûâtdan bu dürr-i gerân-adr-i nâdire âvîze-i binâ-gûş-ı nev-'arûs-ı rivâyet olmuşdur ki bir ħün ol serv-i mevzûn- ħırâm-ı ħûlzâr-ı nübüvvet ve şemşâd-ı nâr-ı pür-verd-i bâ ħı-ı risâlet 'aleyhi's-selâm 'işmet-sarây-ı 'arş-pirâ-yı Fâtıma-i Zehrâ'ya 'ra ħıya'llâ ħı te'âlâ

⁵⁶⁶ Ĥazret-i 'Alî kerrema'llâ ħı vechehu ... al' u ber-endâhte eyle: Ĥazret-i 'aleyhi's-şalâtı ve's-selâm Emîrû'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib kerrema'llâ ħı vechehu ħazretlerine buyurdular ki yâ 'Alî ketfim üzre vaz' adem eyleyüp bu aşnâ mı al' eyle T

⁵⁶⁷ al' u ber-endâhte eyledi: al' eyledi. T

⁵⁶⁸ “Râvî rivâyet eyler ki bu ħâletde Ĥazret-i fâ ħr-ı 'âlem şalla'llâ ħı 'aleyhi ve sellem şâ ħı evreng-i velâyetden su'âl buyurdular ki yâ 'Alî kendüñi ne ħâletde ħürsün cevâb verdiler ki yâ Resûla'llâ ħı şöyle müşâhede eylerin ki çeşm-i cihan-bînimde cümle ħicâb keşf olub ħüyâ farkım sâ ħı 'arş-ı berîne peyveste olmuş her neye aşd eylesem elime ħelür. Ĥazret-i 'aleyhi's-selâma şefat ve ri'âyet-i ħüsn-i âdâb içün Murtażâ kerrema'llâ ħı vechehu kendüyi zemîne per-tâb eyleyüb nâzil olduda tebessüm ıldı. Ĥazret-i 'a[leyhi's-selâ]m sebeb-i tebessüm nedir su'âl buyurduda cevâb verdi ki kendümi ki zemîne per-tâb eyledim ħı vücûduma bir elem işâbet eylemedi. Ĥazret-i 'a[leyhi's-selâ]m buyurdu ki yâ 'Alî saña nice elem işâbet eyler ki seni Resûl-i Hudâ ber-dâşte ılıb Cibrîl-i emîn tenzîl eyledi.” bölümü yazılıp üstü çizilmiş.

⁵⁶⁹ *Şûphe yok ki siz de Allah'ı bırakıp taptıklarınız da cehennem odunusunuz.* (Enbiya 21/98)

‘anhā sāye-endāz-ı teşrīf olub gördü ki ol dürr-i yektā-yı deryā-yı nübüvvet tāb-ı tennūr-ı pür-tābdan nān ṭabḥ etmek ile yāḳūt-i nāba dönmüş. Pes ol şāh-ı ferḥunde-bāht-ı taht-ı “inneke le’alā ḥulukin ‘azīm”⁵⁷⁰ ve ḥüsrev-i ‘ālī-cenāb-ı evreng-i “ve bil-mu’minîne raūfu’r-rahīm”⁵⁷¹ ‘aleyhi’s-şalatu ve’s-selām kemāl-i re’fet-i ḡālīye-i peygamberī ve ḡāyet-i merḥamet-i lāzıme-i pederīden ber-sebīl-i muvāfaḳat dest-i ḳamer-şikāf ile **[T30b]** bir nice nān tennūra ilḳā eyledi. Her nān ki Ḥazret-i Zehrā tennūra şaldı, tamām puḥte çıḳdı ve her girde ki şeref-i misās-ı dest-i eşref-i ḥayr-ı nās ile reşk-fermā-yı ḳurş-ı āfitāb olmuş idi, āteş te’şīr eylemeyüb ḥām ḳaldı. Bu mu’cize-i kübrā şaḥīfe-i zuhūra nigāşte ve şuḳḳa-i livā-yı sa’ādet-iltivā-yı nübüvvet bālā-yı sipihr-i valā-yı iştiḥāra efrāşte olmak için şüret-i sırr-ı nihān-ı ḳāziyye çeşm-i ḥaḳ-bīn-i zamīr-i münīr-i Zehrā’dan nühüfte ve şüküfe-i ḥaḳīḳat-i ḥāl derūn-ı pākında na-şüküfte olmaḡla hilāl-i nūr-efşān-ı burc-ı şehādet-i şüreyyā-nişān dürc-i güher-rīz-i ḥikmet oldu. Ya’nī engüşt-i ḥayret derdendān-ı fikret olub bu nakş-ı bedī’-i levḥ-i rengīn ḥikmetiñ nezzāresinde dīde-i bīnā-yı ḥātır-ı aḳdesleri nigerān ḳaldı. Ḥ’āce-i serīre-şinās-ı perde-ḡayb u perde-güşābende-i ruḥsār-ı şāhid-i lā-raybī ‘aleyhi efḑalü’s-şalavāt ṭabaḳçe-i mā’ide-i ḥikmetden ser-püş-ı rāz-ı nihānı ref’ idüb rikāz-ı nāzdan güher-i sırr-ı şigerfī bu güne iḥrāc u ibrāz eylediler ki bu ḥālīñ vuku’undan ḥātırına esbāb-ı istiḡrāb terettüb etmeyüb çendān mādde-i ta’accüb olmasun ki bu ḥālet ki müşāhede eylediñ envā’-ı meḳārim ḥaşāyiş-i kerīme, ya’nī ḥazā’in-i elṭāf-i ‘azīme-i ḳadīmeden fā’iz olduğumuz mu’cizāt-ı bāhirāt-ı ‘azīmedendir ki her nesneye yed-i mü’eyyed-i **[T31a]** Muḥammedī işābet eyleye āteş-i sūzende aña te’şīr eylemez. İmdi bu ḳurşa daḡı şeref-i misās-ı keffimize nā’il olmaḡla āteş kār etmeyüb ḥām ḳaldı. Nigāşte-i şaḥāyif ḳılıb ‘ārifān, ya’nī ma’lūm-ı āşiyānān-ı rāz-ı nihāndır ki bir girdeye bir kere dest-i kerīm-i resūl-i Rabb-i Raḥīm yetişmekle āteş kār eylemeye. Dil-i bende-i mü’mīn ki nice rüzḡār “Ḳalbu’l-mü’min beyne ’usbu’ayni min esābi’i’r-Raḥmān”⁵⁷² medlül u maḳbülü üzre ḳabza-i ḳudret-i ilāhīde munḳaleb ve libās-ı ihtiyār-ı küllīden dest-i irādet-i Rabbāniyye ile münḥali’ vü münselib ola. Eger āteş-i dūzaḡdan maşūn ve nār-ı sūzān-ı firāk u hicrāndan maḥfūz ve me’ mün olsa ba’īd midir? Demdir ki, **Mısra’**: *Kilkimiñ raḥş-ı siyeh-zānū-yı müşḡīn-perçemi*, yine meydān-ı şadede girüp müşḡīn-ḡubār-ı püyeden saḥ-ı zemīn-i kāfūr-sār-ı şaḥīfeyi şafḥa-i rüy-ı dilber-i

⁵⁷⁰ Gerçekten Sen, pek büyük bir ahlāk üzerindesin. (Kalem 68/4)

⁵⁷¹ ...müminleri esirger, rahimdir. (Tevbe 9/128)

⁵⁷² Kalpler Rahman’ın iki parmağı arasından bir parmağıdır. (Hadis)

nev-hîz-i hatt gibi müşg-hîz eyleye.⁵⁷³ **[E45a]** Râvî bu gûne rivâyet eyler ki miftâh-ı şerîf-i Ka'be 'Osmân bin Talha'nın mâderi Sülâfe Binti Sa'd yanında olup Hâzret-i 'aleyhi's-selâm Bilâl'i ve 'Osmân'ı miftâhı getürmege gönderdiler. 'Osmân mâderi katına varub çok münâkaşadan sonra miftâh-ı şerîfi alub huzûr-ı fâhr-ı âleme geldi. Hâzret-i 'aleyhi's-selâm mübârek ellerin şunub miftâh-ı şerîfi almak murâd eyledikde Hâzret-i 'Abbâs kıyâm idüb istid'â kıldı ki yâ Resûlü'llâh sîkâyet-i Zemzem'i baña tefvîz buyurdun, hicâbet-i beyt-i mükerrremi daği 'inâyet eyle. 'Osmân çünkü Hâzret-i 'Abbâs'dan bu kelâmı işitdi, elini çeküb miftâh-ı şerîfi Hâzret'e vermekden imtinâ gösterdi. Soñra, yâ Resûlü'llâh işte miftâh-ı şerîfi al, saña emânetu'llâh, deyü miftâhı Hâzret'e teslîm eyledi. Hâzret-i 'a[leyhi's-selâ]m daği alub Hâzret-i 'Ömer ve 'Osmân bin Talha'ya emr eyledi ki Beyt-i Şerîf içinde olan şuveri ki dîvâr-ı pür-envârı üzre taşvîr kılınışlar idi, mağv eyleyeler. Anlar daği ber-mücib-i fermân-ı risâlet-penâhî Beyt-i Şerîfe dâhil olub şüret-i İbrâhim ve İsmâ'îl'den gayrı cümle şüretleri mağv eylediler. Hâzret-i Fâhr-ı Âlem daği şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Üsâme bin Zübeyr ve 'Osmân bin Talha ile beyt-i şerîfe dâhil olub buyurdular ki bâb-ı Ka'be-i Mükerrreme'yi **[E45b]** sedd eyleyeler, tâ halk müzâheme vermeye. Şüret-i İbrâhîm u İsmâ'îl'i görüb buyurdular ki yâ 'Ömer niçün bunları mağv eylemedün? Cevâb verdiler ki, yâ Resûlü'llâh istemedim ki şüret-i İbrâhîm ve İsmâ'îl'i mağv eyleyem. Pes bir miqdâr zâ'ferân getürüb ol şüretleri zâ'ferân ile endüde kıldılar. Bir zamân Beyt-i Şerîfiñ içinde eglenüb namâz kıldılar. Şâhîh-i Buḥârî ve Şâhîh-i Müslim'de Üsâme raḍiya'llâhu te'âlâ 'anh hâzretlerinden mervîdir ki Hâzret-i Resûl-i Ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Beyt-i Şerîfiñ her cânibinde du'â eyleyüb namâz kıldılar. Taşra çıkdıkda ber-â-ber-i der-i Ka'be'de daği iki rek'at namâz kıldılar. Râvî rivâyet eyler ki Hâzret-i 'a[leyhi's-selâ]m 'atabe-i hâne-i mükerrrem üzre kıyâm idüb bâb-ı şerîfiñ iki 'izâdesin mübârek elleri ile tutdu. Hâlid bin Velîd halkı der-i Beyt-i Şerîfden müzâheme vermeyeler deyü dūr eyledi. Ol maḥallde miftâh-ı şerîf dest-i kerem-pâş-ı Resûl-i Ekrem'de idi. Hâzret-i Murtaza raḍiya'llâhu 'anh iltimâs eyledi ki, yâ Resûlü'llâh, manşib-i hicâbet-i Beyt-i Şerîfi ehl-i beyte erzânî buyuruñ. Nitekim sîkâyet-i Zemzem'i 'inâyet kıldınız. Hâzret-i Sultân-ı serâ-perde-i risâlet 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm şâh-ı serîr-i velâyete buyurdular ki ey 'Alî ben size bir kâr tefvîz eylerin ki ol kârda sizden halka nef irişe. Ol mazanne olmaya ki halkdan size nef irişe. Pes miftâh-ı şerîfi 'Osmân

⁵⁷³ Mevlânâ Mu'îni'd-dîn Ferâhî ki ihrâz u ihâta-i fûrû' u usûlde ... **[T30a]** ... **[T30b]** ... **[T31a]** ... şafḥa-i rûy-ı dilber-i nev-hîz-hat gibi müşg-hîz eyleye. -E (**E44b**'nin başlarından **E45a**'ya kadar E nüshasında yok.)

bin Talha'ya [E46a] verdiler. Bir rivāyetde buyurdu ki “*Huzūhā yā Benī Talha hālideten ve tālideten lā yenzi 'uhā minkum illā zālimun*”⁵⁷⁴ İmām Faḥre'd-dīn Rāzī *Tefsīr-i Kebīr*'de buyurmuşdur ki āyet-i kerīme-i “*İnna'llāhe ye'murukum en tu'eddū'l-emānāti ilā ehlihā*”⁵⁷⁵ bu kıssada nüzül eyledi. Pes 'Osmān bin Talha raḍiya'llāhu 'anh mülāzemet-i Ḥazret-i Resūl-i Muḥtār 'aleyhi's-selāmı ihtiyār idüb miftāḥ-ı şerīfi birāderi Şeybe'ye tefvīz kıldı. El-ān miftāḥ-ı Ka'be-i mu'aẓẓama ol kavmiñ elindedir.⁵⁷⁶ Ammā İmām Faḥre'd-dīn Rāzī, Şāhibu'l-Keşşāf bu āyet-i kerīmeniñ sebep-i nüzülunda bu güne buyurmuşlardır ki Ḥazret-i Habīb-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem rüz-ı fetḥ-i Mekke-i mükerreme murād eylediler⁵⁷⁷ ki beyt-i şerīfe dāḥil olalar⁵⁷⁸, 'Osmān bin Talha ki sādın-i Ka'be idi. Bāb-ı Beyt-i Şerīfi sedd eyleyüb beyt-i şerīf üzre çıkdı.⁵⁷⁹ Miftāḥ-ı Ka'be taleb olunduḡda imtinā' gösterdi,⁵⁸⁰ Ḥazret-i Murtaẓā daḥi⁵⁸¹ zūr-ı pençe-i Hayber-güşā ile 'Osmān'ın elinden 'unfile miftāḥ-ı şerīfi alub [T31b] der-i Ka'be'yifetḥ eyledi. Ḥazret-i faḥr-ı kâ'ināt 'aleyhi efḡalü's-şalāt⁵⁸² beyt-i şerīfe dāḥil olub soñra çıḡduḡı dem Ḥazret-i Abbās raḍiya'llāhu te'ālā 'anh sedānet-i Ka'be-i mükerreneyi iltimās eyledikde “*İnna'llāhe ye'murukum en tu'eddū'l-emānāti ilā ehlihā*.”⁵⁸³ bu āyet-i kerīme nüzül eyleyüb berīd-i Rabbū'l-'ālemīn Ḥazret-i Cibrīl-i Emīn 'aleyhi's-selām merāsım-i gül-feşānī-i taḥıyyet u teslīmden soñra dedi ki yā Resūla'llāh [E46b] ḥükm-i İllāhī böyledir ki sedānet-i Ka'be-i Mükerreme ebeden evlād-ı 'Osmān'da bākī kala. Pes Resūl-i⁵⁸⁴ Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Ḥazret-i Murtaẓa'ya buyurdular ki miftāḥ-ı şerīfi 'Osmān'a

⁵⁷⁴ Ey Talha oğulları, onu alınız, ebediyen nesilden nesile [sizde kalacak], zalim bir kimseden başkası onu sizden almayacaktır.

⁵⁷⁵ Allah emaneti mutlaka ehline vermenizi emreder. (Nisa 4/58)

⁵⁷⁶ [E45a] Rāvī bu güne rivāyet eyler ki miftāḥ-ı şerīf-i Ka'be 'Osmān bin Talha'nıñ māderi Sülāfe Binti Sa'd yanında olub Ḥazret-i 'aleyhi's-selām Bilāl'i ve 'Osmān'ı miftāḥı getürmege gönderdiler. ... [E45b] ... [E46a] ... El-ān miftāḥ-ı Ka'be-i mu'aẓẓama ol kavmiñ elindedir. -T (E45a'nın başından E46a'nın ortasına kadar T nüshasında yoktur.)

⁵⁷⁷ Ammā İmām Faḥre'd-dīn Rāzī, Şāhibu'l-Keşşāf bu āyet-i kerīmeniñ sebep-i nüzülunda bu güne buyurmuşlardır ki Ḥazret-i Habīb-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem rüz-ı fetḥ-i Mekke-i mükerreme murād eylediler: Cāru'llāh 'Allāme Keşşāf'da bu güne güher-pāş-ı gencīne-i beyān olur ki rüz-ı fetḥ-i Mekke ḥazret-i 'aleyhi's-şalātu ve's-selām murād eyledi ki T

⁵⁷⁸ olalar: ola. T

⁵⁷⁹ Bāb-ı beyt-i şerīfi sedd eyleyüb beyt-i şerīf üzre çıkdı. -T

⁵⁸⁰ imtinā' gösterdi: vermedi. T

⁵⁸¹ Ḥazret-i Murtaẓā daḥi: Esedu'llāhu'l-ğālib Emīru'l-mu'minīn 'Alī bin Ebī Tālib kerrama'llāhu vecchehu T

⁵⁸² 'Osmān'ın elinden 'unfile miftāḥ-ı şerīfi ... 'aleyhi efḡalü's-şalāt: miftāḥ-ı şerīfi 'Osmān'ın elinden alub [T31b] bab-ı şeref-intisab-ı Kabe-i Mükerreme'yi fetḥ eyledi. Mahrem-i sera-perde-i “*lī ma'a'llāh*” Ḥazret-i resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem T

⁵⁸³ *İnna'llāhe ye'murukum en tu'eddū'l-emānāti ilā ehlihā*: -E; Allah emaneti mutlaka ehline vermenizi emreder.. (Nisa 4/58)

⁵⁸⁴ Resūl-i: Habīb-i T

teslīm eyleye. Hāzret-i emīr daḥi miftāḥ-ı şerīfī ‘Osmān'a teslīm idüb izhār-ı nevāziş u ‘özü-h’āhī kıldılar.⁵⁸⁵ ‘Osmān aytdı yā ‘Alī bundan aḳdem miftāḥı benden ‘unfile alub şimden böyle rıfḳ u mülāṭafat ile getürmeğe bā’iş nedir. Hāzret-i Murtażā kerrema'llāhu vechehu dādār-ı cihan-āferīn celle şānühü şānında āyet-i kerīmeyi inzāl eyledi deyüb bu āyet-i kerīmeyi kırā’at buyurduḳda pertev-i nūr-ı hidāyet ‘Osmān'ın ḥāne-i tārik-i⁵⁸⁶ derūnunu mūnevver kılub şeref-i İslām ile mūşerref oldu. Mevlānā Cemāle'd-dīn el-Hüseynī ‘aleyhi'r-raḥme buyurmuşdur ki bu rivāyet cumhūr-ı ehl-i siyere muḥālifdir. Zīrā mezbūr ‘Osmān feth-i Mekke-i Mūkerreme'den muḳaddem şeref-i İslām ile mūşerref olmuşdur. Allah Te‘ālā a‘lemu.⁵⁸⁷ Çün Hāzret-i ‘aleyhi's-şalavatu ve's-selām⁵⁸⁸ Beyt-i Şerīfīn ‘izādelerin aḫz idüb [T32a] buyurdu ki⁵⁸⁹ “*lā-ilāhe illa'llāh vaḥdehu lā-şerīke lehu şadaḳa va‘dehu ve neşara ‘abdehū ve hezeme'l-aḫzābe vaḥdehu*”⁵⁹⁰ ḥalk cümle intizārda idi ki āyā Hāzret-i risālet-penāh⁵⁹¹ şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem ehl-i Mekke'ye ne eyleye. Pes Hāzret-i ‘a[leyhi's-selām]⁵⁹² ehl-i Mekke'ye ḥitāb idüb buyurdu⁵⁹³ ki yā ehl-i Mekke benim şānımda ne söylersiz ve [E47a] ne gümān⁵⁹⁴ eylersiz? Cevāb verdiler ki “*Neḳūlu ḥayren ve neḫunnu ḥayren*”⁵⁹⁵ birāder-i kerīmimiz birāder-zāde-i kerīmimizsiz ki üzerimize ḳudret u ḡalebe bulduñ. Şi‘r:⁵⁹⁶

Kenūn ser-be-ser mer turā bendeīm

*Be-fermān u re‘yet ser-efkendeīm*⁵⁹⁷

Hāzret-i ‘aleyhi's-şalatu ve's-selām daḥi “*lā-teşrībe ‘aleykümü'l-yevme yaḡfiru'llāhu lekum ve huve erḥamu'r-raḥimīn.*”⁵⁹⁸ ḳavl-i şerīfī ile cevāhir-feşān-ı baḥr-ı

⁵⁸⁵ nevāziş u ‘özü-h’āhī kıldılar: iltifāt u nevāziş eyledikde T

⁵⁸⁶ ḥāne-i tārik -i: zülmet-ḥāne-i T

⁵⁸⁷ Zīrā mezbūr ‘Osmān feth-i Mekke-i mūkerremeden muḳaddem şeref-i İslām ile mūşerref olmuşdur. Allah Te‘ālā a‘lemu: -T

⁵⁸⁸ Çün Hāzret-i ‘aleyhi's-şalavatu ve's-selām: Ravzatü'l-Aḥbāb'da meşṭürdur ki Seyyīd-i kā'ināt ‘aleyhi efḍalu's-şalavāt E

⁵⁸⁹ ki: -T

⁵⁹⁰ *Allahtan başka ilah yoktur; o tektir ve onun ortağı yoktur. O vadini yerine getirdi, kulunu galip, düşman topluluklarını tek başına mağlup etti.* (Ebu Davud 4547)

⁵⁹¹ intizārda idi ki āyā Hāzret-i risālet-penāh: müterakkıb idi ki āyā sultān-ı serā-perde-i risālet T

⁵⁹² ‘a[leyhi's-selām]: Faḥr-ı ‘Ālem şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem T

⁵⁹³ idüb buyurdu: eylediler T

⁵⁹⁴ gümān: zan T

⁵⁹⁵ *Senin hakkında hayır söyler ve hayır umarız.*

⁵⁹⁶ birāder-i kerīmimiz birāder-zāde-i kerīmimizsiz ki üzerimize ḳudret u ḡalebe buldun: -T

⁵⁹⁷ *Şimdi hepimiz birden sana köleyiz, senin emir ve görüşlerine boyun eğmişiz.*

⁵⁹⁸ *Bugün size kınama yoktur, Allah sizi bağışlasın, o merhamelilerin en merhametlisidir.* (Yusuf 12/92)

bî-pâyân-ı lutf u 'ināyet oldu. Bir rivāyetde⁵⁹⁹ “*izhebū fe-entümü't-tulaka'u*”⁶⁰⁰ deyü buyurub i'tāk eyledi. Şahibü'l-Keşşāf daḥi buña zāhib olmuştur.⁶⁰¹ Pes Hāzret-i Faḥr-ı 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir ḥuṭbe-i belīga okuyub mevā'iz u neşāyiḥden⁶⁰² soñra 'ādāt u rūsüm-ı cāhiliyyeyi ref' eyleyüb aḥkām-ı kıṣāşı ve diyātı beyān buyurdular. **Şi'r:**

Be-yārāst gūī besān-ı behişt

*Be-cāy-ı giyā serv ü gülbün be-kişt*⁶⁰³

rāvī bu gūne rivāyet eyler ki çün Hāzret-i 'aleyhi's-selām⁶⁰⁴ Mekke-i mükerrremeyi feth eylediler,⁶⁰⁵ cemī'-i kabāyil-i 'Arab rakabe-keş-i ribka-i itā'at u inkiyād oldular. Lakin Hevāzin u Şakīf dā'ire-i tā'ata gelmediler.⁶⁰⁶ Zīrā bunlar kabāyil-i 'Arab'da ziyāde mübāriz u gerden-keş idi. Bu iki kabīleniñ **[T32b]** eşrāfı Hāzret-i 'aleyhi's-selām ile muḥārebeye ittifāk eyleyüb āheng-i rezm u kārzār kıldılar.⁶⁰⁷ Çün anlarıñ ḥaber-i ittifākları Hāzret-i faḥr-ı cihāna 'aleyhi's-selām yetişdikde⁶⁰⁸ 'Abdu'llāh bin Ebī Hadr[ed-i E]slemī raḍiya'llāhu 'anh⁶⁰⁹ ḥāzretlerini ol kabāyiliñ aḥvālını tecessüse gönderib buyurdular ki leşker-i İslām tehiyye-i esbāb-ı kārzāra **[E47b]** iştiğāl eyleyeler.⁶¹⁰ 'Attāb

⁵⁹⁹ Bir rivāyetde: Rivayet-i uḥrāda T

⁶⁰⁰ *Siz bugün serbestsiniz.*

⁶⁰¹ Şahibü'l-Keşşāf daḥi buña zāhib olmuştur: -T

⁶⁰² Faḥr-ı 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir ḥuṭbe-i belīga okuyub mevā'iz u neşāyiḥden: 'aleyhi's-selām bir ḥuṭbe-i belīga edā edüp nice le'ālī-i girān-ḳadr-ı ḥikem ü cevāhir-i zevāhir-i neşāyiḥ u mevā'iz nişārından T

⁶⁰³ *Otların yerine selviler ve gülfıdanları dikerek yeryüzünü adeta cennete çevirdi.* (Fırdevsî)

⁶⁰⁴ rāvī bu gūne rivāyet eyler ki çün Hāzret-i 'aleyhi's-selām: *Siyer-i İbn Hişām*'da muşarraḥdır ki cenāb-ı Seyyid-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem T

⁶⁰⁵ eylediler: eyledikden soñra T

⁶⁰⁶ gelmediler: gelmeyüb T

⁶⁰⁷ Zīrā bunlar kabāyil-i 'Arab'da ziyāde mübāriz u gerden-keş idi. Bu iki kabīleniñ... kıldılar: ārāmgāh-ı teslīme dāḥil olmadılar, bu iki kabīleniñ şenādīd **[T32b]** ü ekābiri ittifāk eyleyüb Hāzret-i Faḥr-i cihān 'aleyhi's-selām ile kārzār u cenge 'azm u āheng eylediler. T

⁶⁰⁸ Çün anlarıñ ḥaber-i ittifākları Hāzret-i Faḥr-ı cihāna 'aleyhi's-selām yetişdikde: bunlarıñ ḥaber-i ittifākları Ḥabīb-i Ekrem'e vāşıl olduğda T

⁶⁰⁹ raḍiya'llāhu 'anh: -T

⁶¹⁰ iştiğāl eyleyeler: meşgūl olalar. T

bin Esîd⁶¹¹ mesned-nişîn-i hükûmet ve Mu‘âz bin Cebel⁶¹² rağiya'llāhu te‘ālā ‘anhümā hazretlerini kârsâz-ı ta‘lîm-i aḥkām-ı şerī‘at olmağ için Mekke-i Mükerrreme’de koyub cenâb-ı risâlet-penâhları bir rivāyetde on iki biñ, bir rivāyetde⁶¹³ dağı on sekiz biñ ‘asker-i zafer-rehber ile māh-ı şevvālîñ yedinci günü Mekke-i Mükerrreme’den taşra nüzûl buyurdular. Temme.

Temmetu’l-mecmū‘atu meḥāsine mekārimi İlāh ‘an-yedi ez‘afî’l-‘ibād es-Seyyid Sālîḥ b. es-Seyyid Mūsā fî-ğurreti Ramazāni’l-mübārek li-seneti şelaş ve şalaşîne ve mi’e ve elf ġafara’llāhu lehu ve li-vālideyhi ve aḥsene ileyhā ve ileyhi.⁶¹⁴

⁶¹¹ Andan sonra ‘Attâb bin Esîd. T [Ebû Abdîrrahmân Attâb b. Esîd b. Ebî’l-Îs b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî (ö. 13/634). Sahâbî, Hz. Peygamber’in Mekke valisi. Hicretten on üç yıl önce (610 m.) Mekke’de doğdu. Mekke’nin fethedildiği gün (17 Ramazan 8 / 8 Ocak 630) müslüman oldu. Hz. Peygamber Huneyn Seferi’ne çıkacağı esnada onu Mekke valisi tayin etti. Attâb bu göreve getirildiği sırada yirmi yaşlarındaydı. Mekke’nin fethedildiği yıl hac emirliği görevini de o yaptı. Kaynaklar, oldukça genç yaşta Mekke valisi olan Attâb’a Hz. Peygamber’in günde bir dirhem veya yılda 400 dirhem, yahut kırk ukıyye (1600 dirhem) maaş bağladığına dair farklı rivayetler kaydederler. Fazilet sahibi, dirayetli bir sahâbî olan Attâb b. Esîd, bu görevini Hz. Ebû Bekir’in hilâfeti zamanında da sürdürdü ve hicretin on üçüncü yılında Hz. Ebû Bekir’in vefat ettiği 22 Cemâziyelâhîr 13 günü (23 Ağustos 634) o da Mekke’de vefat etti. Bazı kaynaklarda ise Hz. Ömer’in hilâfetine son yıllarında (23/644) vefat ettiği kaydedilmektedir (Atar, 1991: 4/93).]

⁶¹² Ebû Abdîrrahmân Muâz b. Cebel b. Amr el-Ensârî (ö. 17/638). Sahâbî. Asr-ı saâdet’te Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını ezbere bilen birkaç kişiden biri olan Muâz, Resûlullah’ın kendilerinden Kur’an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasında yer alıyordu (Kandemir, 2020: 30/336).

⁶¹³ bir rivāyetde: rivāyet-i uḥrâda T

⁶¹⁴ Temmetu’l-mecmū‘atu meḥāsine mekārimi İlāh ‘an-yedi ez‘afî’l-‘ibād es-Seyyid Sālîḥ b. es-Seyyid Mūsā fî-ğurreti Ramazāni’l-mübārek li-seneti şelaş ve şalaşîne ve mi’e ve elf ġafara’llāhu lehu ve li-vālideyhi ve aḥsene ileyhā ve ileyhi: -E

SONUÇ

Bu çalışmanın sadece bir tefsir çevirisinden ibaret olmadığını aynı zamanda birçok önemli ismi ve konuyu barındırdığını belirtmek gerekir. Gurretu'l-Asr fi-Tefsiri Sureti'n-Nasr adlı bu eser nesir türünde yazılmış bir tefsir örneğidir. Geçmişten günümüze yazılan birçok tefsirden biri de ele aldığımız bu eserdir. Edebiyatçı gözüyle Kur'an tefsirine dair bir örnek incelemek, mevcut binlerce tefsirden farklı bir bakış açısı sağlar.

Bu çalışma, Gurretu'l-Asr fi-Tefsiri Sureti'n-Nasr adlı eserin tefsir geleneğine ve Türk edebiyatına olan katkılarını incelemiştir. Yapılan analizler, bu eserin önemli bir tefsir örneği olduğunu ve geniş bir bilimsel temele dayandığını göstermiştir.

Gurretu'l-Asr fi-Tefsiri Sureti'n-Nasr'ın içeriği incelendiğinde, hem dinî metinlerin yorumlarının hem de çeşitli ilim dallarına dair derin bir bilgi birikiminin bu eserde bir araya getirildiği görülmüştür. Yapılan metin incelemeleri; eserin, dönemin tefsir geleneğine önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca, eserin üslubunun dönemin bilimsel eserlerinde kullanılan yazı dilini yansıttığı ve bu açıdan da önemli bir örnek teşkil ettiği belirlenmiştir.

Eserde ayet ve hadisler dışında tefsir, hadis, kelim, tasavvuf, edebiyat, tarih, felsefe, biyografi, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda kaleme alınmış dinî, tasavvufî, ilmî ve edebî nitelikte çok sayıda eser kaynak olarak kullanılmıştır: Zemahşeri'nin Keşşaf'ı, İmam Mâlik'in Muvatta'sı, Şerif Cürcani'nin Delailu'l İcaz'ı, Taftazani'nin Şerhu'l Akaid'i, Cevzi'nin El-Muntazam'ı, Taberani'nin Mu'cemu'l Kebir'i, Fahreddin Razi'nin Mefatihü'l Gayb'ı, Buhari'nin Camiu's Sahih'i gibi eserler bunlardan sadece bazılarıdır. Bu eser dönemin dil ve kültür anlayışına da ışık tutacak bir seviyededir. Bu eserin içeriğinden yola çıkarak o dönemin dilini, üslubunu, sanat anlayışını vs. özelliklerini anlamak mümkündür.

Çalışmanın giriş kısmında, nesir kelimesinin etimolojisi ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ardından tefsir kelimesinin literatür bağlamında tanımı yapılmıştır. Daha sonra beş Osmanlı padişahı döneminde yaşamış ve İslami ilimler ile birlikte sosyal ve beşeri ilimleri tahsil etmiş olan Adanavî Hüseyin Âlî Efendi'nin hayatı, eserleri, ilim tahsil

ettiği alanlar, eserlerinin içerikleri, dil ve üslubu ile eserlerini sunduğu padişah ve devlet adamları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Gurretu'l-Asr fi-Tefsiri Sureti'n-Nasr adlı eserin şekil, içerik, dil ve üslup yönlerinden incelenmiştir. Dil ve üslup özellikleri bakımından dinî, ilmî ve edebî bir niteliğe sahip olan eserin, dönemin bilimsel eserlerinde kullanılan yazı dilini temsil ettiği vurgulanmıştır. Eserde, ayet ve hadislerin yanı sıra tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, edebiyat, tarih, felsefe, biyografi, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda yazılmış çok sayıda eserden yararlanılmıştır. Gurretu'l-Asr fi-Tefsiri Sureti'n-Nasr, dönemin dil ve kültür anlayışına da ışık tutacak niteliktedir. İçeriği üzerinden o dönemin dilini, üslubunu ve sanat anlayışını anlamak mümkündür.

İkinci bölümde ise, nüshaların tanımına, çevriyazıda izlenen yola, transkript alfabesine ve metnin çevriyazısına yer verilmiştir. Bu bölümde, eserin farklı nüshalarının özellikleri ve çevriyazısıyla ilgili bir çalışma yapılmıştır.

Sonuç olarak, Gurretu'l-Asr fi-Tefsiri Sureti'n-Nasr adlı Tefsir geleneğine katkı sağlayan bu eser, Türk edebiyatının zengin mirasında yer almaktadır. Bu çalışmanın sonuçları; eseri, gelecek nesiller için de ilgi çekici bir araştırma konusu yapabilir. Bu çalışmayla eserin daha geniş bir kitleye ulaşması ve değerinin daha iyi anlaşılması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, (1994), "Ebussuud Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul
- Albayrak, Nurettin, (1993), "Cem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul.
- Altıntaş, Ramazan, "Şirvani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul
- Anay, Harun, (1994), "Devvani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul
- Ansarı, A. S. Bazmee, (1995), "Feyzi-i Hindi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul.
- Atar, Fahreddin, (1991), "Attab b. Esid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul
- Avcı, Casim, (1999), "İbnü'l-Cevzî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul
- Aydar, Hidayet, (2022), "Osmanlı Tefsir Kültürüne Bir Katkı: Mehmed Fevzî Efendi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2.
- Aydınlı, Abdullah, (1994), "Ebu Zer el-Ğıfari", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul
- Aykaç, Mehmet, (1993), "Cemal el-Hüseyni", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul
- Baş, Erdoğan, (2010), "Şeyhzade", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul
- Bedir, Murteza, (2006), "Nesefi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul.
- Bırışik, Abdülhamit, (2022), "Katade b. Diame", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul
- Bırışik, Abdulhamit, (2011), "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Hz. İsmail Özen), Meral Yayınevi, C.3, İstanbul.
- Cambaz, Nursel, & Karaman, Gülay, (2020). "Hüseynin Âlî Efendi'nin Miftâhü'r-rahme Adlı Eseri", *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö8), 271-290.
- Câsim, L. Suud, (1999), "İbn Abdülber en-Nemeri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul
- Cerrahoğlu, İsmail, (1988), "Abdullah b. Mesud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul
- Çakır, Müjgan, (2014), <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-huseyin-ali-celebi>.

- Çaldak, Süleyman. (2006), "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Aylık Eğitim Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 77-78, Temmuz - Ağustos 2006, Ankara.
- Çaldak, Süleyman. (2022), <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gurretu-l-asr-fi-tefsiri-sureti-l-nasr-ali-adanavi-huseyin-ali-efendi>.
- Çubukcu, Asri, (2002), "Kürz b. Cābir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul
- Dayhan, A. Tahir, (2012), "Üseyd b. Hudayr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul
- Demir, Mahmut ve M. E. Özafşar, (2012), "Vehb b. Münebbih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, İstanbul.
- Durmuş, İsmail, (2007), "Nesir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul.
- El-A'zamî (Muhammed Mustafa), (1992), "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul.
- Efendioğlu, Mehmet, (2013), "Zübeyr b. Avvam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul
- Ersin, Yusuf, (2020), XII. Ve XVI. Yüzyıllar Arası Eski Türk Edebiyatı Nesrine Bir Bakış, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20, ss. 77-90.
- Fayda, Mustafa, (1992), "Bilal-i Habeşî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul
- Fayda, Mustafa, (2007), "Ömer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul
- Fırlalı, E. Ruhi, (1989), "Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul.
- Göktaş, Hatice, "Sühreverdî'nin Heyâkilü'n-Nûr Adlı Risalesi Üzerine Yazılan İki Şerhin Karşılaştırılması", *Türkiye Lisans Üstü Çalışmalar Kongresi*, Yozgat, 2020, ss.442.
- Gölcük, Şerafettin, (1998), "Hayyât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul.
- Görmez, Mehmet, (2010), "Taberânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul
- Gümüş, Sadreddin, (1993), "Seyyid Şerif Cürcani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul
- Günel, Fuat, (2019), "İsamüddin Üsküdarî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul

- İpşirli, Mehmet ve Z. Demir, (2008), “Sadi Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul.
- İşler, Emrullah, (2013), "Zeccac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul
- İz, Fahir, (1996), Eski Türk Edebiyatında Nesir, Akçağ yayınları, Ankara.
- Kafes, Mahmut, (1994), "Ebu Hayyan el-Endülüsi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul.
- Kandemir, M. Yaşar, (2020), "Muaz b. Cebel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul
- Kandemir, M. Yaşar, (1998), "Hint b. Utbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul
- Kandemir, M. Yaşar, (2000), "İbnü's-Salah eş-Şehrezurî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul
- Kandemir, M. Yaşar, (2012), "Ümmü Seleme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul
- Kandemir, M. Yaşar, (2010), "Şa"bi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul
- Kandemir, M. Yaşar, (1992), "Beyhaki", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul.
- Kandemir, M. Yaşar (1988), “Abdullah b. Ömer b. Hattab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul
- Karaismailoğlu, Adnan, (1999), "Hüseyin Vaiz-i Kaşifi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul.
- Karaman, Gülay. (2019), “Hüseyin Âlî Efendi Ve Riyâzü't-Terâcim Adlı Biyografik Eseri”, *Kesit Akademi Dergisi*, Sayı: 20.
- Koca, Ferhat, "Kaşani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul
- Koçkuzu, A. Osman, (1994), “Ebü't-Tufeyl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul.
- Köprülü, F. Orhan, (1997), "Hafız Ahmet Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul
- Kurtuluş, Rıza, (2007), "Örfi-i Şirâzî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul
- Okumuş, Ömer, (1993), "Abdurrahman Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul
- Özbalıkcı, M. Reşit, "Sibeveyhi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul
- Özel, Ahmet, (2003), "Malik b. Enes", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul

- Özen, Şükrü, (2000), "İbnü'ş-Şihne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul
- Özen, Şükrü, (2011), "Teftazanî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul
- Özen, Şükrü, (2006), "Nehai", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul
- Özkan, Halit, (2012), "Tîbî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul
- Özkan, Halit, (2010), "Süyuti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul.
- Öztürk, Mustafa, (2013), "Zemahşerî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul.
- Şemseddin Sâmî, (1306), *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 2, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, (1997), "Halil b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul.
- Tülücü, Süleyman, (2006), "Nabiga ez-Zübyani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul.
- Uğur, Mücteba, (1991), "Amr b. Sâlim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul
- Uludağ, Süleyman, (2000), "İbnü'l-Farız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul
- Uludağ, Süleyman, (1997), "Hasan-ı Basri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul
- Uzunpostalcı, Mustafa, (1994), "Ebu Hanife", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul
- Yalçın, Muammer, (2008). *Türk Edebiyatında Nazım ve Nesir, Çizgi Kitabevi*, Konya.
- Yavuz, Ş. Yusuf, (1992), "Beyzavî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul.